Neapolis University

HEPHAESTUS Repository **http://hephaestus.nup.ac.cy**

Cypriot Newspapers Indexed Material Eleftherotypia

2000-07-27

þÿ ™ Ã Ä ¿ Á ¹ º ¬ - ¤ - Å Ç ¿ Â 4 1

þÿ • » µ Å ¸ µ Á ¿ Ä Å À ¯ ±

http://hdl.handle.net/11728/7716

Downloaded from HEPHAESTUS Repository, Neapolis University institutional repository

ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ 27 ΙΟΥΛΙΟΥ 2000

ΙΣΤΟΡΙΚΑ

41

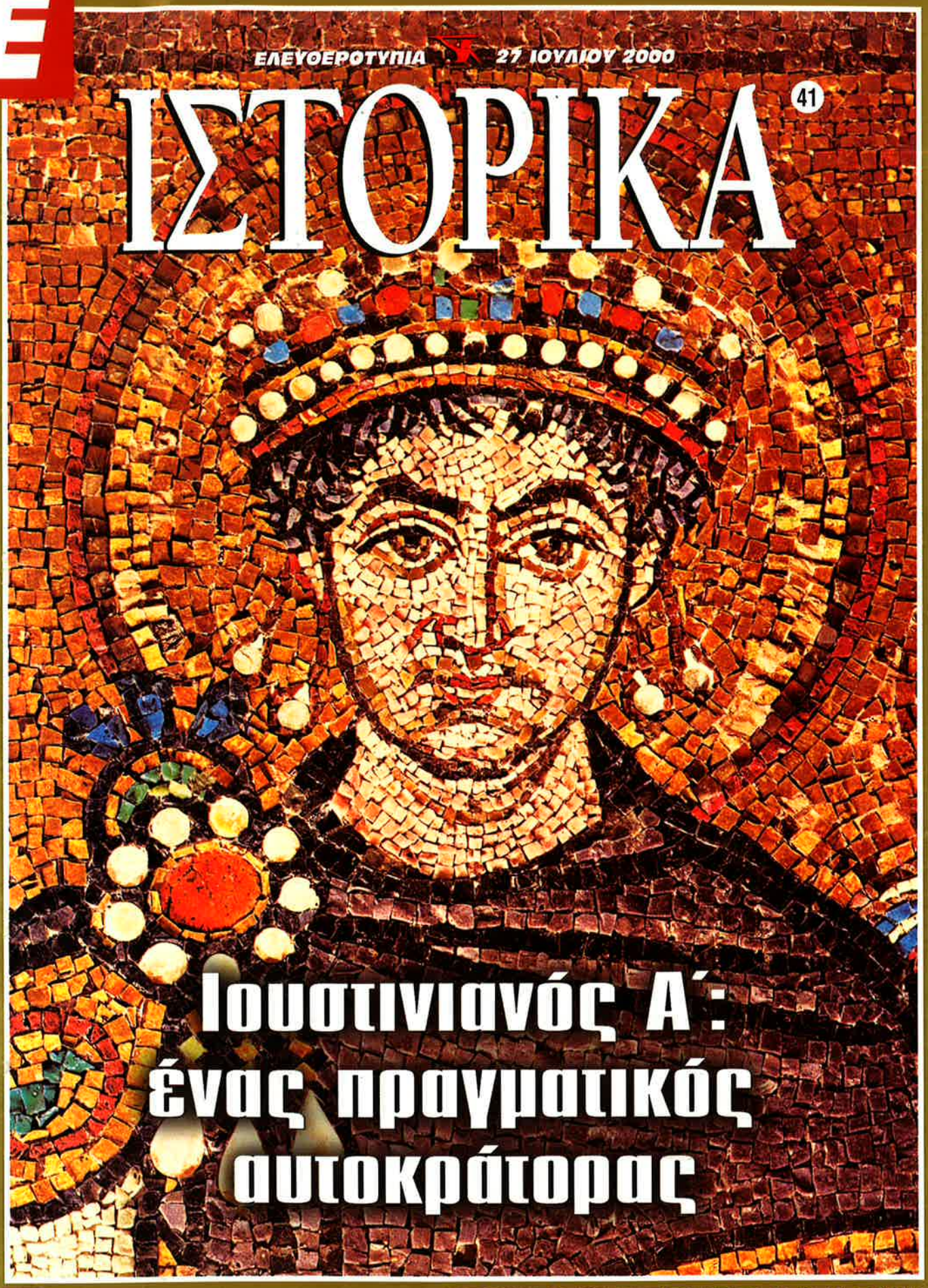

Ιουστινιανός Α΄: ένας πραγματικός αυτοκράτορας

ΜΕ ΤΗΝ ΥΠΟΣΤΗΡΙΞΗ ΤΗΣ ALPHA BANK

ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ 27 ΙΟΥΛΙΟΥ 2000

ΙΣΤΟΡΙΚΑ

Ο θρίαμβος του Ιουστινιανού σε ανάγλυφο επί ελεφαντόδοτος

Αυτοκράτορας σε Ανατολή και Δύση

ΟΤΑΝ ΚΑΠΟΙΟΣ ΘΥΜΑΤΑΙ τον Ιουστινιανό έρχεται αυτόματα στο νου του η Αγια-Σοφιά. Ερχεται αυτόματα στο νου του και η Θεοδώρα και η Στάση του Νίκα και ο Βελισάριος. Αλλά και οι νόμοι, καθώς και ο θρίαμβος της Ορθοδοξίας, με όρια που έφτασαν ώς την Αφρική και την Ισπανία.

Περίοδος μεγάλης ισχύος των Βυζαντινών η εποχή που ο Ιουστινιανός ηγεμόνευε. Αλλά και περίοδος σημαντικών αλλαγών του κοινωνικού ιστού των πόλεων, που διατηρούσαν ώς τότε τα πρότυπα της αρχαιότητας. Οντως σημαντική ιστορική προσωπικότητα ο αυτοκράτορας, έδειχνε να αδιαφορεί όμως πλήρως για τα όσα δεινά συσσωρεύονταν στις πλάτες των πολιτών εξαιτίας των εξαιρετικά δαπανηρών έργων που έφερε σε πέρας.

Αποκορύφωμα της σκληρότητας, με τη στήριξη της Θεοδώρας την οποία χαρακτήριζε «εκ θεού δεδομένην ημίν ευσεβεστάτην σύνοικον», η μεγάλη σφαγή στον Ιππόδρομο κατά τη Στάση του Νίκα, όπου έπεσαν 35.000 -κατ' άλλους λιγότεροι- νεκροί. Την υμνωδία της σφαγής είχαν αναλάβει τα σχολικά εγχειρίδια -τουλάχιστον- της εποχής μας.

ΒΑΓΓΕΛΗΣ ΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟΣ

Το χρονικό

Ο ΝΑΟΣ ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ ΣΟΦΙΑΣ
Το κτίσμα-σύμβολο Βυζαντίου-Ορθοδοξίας 10

ΤΟ ΔΙΚΑΙΟ ΕΠΙ ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΥ
Κώδικας, Πανδέκτης, Εισηγήσεις και Νεαρές 16

ΟΙ ΠΟΛΕΜΟΙ ΤΟΥ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΑ
Βελισάριος, Ναρσής, Πέρσες και Λογγοβάρδοι 28

Υπεύθυνος έκδοσης ΒΑΓΓΕΛΗΣ ΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟΣ

Σύνταξη ύλης ΝΑΣΟΣ ΓΚΟΛΕΜΗΣ

Σύμβουλος έκδοσης ΣΤΕΡΙΟΣ ΦΑΣΟΥΛΑΚΗΣ

Συντονισμός - επιμέλεια ΝΙΚΟΣ ΒΑΡΔΙΑΜΠΑΣΗΣ
Μόνιμοι συνεργάτες ΦΑΙΔΩΝ ΜΑΛΙΓΚΟΥΔΗΣ
ΒΑΣΙΛΗΣ ΚΑΡΔΑΣΗΣ - ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ΔΙΑΜΑΝΤΗΣ

Σ' αυτό το τεύχος συνεργάστηκαν
ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΒΛΥΣΙΔΟΥ
ΣΤΕΛΙΟΣ ΛΑΜΠΑΚΗΣ
ΤΗΛΕΜΑΧΟΣ ΛΟΥΓΓΗΣ
ΑΛΕΞΗΣ ΣΑΒΒΙΔΗΣ
ΕΛΕΝΗ ΣΑΡΑΝΤΗ
ΣΠΥΡΟΣ Ν. ΤΡΩΙΑΝΟΣ
ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ

Δημιουργικό
ΓΙΑΝΝΗΣ ΚΟΡΩΝΑΙΟΣ
ΝΙΚΟΣ ΚΕΧΑΓΙΑΣ
ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΤΖΑΝΕΤΟΠΟΥΛΟΥ
Παραγωγή
ΦΩΤΟΕΚΔΟΤΙΚΗ Α.Ε.
Ηλεκτρονική διεύθυνση
istorika@enet.gr

Τα απομνημονεύματα ως ιστορική πηγή

Μια κατηγορία ιστορικών πηγών, οι οποίες θέτουν πάντα τον επαγγελματία ιστορικό μπροστά σε ένα δίλημμα, είναι τα απομνημονεύματα, η καταγραφή δηλαδή γεγονότων και καταστάσεων, όπως αποτυπώθηκαν στο μνημονικό υλικό ενός συγκεκριμένου ατόμου. Γραμματειακό είδος παραπλήσιο με την αυτοβιογραφία, διαφέρουν ωστόσο από εκείνην στο μέτρο που ο συντάκτης των απομνημονευμάτων παραθέτει χωρίς χρονολογική τάξη επεισόδια από καταστάσεις, στις οποίες είτε αυτοπροβάλλεται να πρωταγωνιστεί ή να παίζει πάντα το ρόλο του καλού και δίκαιου της ιστορίας. *«Το να συγγράψει κανείς τα απομνημονεύματά του σημαίνει να κακολογήσει τους πάντες, εκτός από τον εαυτό του»*, κατά την επιτυχή διατύπωση του στρατάρχη Πετέν σε μια συνέντευξή του στον Observer (26.5.1946).

Τα απομνημονεύματα έχουν συνήθως συγκυριακό χαρακτήρα και φέρουν, στις περισσότερες περιπτώσεις, πρόδηλη τη σφραγίδα του υποκειμενισμού και της ιδιοτέλειας του συντάκτη τους. Κοινό τυπολογικό χαρακτηριστικό τους είναι επίσης ότι υπόσχονται «αποκαλύψεις» από κάποιον που γνώρισε τα πράγματα «από μέσα». Ας θυμηθούμε, οι κάπως παλαιότεροι, αναγνώσματα του τύπου «Γυρίζω από το Παραπέτασμα», που φιλοξενούσαν σε συνέχειες οι δεξιές εφημερίδες το '60 και το '70, ή inside stories όπως «Ημουν μασόνος (ή Μάρτυρας του Ιεχωβά)», «Απομνημονεύματα ενός σωματοφύλακα του Προέδρου» κ.λπ., που δεν λείπουν και σήμερα από ορισμένα Μ.Ε., έντυπα και ηλεκτρονικά.

Στο σημερινό μας αφιέρωμα θα αναφερθούμε σε ένα χαρακτηριστικό εκπρόσωπό του γραμματειακού αυτού είδους, σε έναν Βυζαντινό που ανήκε στην κοινωνική αφρόκρεμα της εποχής του: τον Προκόπιο, που γεννήθηκε γύρω στις αρχές του 6ου αιώνα στην Καισάρεια της Παλαιστίνης και που, ύστερα από λαμπρές νομικές σπουδές, πέρασε στην υπηρεσία του Βελισάριου, στρατηλάτη του αυτοκράτορα Ιουστινιανού, τον οποίο και συνόδευσε, ως ο στενότερός του πολιτικός σύμβουλος, σε όλες του τις εκστρατείες στην Αφρική, την Ιταλία και την Περσία.

Στην ώριμη ηλικία του, μετά το 540, θα εγκατασταθεί ο Προκόπιος οριστικά στη Βασιλεύουσα, όπου θα αναλάβει υψηλά αυλικά αξιώματα και, παράλληλα, θα αφοσιωθεί στο συγγραφικό του έργο, καταγράφοντας τα μεγάλα γεγονότα της εποχής του. Δραστηριότητα, η οποία εξασφάλισε τελικά μια περίοπτη θέση στις ιστορικές δέλτους σε έναν από τις μυριάδες των καιροσκόπων που γνώρισε η βυζαντινή αυλή σε όλη τη διάρκεια της χιλιετούς ιστορίας της.

Δεν είναι όμως τα πολύτιμα έργα αυτού του και' εξοχήν ιστορικού της λαμπρής ιουστινιάνειας περιόδου η αιτία για να αναφερθούμε σήμερα, μέσα στην τρέχουσα μικροελλαδική συγκυρία, στον Προκόπιο. Μια πολύ ανθρώπινη δραστηριότητα στις ώρες της σχολής του μακρινού μας Βυζαντινού προγόνου, ένα πάρεργό του -όπου κατέγραφε τις μύχιες σκέψεις και κρίσεις του για τους υψηλούς αυθέντες του- αποτελεί τη σημερινή μας αφορμή. Τα απομνημονεύματα του Προκοπίου (τα «Ανέκδοτα» ή, όπως καθιερώθηκε να αποκαλούνται στη δυτική βιβλιογραφία, η «Απόκρυφη Ιστορία») αποτελούν για μας σήμερα ένα τυπολογικό αρχέτυπο για το γραμματειακό αυτό είδος.

Για κανέναν από τους επιφανείς συγχρόνους του δεν περισσεύει στα απομνημονεύματα του Προκοπίου -έργο το οποίο κρατούσε εφτασφράγιστο μυστικό μέχρι το θάνατό του- ένας καλός λόγος. Γεμάτες χολή επίσης είναι και οι αναφορές του για τον Ιουστινιανό, τον οποίο τόσο εξυμνεί στο «επίσημο» ιστοριογραφικό του έργο, αλλά και για το στενό του φίλο Βελισάριο.

Το κυρίως όμως θύμα του Προκοπίου είναι η Θεοδώρα, σύζυγος του αυτοκράτορα, τις δραστηριότητες της οποίας «περιγράφει» ο μεσαιωνικός αυτός λόγιος χωρίς να είναι διόλου φειδωλός, ακόμη και σε λεπτομέρειες πορνογραφικού χαρακτήρα. «Κατόρθωμα», το μέγεθος του οποίου είναι εφάμιλλο με το διπλό πλήγμα που θα δεχθεί η υστεροφημία της Θεοδώρας, πολλούς αιώνες αργότερα, από το συγγραφικό οίστρο αλλά και την υποκριτική τέχνη μιας σύγχρονής μας θεατρικής κυρίας.

Φαίδων Μαλιγκούδης

αντι *προλόγου*

Ο Ιουστινιανός (527-565) υπήρξε ένας από τους μεγαλύτερους αυτοκράτορες του Βυζαντίου. Τον διακατέχει το μεγάλο όραμα του οικουμενισμού, της ανακατάληψης δηλαδή του δυτικού τμήματος της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας.

Ο οικουμενισμός, η «παγκοσμιοποίηση», η μονοκρατορία είναι η ιδεολογία του «ελέω Θεού» μονάρχη. Για να τη φέρει εις πέρας πραγματοποιεί τον πόλεμο της Αφρικής (533-534) και τον εικοσαετή πόλεμο στην Ιταλία (535-555).

«"Ευελπιστούμε", λέει σε μια *Νεαρά* του -που την παραθέτει ο Λουγγής- "ότι ο Κύριος θα μας αποδώσει και το υπόλοιπο αυτής της αυτοκρατορίας, που οι Ρωμαίοι είχαν εκτείνει κάποτε από τον ένα Ωκεανό ώς τον άλλο και που έχασαν εξαιτίας της αναισθησίας τους". Ο Ιουστινιανός -συμπεραίνει ο Λουγγής- δείχνει να πιστεύει ατράνταχτα, όχι μόνο ότι θα ανακτήσει τη χαμένη ρωμαϊκή Δύση, αλλά κι ότι ο Θεός θα τον βοηθήσει σ' αυτή του την επιχείρηση» (Τ. Λουγγή, Επισκόπηση Βυζαντινής Ιστορίας, Α΄ τόμ., Σύγχρονη Εποχή, σ. 103).

Το τίμημα του οικουμενικού μεγαλοϊδεατισμού, που παραπέμπει κατ' ευθείαν στο θέλημα του Θεού, υπήρξε βαρύταιο. «Οι εικοσαετείς πόλεμοι στη Δύση -γράφει ο Οστρογκόρσκι- είχαν απογυμνώσει τα σύνορα του Δούναβη και είχαν παραλύσει την αμυντική δύναμη της αυτοκρατορίας απέναντι στους Πέρσες...» (Γκ. Οστρογκόρσκι, Ιστορία του Βυζαντινού Κράτους, τόμ. Α΄, εκδ. Βασιλόπουλος, σ. 136).

Στα χρόνια του Ιουστινιανού η δύναμη των Περσών άρχισε να αυξάνει, καθώς το Βυζάντιο χάνει την επιρροή του στην Εγγύς Ανατολή. «Ο πόλεμος της Ιταλίας -συνεχίζει ο Οστρογκόρσκι- είχε ακόμα πιο οδυνηρές συνέπειες για τη Βαλκανική, όπου διάφορα γερμανικά φύλα και νέοι λαοί εμφανίζονται. Ιδιαίτερη σοβαρότητα έχει η προέλαση των Σλάβων...».

Οι Σλάβοι ξεχύνονται σ' ολόκληρη τη Βαλκανική ώς την Αδριατική, τον Κορινθιακό και τα παράλια του Αιγαίου, όταν οι δυνάμεις του Βελισάριου πανηγυρίζουν τις νίκες τους στην απόμακρη Δύση, την οποία δεκατρία χρόνια μετά την καταλαμβάνουν οι Λογγοβάρδοι. Τόσο άσκοπη φαίνεται εκ των υστέρων η πραγμάτωση του οικουμενικού ονείρου.

Το κόστος του εικοσαετούς πολέμου, που επωμίστηκαν οι υπήκοοι του Ιουστινιανού, ήταν βαρύτατο. Ο Ιωάννης Καππαδόκης, επί των οικονομικών, «λογιστής», με σπουδαίο δημοσιονομικό έργο, έγινε το πιο μισητό πρόσωπο της Αυτοκρατορίας. Η «εκσυγχρονιστική» οικονομική του πολιτική, με την άγρια φορολογία και τη μόνιμη λιτότητα, ήταν η κύρια αιτία για την κοινωνική επανάσταση ή «Στάση του Νίκα» που ξέσπασε τον Ιανουάριο του 532, τότε που ο... Βελισάριος έσφαξε ανηλεώς 35.000 πολίτες στον Ιππόδρομο της Πόλης.

Τεράστιο ήταν το έργο της κωδικοποίησης του ρωμαϊκού δικαίου που πραγματοποιήθηκε με απόφαση του Ιουστινιανού από τον Τριβωνιανό. Η έκδοση της Ιουστινιάνειας νομοθεσίας (Corpus Juris Civilis) κυριάρχησε στη νομική σκέψη όλης της Ευρώπης και χρησίμευσε ως πρότυπο ακόμα και για τον Ναπολεόντειο Κώδικα.

Πόσο μοιάζουν οι επιλογές των... Μεγάλων της Ιστορίας...

Νίκος Βαρδιάμπασης

ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΣ

Της ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗΣ ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ
ομότιμης καθηγήτριας του Πανεπιστημίου Αθηνών

Η φυσιογνωμία του αυτοκράτορα έχει διασώσει το εξαίσιο, πασίγνωστο μωσαϊκό του Αγίου Βιταλίου της Ραβένας (του έτους 547), καθώς και μια σειρά νομίσματα και μετάλλια. Η φυσική αντοχή του **Ιουστινιανού** ήταν μεγάλη. Του ήταν αρκετός ένας ολιγόωρος ύπνος και ένα λιτό φαγητό και οι συνήθειες αυτές ήταν επαρκείς, κατά τον **Προκόπιο**, για να δικαιολογήσουν το χαρακτηρισμό του ως *άρχοντος των δαιμόνων* (*Ανέκδοτα* 30, 34). Ενα ιδιαίτερο ενδιαφέρον του αυτοκράτορα για τα θεολογικά ζητήματα τον παρακίνησε στη συγγραφή θεολογικών πραγματειών και ύμνων, ενώ προσφιλές θέμα της νομοθεσίας του υπήρξε η οργάνωση της εκκλησιαστικής ζωής και από τους κύριους στόχους της πολιτικής του η επιβολή της Ορθοδοξίας. Είχε το μέγιστο χάρισμα για έναν πολιτικό να επιλέγει ως συνεργάτες σε κάθε κλάδο τους άριστους ειδικούς. Επέβλεπε ο ίδιος και παρακολουθούσε στενά τα μεγάλα προγράμματα της βασιλείας του. Δεν επισκέφθηκε ούτε ένα πολεμικό μέτωπο ούτε ασχολήθηκε ποτέ με τη διεξαγωγή στρατιωτικών επιχειρήσεων. Ηταν επιρρεπής σε επιρροές ισχυρών προσωπικοτήτων, όπως ήταν η **Θεοδώρα** ή ο **Ιωάννης Καππαδόκης** και υπήρξε καχύποπτος, όπως π.χ. απέναντι στον **Βελισάριο**. Αλλά σήμερα, ύστερα από βαθύτερη διείσδυση στο συγγραφικό έργο του Προκόπιου που αποκαλύπτει τη συγκρότηση μιας ομάδας προσκείμενης στο στρατηγό και που στρεφόταν κατά της ιουστινιάνειας πολιτικής, η αυτοκρατορική υποψία δεν φαίνεται τόσο εξοργιστική, έστω και αν ο Βελισάριος παρέμεινε νομιμόφρων μέχρι τέλους.

Χωρίς αμφιβολία, ο Ιουστινιανός υπήρξε οραματιστής με πλούτο ιδεών. Τα προγράμματά του σε όλους τους τομείς ήταν μεγαλειώδη και αντλούσαν από την ιδέα της οικουμενικότητας, από τις αντιλήψεις για την αυτοκρατορική παντοδυναμία και από το ιδεώδες της θριαμβικής επικράτησης της αληθινής θρησκείας του Χριστού. Ο Ιουστινιανός αισθάνεται κληρονόμος και θεματοφύλακας της ρωμαϊκής παράδοσης: από εδώ κατάγεται το σχέδιο να ταυτιστεί η έ-

Ο Ιουστινιανός σε λεπτομέρεια του περίφημου ψηφιδωτού του Αγίου Βιταλίου της Ραβένας. Το φωτοστέφανο απομονώνει τη μορφή του αυτοκράτορα (547 μ.Χ.)

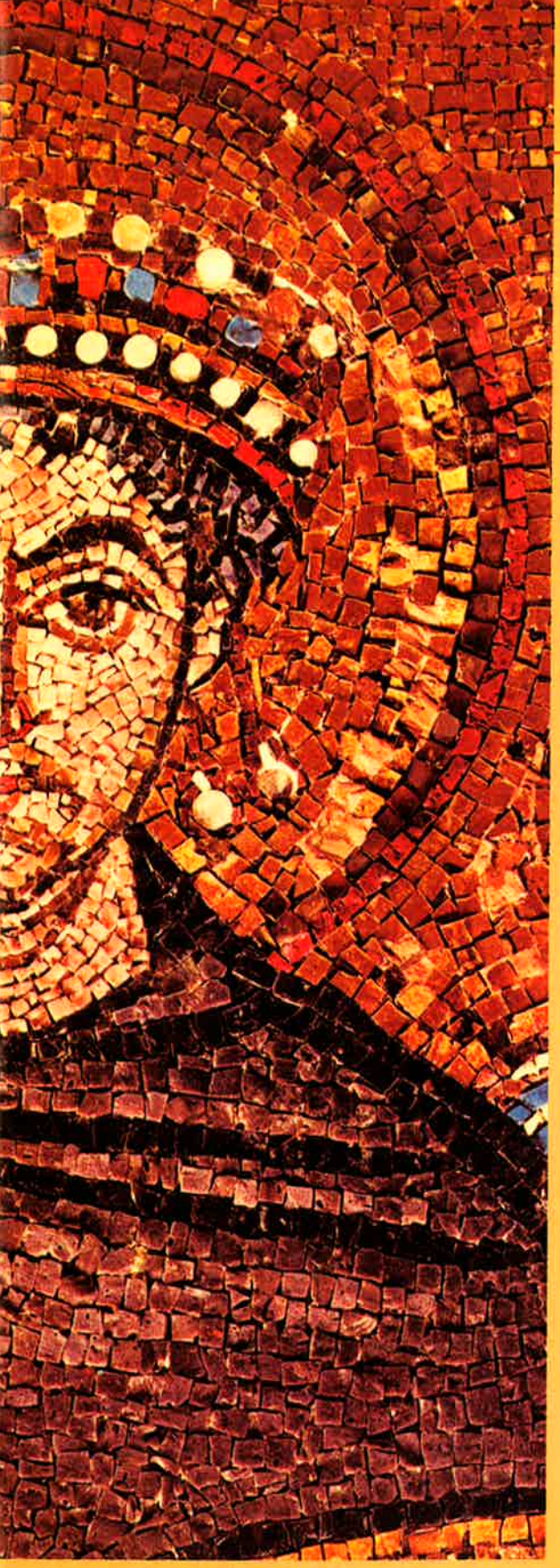

κιαση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας με τον *Orbis Romanus* και να συγκεντρωθούν η ρωμαϊκή νομοθεσία και η ρωμαϊκή νομική επιστήμη σε ένα σύνολο *monumentum aere perennius*. Θεωρεί την αυτοκρατορική εξουσία απόλυτη, δοσμένη από το Θεό, του οποίου είναι εκπρόσωπος επί της Γης (Constitutio, *Tanta-Δέδωκεν*, κεφ. 16: *αλλά βασιλείαν ο Θεός διά τούτο καθήκεν εις ανθρώπους, όπως αν τοις δεομένοις αεί τι διατάττουσα την της ανθρωπίνης φύσεως αοριστίαν αναπληροί τε και ρητοίς περικλείοι νόμοις τε και όροις*). Ως *Χριστός Κυρίου*, ο αυτοκράτορας απολαμβάνει την προστασία και βοήθεια του Θεού και αισθάνεται την ανάγκη να επιβάλει στους υπηκόους του την ορθή πίστη και να οδηγήσει σ' αυτήν τους εκτός της Αυτοκρατορίας βαρβάρους που παραμένουν στο σκότος. Είναι όμως στον ίδιο βαθμό αληθινό ότι ο μεγαλεπήβολος αυτοκράτορας δεν λάμβανε υπόψη τις δυνατότητες του κράτους και αδιαφορούσε για τις θυσίες, είτε αυτές συνεπάγονταν ερήμωση των χωρών, αφανισμό των ανθρώπων, οικονομική εξάντληση των υπηκόων ή ακόμη και τον οικονομικό μαρασμό της Αυτοκρατορίας. Στο σημείο αυτό, η κριτική του Προκόπιου είναι σωστή, επειδή μπορεί όλες οι γενιές μετά τον Ιουστινιανό να προσβλέπουν με θαυμασμό στην Αγία Σοφία και πολλοί λαοί της πολιτισμένης ανθρωπότητας να ρύθμισαν τη ζωή τους σύμφωνα με τις σχέσεις ιδιωτικού και δημόσιου δικαίου πάνω στη βάση της ιουστινιάνειας κωδικοποίησης, αλλά μόνο οι σύγχρονοι βάσταξαν τα τεράστια βάρη των άσκοπων ως επί το πλείστον πολέμων, τις δαπάνες της κατασκευής και συντήρησης του αμυντικού δικτύου της χώρας, μόνο οι σύγχρονοι επιβαρύνθηκαν με τις υψηλές χρηματικές χορηγίες που δίδονταν ιδιαίτερα στους βαρβάρους που προσέγγιζαν τη μεθοριακή γραμμή από τα βόρεια, ή εκείνες που προορίζονταν για τους λαούς που διαβιούσαν προς ▶

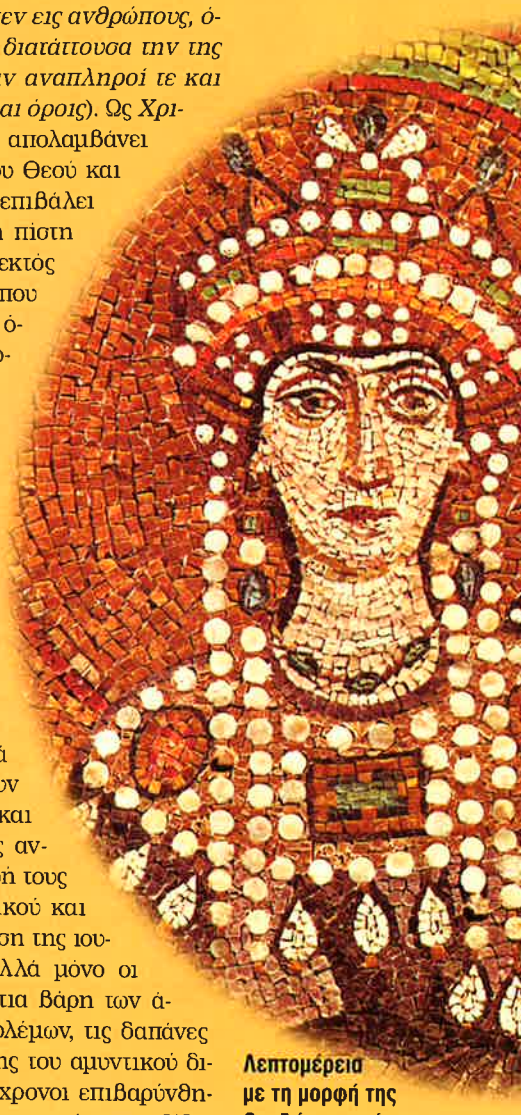

Λεπτομέρεια με τη μορφή της Θεοδώρας από το ψηφιδωτό της Ραβένας

ΚΑΙ ΘΕΟΔΩΡΑ

Ο στρατηγός Βελισάριος σε γκραβούρα. Συγκέντρωνε την εκτίμηση αλλά όχι και την απόλυτη εμπιστοσύνη του Ιουστινιανού. Παρέμεινε νομιμόφρων μέχρι τέλους

τον Καύκασο ή προς την Ερυθρά Θάλασσα.

Η αυλική ακολουθία του ονομαστού ψηφιδωτού του Αγίου Βιταλίου της Ραβένας, που συνοδεύει την αξιοπρεπή, αόριστα μελαγχολική αλλά και γεμάτη αυτοπεποίθηση μορφή της αυγούστας, ξεπερνάει σε λαμπρότητα και μεγαλοπρέπεια εκείνη της αντίστοιχης απεικόνισης του Ιουστινιανού.

Ενώ τα αυστηρά ήθη της βυζαντινής κοινωνίας θα έπρεπε να αποτελέσουν ανυπέρβλητο εμπόδιο για την αποδοχή της Θεοδώρας ως αυτοκράτειρας, διαπιστώνουμε με έκπληξη ότι το μόνο σοβαρό εμπόδιο που ο Ιουστινιανός συνάντησε στο γάμο του με την όμορφη, έξυπνη, χαριτωμένη αλλά και πα-

Ο Ιουστινιανός υλοποίησε τα μεγαλεπήβολα σχέδιά του αδιαφορώντας για τον οικονομικό μαρασμό ανθρώπων και κράτους

σίγνωστη για το σκανδαλώδες παρελθόν της Θεοδώρα ήταν η άλλοτε παλλακίδα και ταπεινής καταγωγής αυτοκράτειρα **Ευφημία**, σύζυγος του Ιουστίνου Α΄. Ο θάνατος της Ευφημίας άφησε τον Ιουστίνο ελεύθερο να καταργήσει το νόμο που απαγόρευε γάμο συγκλητικού με ηθοποιό (CJ V, 4, 23), και τον Ιουστινιανό να τελέσει το γάμο του με τη Θεοδώρα. Κατά την αναγόρευση του Ιουστινιανού το Πάσχα του 527 στέφθηκε και η Θεοδώρα αυγούστα.

Οι, ομολογουμένως, χυμώδεις σελίδες του Προκόπιου (*Ανέκδοτα*, 9) σχετικά με τα πρώτα βήματα της Θεοδώρας στον Ιππόδρομο και στη ζωή της εταίρας δεν στερούνται από θαυμασμό για τα θέλγητρά της, τόσο τα φυσικά όσο και τα ψυχικά. Κατά τη γνώμη μου, τα όσα λέει ο ιστορικός δεν πρέπει να απείχαν από την πραγματικότητα, έστω και αν στις λεπτομέρειες περιέχουν τις συνηθισμένες - όταν πρόκειται για γενετήσια θέματα- κακόλογες υπερβολές. Είναι φανερό ότι ο χώρος του Ιπποδρόμου και ο κύκλος των ανθρώπων του θεάματος ήταν οικείος στην οικογένεια της μελλοντικής αυτοκράτειρας.

Ο πατέρας της **Ακάκιος** πέθανε όταν αυτοκράτορας ήταν ακόμη ο **Αναστάσιος**. Ήταν *αρκτοτρόφος*, δηλαδή φροντιστής στο στάβλο των Πράσινων των άγριων θηρίων που προορίζονταν για παραστάσεις στον Ιππόδρομο και άφησε σύζυγο και τρεις κόρες νηπιακής ηλικίας ορφανές. Η μεγαλύτερη, η **Κομιτώ**, που αργότερα *εν ταις καθ' αυτήν εταίραις λαμπρά εγεγόνει*, ήταν μόλις εφτά χρόνων. Οι τρεις αδελφές, Κομιτώ, Θεοδώρα, **Αναστασία**, *επεί ευπρεπέοις την όψιν ήσαν*, οδηγήθηκαν από τη μητέρα τους στη σκηνή και η Θεοδώρα, *ηβώσα έτι και ωραίαν ήν ήδη*, εμφανίστηκε ως μίμος και γελωτοποιός με μεγάλη επιτυχία: *ην γαρ αστεία διαφερόντως και σκώπτρια, απόβλεπτός τε εκ του έργου αύθις εγεγόνει*. Από τους άντρες που γνώρισε, φαίνεται ότι τη συγκίνησε ο ανώτερος κρατικός υπάλληλος **Εκηβόλος** από την Τύρο. Όταν ο Εκηβόλος διορίστηκε διοικητής της Κυρηναϊκής, η Θεοδώρα τον ακολούθησε στην έδρα του για να βρεθεί, έπειτα από λίγο, μόνη και εγκαταλειμμένη. Η Θεοδώρα καταφύγε στην Αλεξάνδρεια, ασφαλώς με πολλά διδάγματα. Η ευνοϊκή διάθεση και η προστασία που, ως αυτοκράτειρα πια, παρέσχε σε κορυφαίους μονοφυσίτες, όπως τον άλλοτε πατριάρχη **Σεβήρο** και τον **Ιάκωβο Βαραδαίο**, ίσως να μην οφειλόταν μόνο σε πολιτικούς λόγους, αλλά και σε κάποια ευγνώμονα ανάμνηση της συμπάθειας που της είχαν δείξει οι μονοφυσιτικοί κύκλοι της Αλεξάνδρειας κατά τη θλιβερή της προσωπική περιπέτεια.

Μετά την επιστροφή της στην Κωνσταντινούπολη, η Θεοδώρα, με περισσότερη εμπειρία στα ανθρώπινα πράγματα, δεν επανήλθε στον Ιππόδρομο. Γνώρισε τον Ιουστινιανό, τον οποίο γοήτευσε τόσο, ώστε αυτός παραμέρισε νομικά και κοινωνικά εμπόδια και την έκανε κυριολεκτικά κοινωνό του δημόσιου και ιδιωτικού βίου, όπως διακηρύσσει σε επίσημο αυτοκρατορικό κείμενο: *Ταύτα άπαντα καθ' εαυτούς βουλευσάμενοι κανταύθα κοινωνόν του βουλεύματος παραλαβόντες την εκ Θεού δεδομένην ημιν ευσεβεστάτην σύνοικον* (Νεαρά 8, του 535, κεφ. 1). Επέβαλε επιπλέον σε όσους αναλάμ-

Η αυτοκράτειρα Θεοδώρα και η αυλή της. Ψηφιδωτό από τη Βασιλική του Αγίου Βιταλίου της Ραβένας (547 μ.Χ.)

βαναν δημόσιες αρχές να δίνουν όρκο πίστης και στη Θεοδώρα (Νεαρά 8, τέλος).

Μετά το γάμο της, η συμπεριφορά της Θεοδώρας υπήρξε άψογη. Εχοντας υψηλή ιδέα για το χρέος και την αποστολή του ηγεμόνα, αλλά και για την απόσταση που χωρίζει τους δεσπότες από τους υπηκόους, δεν είναι εύκολα προσιτή. Αγαπάει την εξουσία, αξιώνει την προσκύνηση. Φιλόδοξη και φίλαρχη, αλλά και θαρραλέα, ήρεμη και αποφασιστική, είναι πάντα κύρια του εαυτού της, σταθερή στις αποφάσεις της, αμείλικτη για τους εχθρούς της. Ο Ιωάννης Καππαδόκης, που προσπάθησε κάποια στιγμή να αμφισβητήσει την ισχύ της, δεν μπόρεσε ποτέ πια να ελπίσει σε χάρη. Αλλά και για όσους επιφύλασσε την εύνοιά της, όπως ο **Ναρσής**, ο **Πέτρος Πατρίκιος**, ο **Πέτρος Βαρσύμης** και ο **πάπας Βιγίλιος**, ήταν πάντα αφοσιωμένη και ένθερμη προστάτιδά τους. Την ώρα του κινδύνου στη Στάση του Νίκα δεν σκέφτεται τη φυγή, αλλά απτόητη και αγέρωχη αφήνει την ψυχή της να μιλήσει.

Μερικές ευνοϊκές διατάξεις της ιουστινιάνειας νομοθεσίας υπέρ της γυναίκας (π.χ. απαγόρευση εκποίησης των προικώων ακινήτων, έστω και με συναίνεση της γυναίκας, μέριμνα για την άπορη και άπροικη χήρα) αποδίδονται στην επιρροή της αυτοκράτειρας. Για τις εταιρικές γυναίκες ίδρυσε το μοναστήρι *Τα Μετανοίας*, όπου, εγκαταλείποντας την προηγούμενη ζωή τους, βρήκαν άσυλο πεντακόσιες από αυτές. Ο Προκόπιος όμως μέμφεται αυτό το κοινωνικό μέτρο της αυγούστας.

Με αναμφισβήτητο πολιτικό αισθητήριο και πιο προσγειωμένη στην πραγματικότητα, η Θεοδώρα διέγνωσε σωστά ότι το μέλλον του κράτους βρισκόταν στην Ανατολή και υποστήριξε λύσεις που ανταποκρίνονταν στα αληθινά συμφέροντα της Αυτοκρατορίας. Με τη διαίσθηση ότι κάτω από την επιφαση της θεολογικής διαφωνίας στις ταραγμένες νότιες και νοτιοανατολικές περιοχές της Αιγύπτου και της Συρίας καλύπτονταν και πολιτικές βλέψεις, συμβούλευε μια πιο ανεκτική πολιτική απέναντι στους μονοφυσιτικούς πληθυσμούς, χωρίς να διστάζει να παρέχει την προστασία της στους πιο επιφανείς από τους διωκόμενους. Με το θάνατό της το 548 δεν υπήρχε πια αντίβαρο στη ρωμαϊκή πολιτική

Η Θεοδώρα είχε πολιτικό αισθητήριο και διέγνωσε σωστά ότι το μέλλον του κράτους βρισκόταν στην Ανατολή

του Ιουστινιανού. Οι εκκλησιαστικοί συγγραφείς, σύγχρονοι και μεταγενέστεροι, υπήρξαν αυστηροί απέναντι στην αυτοκράτειρα, αλλά στο μηνολόγιο της ορθόδοξης εκκλησίας, στις 14 Νοεμβρίου μνημονεύεται ο θάνατος του Ιουστινιανού και η μνήμη της αυτοκράτειρας Θεοδώρας.

Από τη Βυζαντινή Ιστορία Ι, Αθήνα 1975, 252-257, με ευγενή παραχώρηση της συγγραφέως. ■

Ο ΝΑΟΣ ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ ΣΟΦΙΑΣ

Της ΕΛΕΝΗΣ ΣΑΡΑΝΤΗ
αναπλ. καθηγήτριας Παν/μίου Πατρών

Τον Απρίλιο και Μάιο του 1960 εργασίες για την κατασκευή μιας σήραγγας στη Saraçhane στην Κωνσταντινούπολη αποκάλυψαν αρκετά πλούσια σκαλισμένα αρχιτεκτονικά μέλη. Ανάμεσά τους συγκαταλέγονταν και τμήματα μιας επιγραφής, η οποία ταυτίστηκε, από τον καθηγητή της Βυζαντινής Φιλολογίας στο Χάρβαρντ **Ι. Σεβτσένκο** (Sevcenko), με τους στίχους του γνωστού επιγράμματος για το ναό του Αγίου Πολυεύκτου στην Ελληνική Ανθολογία (Ι.10). Ο ναός του Αγίου Πολυεύκτου, οποίος είχε ιδρυθεί από την αυτοκράτειρα **Ευδοκία**, σύζυγο του **Θεοδοσίου Β΄** (408-450), ανακαινίστηκε και κτίστηκε λαμπρότερος από την **Ιουλιανή Ανυσία**, γόνο μεγάλης αριστοκρατικής οικογένειας: ο πατέρας της **Φλάβιους Ολίμπριους** (Flavius Olybrius) (472) έγινε αυτοκράτορας στη Δύση, ενώ από την πλευρά της μητέρας της **Πλακιδίας**, κόρης του αυτοκράτορα της Δύσης **Ουαλεντινιανού Γ΄** (425-455), καταγόταν από τον **Θεοδόσιο Α΄** (379-395). Οπως τονίζει το επίγραμμα του Αγίου Πολυεύκτου «ἀσιλήιον αἷμα λαχοῦσα» (Ι.10.8). Ο άνδρας της **Αρεόβινδος** διακρίθηκε ως στρατηγός στο ανατολικό μέτωπο και προτάθηκε από το λαό για αυτοκράτορας σε μια θρησκευτική στάση το 512, τιμή στην οποία δεν αποδέχθηκε. Ο γιος της **Φλάβιους Ανίσιους Ολίμπριους** (Flavius Anicius Olybrius) έγινε ύπατος το 491, ενώ ήταν ακόμα παιδί, και παντρεύτηκε την **Ειρήνη**, κόρη του αυτοκράτορα **Αναστασίου** (491-518). Η συγγένεια με τον αυτοκρατορικό οίκο θα άνοιγε στο γιο της Ιουλιανής Ανυσίας το δρόμο για τον αυτοκρατορικό θρόνο, αλλά η σύγκλητος πρότεινε τον ηλικιωμένο **Ιουστίνο** (518-527), κόμητα των εξκουβιτόρων (ενός τάγματος της αυτοκρατορικής φρουράς) και θείο του **Ιουστινιανού**, αγράμματο χωρικό από το χωριό Βεδεριανα κοντά στα σημερινά Σκόπια.

Η θέση του ναού του Αγίου Πολυεύκτου ήταν κεντρική, κοντά στο παλάτι της Ιουλιανής Ανυσίας. Η κατασκευή του λαμπρή, με έξοχο γλυπτό διάκοσμο, πολύ βαθιά σκαλισμένο με εξαιρετικό ανατουραλισμό, πλούσια χρωματι-

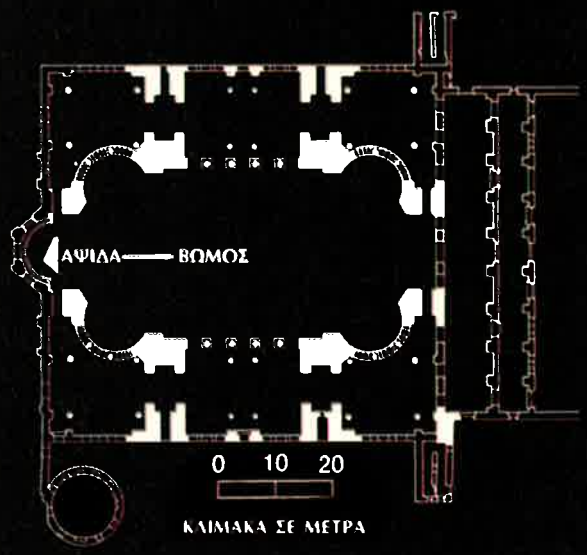

Ο Ιουστινιανός (άκρη αριστερά) παραδίδει το ναό της Αγίας του Θεού Σοφίας. Λεπτομέρεια μωσαϊκού από τον ίδιο ναό. Αριστερά και πάνω, σύγχρονη απόδοση της τομής και της κάτοψης του ναού (από το βιβλίο «Παγκόσμια Ιστορία», Εκδόσεις Κ. Καπόπουλος)

σμένο και με πολύχρωμα ένθετα ποικίλματα στις κολόνες (αμέθυστοι, πράσινο και χρυσό γυαλί). Τους τοίχους κάλυπταν πολύχρωμα μάρμαρα «σαν ανθισμένα λιβάδια, τα οποία η φύση άνθισε στα βάθη ενός βράχου», σύμφωνα με την ποιητική γλώσσα του επιγράμματος (Ι.10.61-62). Οι καμάρες ήταν διακοσμημένες με μωσαϊκά. Το μάτι όμως εντυπωσίαζε ο τρούλος, οποίος άστραφτε από το χρυσό μωσαϊκό (χρυσορόφου ακτίνας αερτάζουσι καλύπτρης: Ι.10.57). Τριάντα ανάγλυφα παγόνια στα τόξα ανάμεσα στους κίονες συμβόλιζαν την αθανασία και την αυτοκρατορική καταγωγή της Ιουλιανής Ανυσίας. Το επίγραμμα που σώζεται στην Ελληνική Ανθολογία ήταν σκαλισμένο γύρω γύρω στον κυρίως ναό, έξω

Η Στάση του Νίκα (532) στάθηκε η αφορμή για τις μεγάλες οικοδομικές δραστηριότητες του Ιουστινιανού στη Κωνσταντινούπολη

από το νάρθηκα και δεξιά της εισόδου. Εξαίρει την ένδοξη οικογενειακή καταγωγή της Ιουλιανής, την υμνεί ως ευεργέτιδα, επαινεί τη λαμπρότητα και τον πλούτο του ναού και βεβαιώνει ότι με το ναό της η Ιουλιανή ξεπέρασε τη σοφία του **Σολομώντα**. Πράγματι, τόσο οι διαστάσεις του ναού (100 πήχεις) όσο και πολλά από τα διακοσμητικά του στοιχεία (φοίνικας, κιονόκρανα στο σχήμα κρίνου, ρόδα κ.λπ.) ταυτίζονται με αυτά του ναού του Σολομώντα, όπως μας είναι γνωστά από περιγραφές. Το επίγραμμα, αφού συγκρίνει την Ιουλιανή με τους μεγάλους αυτοκράτορες του Βυζαντίου, τον **Μ. Κωνσταντίνο** και τον **Θεοδόσιο**, στους οποίους οφείλεται η αναγνώριση και στήριξη του χριστιανισμού (η σκηνή του εκχριστιανισμού του Μ. Κωνσταντίνου μάλιστα απεικονιζόταν στο κέντρο του νάρθηκα), διακηρύσσει ότι μόνη της η Ιουλιανή νίκησε το χρόνο (χρόνον ήδ' εβήσατο μούνη: Ι.10.47) και ξεπέρασε τη σοφία του Σολομώντος (Ι.10.48). Τόσο το επίγραμμα όσο και η λαμπρή αρχιτεκτονική και ο διάκοσμος του ναού μοιάζουν να εκφέρουν ένα σαφές πολιτικό μήνυμα. Τονίζουν την αυτοκρατορική καταγωγή και τα δικαιώματα στον αυτοκρατορικό θρόνο της οικογένειας της Ιουλιανής. Αν και τελικά η Ιουλιανή Ανυσία αποδέχθηκε ό,τι ήταν ήδη πολιτική πραγματικότητα, τον αποκλεισμό της οικογενείας της από το θρόνο, ο ναός του Αγίου Πολυεύκτου –όπως βεβαιώνει το επίγραμμά του σε ποιητική γλώσσα– επρόκειτο να διατηρήσει τη μνήμη της και το μεγαλείο της αυτοκρατορικής της οικογένειας άσβεστη όσο η ήλιος οδηγεί το φωτεινό του άρμα (Ι.10.28.-29).

Ο **Γρηγόριος**, επίσκοπος της Tours, μας διηγείται ένα γεγονός ανεκδοτολογικού χαρακτήρα, το οποίο ρίχνει φως στον ανταγωνισμό ανάμεσα στον αυτοκράτορα και τον οίκο της Ιουλιανής. Ο Ιουστινιανός απαίτησε από την Ιουλιανή να του προσφέρει τον πλούτο της για τις κρατικές ανάγκες. Η Ιουλιανή όμως, εξαπατώντας τον, του ζήτησε χρόνο για να συγκεντρώσει το χρυσό από τις διάφορες κατοικίες της, τον οποίο διέταξε να τοποθετηθεί σε πλάκες στη σκεπή του ναού του Αγίου Πολυεύκτου. Οταν το έργο τελείωσε, κάλεσε τον Ιουστινιανό να δει τον πλούτο της και να τον κάνει ό,τι θέλει. Αυτός εισήλθε στο ναό και γονάτισε, για να προσευχηθεί. Τότε του έδειξε τη σκεπή και του δήλωσε ότι εκεί βρισκόταν η πενιχρή της περιουσία. Θα μπορούσε να την κάνει ό,τι ήθελε. Ο αυτοκράτορας κοίταξε ψηλά και θαύμασε το έργο. Οταν πήγε να φύγει, η γηραιά αριστοκράτισσα του έδωσε το δακτυλίδι της, που είχε ένα θαυμάσιο πράσινο σμαράγδι λέγοντάς του: «Δέξου τούτο το μικρό δώρο από το χέρι μου, γιατί αξίζει πολύ περισσότερο από εκείνο το χρυσάφι». Με τη συμβολική αυτή πράξη η Ιουλιανή εδήλωνε ότι η οικογένειά της αποποιούνταν τα δυναστικά της δικαιώματα. Ο Ιουστινιανός πήρε το δακτυλίδι, την ευχαρίστησε, την επαίνεσε και επέστρεψε στο παλάτι του. Η απάντησή του δόθηκε με την ανοικοδόμηση της Αγίας Σοφίας, η οποία έγινε η λαμπρότερη εκκλησία όχι μόνο της Κωνσταντινούπολης και της Αυτοκρατορίας, αλλά και το σύμβολο του Βυζαντίου και της Ορθοδοξίας για αιώνες.

Η Ιουλιανή Ανυσία ανάμεσα στις αλληγορικές μορφές της Μεγαλοψυχίας και της Φρόνησης, σε χειρόγραφο έργο του Διοσκουρίδη «Περί ύλης Ιατρικής» (Εθνική Βιβλιοθήκη Βιέννης)

Η Αγία Σοφία

Η Στάση του Νίκα το 532 στην Κωνσταντινούπολη έδωσε την αφορμή για τις μεγάλες οικοδομικές δραστηριότητες του Ιουστινιανού στην πρωτεύουσα της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Στη διάρκεια της Στάσης ένα μεγάλο μέρος της πόλης καταστράφηκε από πυρκαγιά, περιλαμβανομένων δημοσίων κτιρίων και ναών. Κάηκαν οι ναοί της Αγίας Ειρήνης, η οποία μέχρι τότε ήταν ο καθεδρικός ναός της πρωτεύουσας, και της Αγίας Σοφίας, καθώς και μέρος του παλατιού και τα λουτρά του Ζευξίππου. Ο ιστορικός **Προκόπιος** στο έργο του «Περί Κτισμάτων», ένα εγκώμιο στον αυτοκράτορα ευεργέτη για την ανακαίνιση παλαιών κτιρίων και την ανοικοδόμηση νέων σε όλες τις επαρχίες της Αυτοκρατορίας, βλέπει στην καταστροφή αυτή το χέρι της Θείας Πρόνοιας: ο Θεός επέτρεψε την καταστροφή της Αγίας Σοφίας, ώστε να δοθεί η ευκαιρία στον Ιουστινιανό να την ξαναχτίσει πολύ λαμπρότερη.

Ο ναός της Αγίας Σοφίας ήταν αφιερωμένος στη Σοφία του Θεού. Για τους Βυζαντινούς ήταν και η «Μεγάλη Εκκλησία», διότι ήταν η έδρα του Πατριαρχείου. Τα εγκαίνια έλαβαν χώρα στις 27 Δεκεμβρίου του 537. Το έργο ανατέθηκε στους πιο φημισμένους αρχιτέκτονες της εποχής, τον **Ανθέμιο** από τις Τράλλεις και τον **Ισίδωρο** από τη Μίλητο. Το σχέδιο ακολουθεί αυτό της βασιλικής του Μαξεντίου των αρχών του τέταρτου αιώνα κοντά στο Φόρο της Ρώμης. Στην Αγία Σοφία όμως η έμφαση δίνεται στο κέντρο, λόγω του τεράστιου τρούλου της. Πρωτοτυπία ήταν επίσης το τεράστιο μέγεθος και η εξαιρετική λαμπρότητα όλου του κτιρίου. Ο Προκόπιος εξαίρει το κάλλος και το μέγεθός της. Το κάλλος της ήταν απίθανο γι' αυτούς που την έβλεπαν και τελείως απίστευτο για όσους το άκουγαν: «Θέαμα τοίνυν η εκκλησία κεκαλλιστευμένον γεγένηται, τοις μεν ορώσι υπερφυές, τοις δε ακούουσι παντελώς άπιστον». Το ύψος της έφθανε τον ουρανό (ύψος ουράνιον: Ι.1.27) «και έμοιαζε σαν να ξεπετιέται από τα άλλα κτίρια και να υψώνεται και κοίταζε κάτω την υπόλοιπη πόλη, στολίζοντάς την, διότι αποτελούσε μέρος της, και υπερηφανευόμενη για την ομορφιά της, διότι, ενώ είναι μέρος της πόλης και κυριαρχεί πάνω της, υψώνεται σε τόσο ύψος, ώστε να μπορεί κανείς να δει όλη την πόλη από ψηλά» (Ι.1.27). Στο εγκώμιό του ο Προκόπιος, κατά τρόπο θαυμαστό συνδέει αισθητικά τη Μεγάλη Εκκλησία με την πόλη. Η Ιστορία θα δείξει ότι η σύνδεση αυτή θα γίνει πιο στενή και πιο ουσιαστική στο μέλλον, όταν η Αγία Σοφία θα γίνει ο χώρος των μεγάλων πατριαρχικών και αυτοκρατορικών τελετών, καθώς και ο χώρος όπου θα στραφούν οι προσευχές και οι ελπίδες των κατοίκων της Κωνσταντινούπολης σε στιγμές δύσκολες για την Αυτοκρατορία.

Προκόπιος: «Ο τρούλος της Αγίας Σοφίας έμοιαζε ότι δεν στηριζόταν πάνω σε οικοδομή, αλλά ότι κρεμόταν από τον ουρανό»

Το κτίριο ήταν σχεδόν τετράγωνο (76x71 μ.). Εσωτερικά τέσσερις τεράστιοι πεσοί οροθετούσαν ένα κεντρικό τετράγωνο. Ο Προκόπιος τους παρομοιάζει γλαφυρά με «σκοπέλους ορών αποτόμους» (Ι.1.38). Μεταξύ τους συνδέονται με τόξα, τα οποία σχηματίζουν ημισφαιρικά τρίγωνα δημιουργώντας ένα στεφάνι, πάνω στο οποίο στηρίζεται ο τεράστιος τρούλος. Ο τρούλος είναι πολύ εντυπωσιακός τόσο για το μέγεθός του όσο και για το άπλετο φως που χύνεται από τα παράθυρά του. Οπως λέει ο Προκόπιος, έμοιαζε ότι δεν στηριζόταν πάνω σε οικοδομή, αλλά ότι κρεμόταν από τον ουρανό (Ι.1.46). Παρόμοιο χαρακτηρισμό κάνει και ο **Παύλος Σιλεντιάριος** σε μια ποιητική περιγραφή του ναού, γραμμένη σε ομηρικό στίχο: δημιουργείται η εντύπωση ότι ο ουρανός έγινε το σκέπασμα του ναού. Στον τρούλο απεικονιζόταν ο σταυρός, το νικητήριο σύμβολο και προστάτης της πόλης. Δημιούργησε όμως προβλήματα στατικής στους αρχιτέκτονες: αν και κτισμένος από πλίνθους από πολύ ελαφρό πηλό, έπεσε από σεισμό το Μάιο του 558. Τα εγκαίνια του νέ-

Ο διαμέτρου 30 μέτρων τρούλος της Αγίας Σοφίας που δημιουργεί την αίσθηση ότι αιωρείται

ου τρούλου έγιναν τα Χριστούγεννα του 562.

Ανάμεσα στους πεσούς στο βόρειο και νότιο μέρος τέσσερις κίονες οροθετούν τα πλαϊνά κλίτη. Από πάνω τους μεγαλύτερος αριθμός κιόνων πλαισιώνει τα υπερώα. Το μάτι έλκεται από τα τύμπανα που σχηματίζει ο τοίχος του ναού πάνω από τα υπερώα, διάτρητος από δύο σειρές παράθυρα, απ' όπου έμπαινε άπλετο φως. Ανατολικά και δυτικά από κάθε πεσό ξεκινά μια ημικυκλική κιονοστοιχία, η οποία καταλήγει στο ιερό στα ανατολικά και στο νάρθηκα στα δυτικά, όπου σχηματίζονται ημισφαίρια χαμηλότερα από τον κεντρικό τρούλο. Αισθητικά τα ημισφαίρια πλαισιώνουν τον κεντρικό τρούλο και οδηγούν το μάτι από τη χαμηλότερη τοιχοδομία του ναού στο επιβλητικό ύψος του τρούλου. Ταυτόχρονα απορροφούν και μέρος του βάρους του. Ολος ο ναός χαρακτηρίζεται από μια διαδοχική εναλλαγή ορθογώνιων, κυκλικών και ημικυκλικών γραμμών. Στο σύνολό τους οι θόλοι των διαφόρων επιπέδων μοιάζουν να αιωρούνται ο κάθε ένας από τον άλλο δημιουργώντας, όπως λέει ο Προκόπιος, μια εξαιρετική αρμονία (αρμονίαν εκπρεπεστάτην: I.I.47), ενώ ταυτόχρονα έλκουν το μάτι του επισκέπτη από το ένα αρχιτεκτονικό μέρος στο επόμενο.

Ο Προκόπιος εξαίρει το κάλλος του ναού (κάλλος δε αμυθήτω αποσεμνύνεται: I.1.28). Τα πολύχρωμα μάρμαρα στους τοίχους και στους κίονες προσέδιδαν εντυπωσιακή λαμπρότητα. Δώδεκα είδη μαρμάρων αναφέρει ο Παύλος Σιλεντιάριος. Η ποικιλία και η λαμπρότητα των χρωμάτων κάνουν το ναό να μοιάζει με ανθισμένο λιβάδι (Προκόπιος, I.1.59). Οι οχτώ κίονες από πορφυρίτη από την Αίγυπτο προέρχονταν μάλλον από άλλα κτίρια. Ολοι έχουν διαφορετικό ύψος και εξισώνονται με διαφορετικού ύψους βάσεις, μια πρακτική της πρωτοβυζαντινής εποχής, γνωστή και από άλλα μνημεία. Επίσης οι κίονες από πράσινο θεσσαλικό μάρμαρο δεν είναι τέλεια στρογγυλεμένοι. Οι παραλλαγές και η ποικιλία στις φόρμες και τις μορφές των αρχιτεκτονικών μελών και της διακόσμησης είναι χαρακτηριστικά της πρωτοβυζαντινής τέχνης που είχε ήδη απομακρυνθεί από τη συμμετρία των αυστηρών ρυθμών της αρχαιότητας. Νέα αισθητικά κριτήρια εμπνέουν την τέχνη αυτή, που χαρακτηρίζεται από την ποικιλία και ένα αίσθημα ζωντάνιας και απροόπτου.

Ενα άλλο στοιχείο που προσέδιδε αίγλη και μεγαλοπρέπεια στο ναό είναι το άπλετο φως (φωτός περιουσία: Προκόπιος, I.1.30), το οποίο έμπαινε από τα παράθυρα και το οποίο πολλαπλασιαζόταν από τις ανταύγειες του χρυσού των μωσαϊκών. Η λαμπρότητα του ναού προκαλεί μία ψυχική ανάταση, ο νους των πιστών εξυψώνεται προς τον Θεό και δημιουργείται έντονη η εντύπωση της παρουσίας του μέσα στο ναό.

Στην εποχή του Ιουστινιανού η διακόσμηση της Αγίας Σοφίας ήταν ανεικονική. Ελάχιστα κομμάτια από τα μωσαϊκά των τοίχων διατηρούνται με παραστάσεις φυλλωμάτων και γεωμετρικών σχεδίων πάνω σε χρυσό φόντο. Λαμπρότατα κατασκευασμένη ήταν η Αγία Τράπεζα από χρυσό με πολύτιμες πέτρες. Από επάνω της υψωνόταν ένα υπέροχο ασημένιο κιβώριο με τέσσερις κίονες και πυραμοειδή οροφή και στην κορυφή του ένας σταυρός. Σύμφωνα με τον Προκόπιο το βάρος του ασημιού ήταν σαράντα λίτρες. Κατά την παράδοση, όταν ολοκληρώθηκε η κατασκευή του ναού, ο Ιουστινιανός αναφώνησε «νενίκηκά σε Σολομώντα», δηλώνοντας έτσι ότι ξεπέρασε την πρόκληση της Ιουλιανής Ανυσίας.

Ο ναός της Αγίας Σοφίας συνδεόταν με πλήθος άλλων κτισμάτων. Στα δυτικά επικοινωνούσε κατ' ευθείαν με το Πατριαρχείο. Στα νότια και στα ανατολικά ήταν άλλα βοηθητικά κτίρια και παρεκκλήσια, ενώ στα δυτικά πλαισιωνόταν από το άτριο, το οποίο περιστοιχιζόταν από κιονοστοιχίες και στο κέντρο το διακοσμούσε μία πηγή.

Ο Προκόπιος αναφέρει τριάντα δύο ναούς στην Κωνσταντινούπολη, αλλά η Αγία Σοφία ήταν η μόνη η οποία άντεξε στο χρόνο και υμνήθηκε από τις φιλολογικές πηγές. Εγινε το σύμβολο και πηγή έμπνευσης όχι μόνο του μεσαιωνικού Ελληνισμού, αλλά και του νεότερου.

Η Αγία Σοφία ήταν το μόνο μνημείο που άντεξε στο χρόνο και έγινε σύμβολο και πηγή έμπνευσης του Ελληνισμού

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ:

C. Mango, *Byzantine Architecture*, New York 1976.

R.M. Harrison, *Excavations at Saraçhane in Istanbul*, Princeton 1986.

T.F. Mathews, *The Early Churches of Constantinople. Architecture and Liturgy*, Univ. Park and London 1971. ■

482
Γεννιέται ο Ιουστινιανός
500
Γεννιέται ο Προκόπιος
503
Γεννιέται η Θεοδώρα
505
Γεννιέται ο Βελισάριος
518
Ο Ιουστίνος γίνεται αυτοκράτορας
521
Ο Ιουστινιανός γίνεται ύπατος
523
Ο Ιουστινιανός παντρεύεται τη Θεοδώρα
527
Ο Ιουστινιανός και η Θεοδώρα γίνονται συναυτοκράτορες· πεθαίνει ο Ιουστίνος· ο Προκόπιος γίνεται ιδιαίτερος γραμματέας του Βελισαρίου· αρχίζει ο α΄ περσικός πόλεμος· οι συναυτοκράτορες αρχίζουν την κατασκευή του ναού των Αγίων Σεργίου και Βάκχου στην Κωνσταντινούπολη
529
Δημοσιεύεται ο *Ιουστινιάνειος Κώδικας*· ο Ιουστινιανός διατάζει την άρση της εξορίας των μονοφυσιτών· κλείνει η σχολή της Αθήνας, κέντρο της νεοπλατωνικής φιλοσοφίας
530
Ο Βελισάριος νικά τους Πέρσες στο Δάρας· ανατίθεται στον εξέχοντα νομομαθή Τριβωνιανό η σύνταξη των *Πανδεκτών*
531
Ο Βελισάριος ηττάται στο Καλλίνικο· οι Σλάβοι προκαλούν μεγάλες ζημιές στις παραδουνάβιες επαρχίες του Βυζαντίου
532
Ο Βελισάριος αποφασιστικά καταστέλλει τη Στάση του Νίκα· υπογράφεται η *Απέραντος Ειρήνη* με την Περσία, σύμφωνα με την οποία οι Βυζαντινοί υποχρεούνται στην καταβολή ετήσιου φόρου στους Πέρσες
533
Πραγματοποιούνται θεολογικές συζητήσεις στην Κωνσταντινούπολη με στόχο την αποκατάσταση της ενότητας της Εκκλησίας· ο Βελισάριος εκστρατεύει εναντίον των Βανδάλων στη Βόρεια Αφρική· δημοσιεύονται οι *Πανδέκται* και οι *Εισηγήσεις*
534
Ο Βελισάριος επιστρέφει θριαμβευτής από την Αφρική· αρχίζει η δημοσίευση των *Νεαρών* (νέων νόμων), γραμμένων κατά το πλείστον στην ομιλουμένη ελληνική γλώσσα
535
Ο Βελισάριος νικά τους Οστρογότθους στην Ιταλία και κατακτά τη Σικελία, όπου εγκαθιστά βυζαντινή διοίκηση· ο μονοφυσίτης Ανθιμος γίνεται πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, όπως και ο μονοφυσίτης Θεοδόσιος πατριάρχης Αλεξανδρείας· διοικητικές μεταρρυθμίσεις στο Βυζάντιο
536
Νέες στρατιωτικές επιτυχίες του Βελισάριου στην Ιταλία· κατακτά τη Νεάπολη και τη Ρώμη· η σύνοδος της Κωνσταντινουπόλεως καταδικάζει το μονοφυσιτισμό
537
Εγκαινιάζεται από τον Ιουστινιανό ο ναός της Αγίας Σοφίας
539
Ο Χοσρόης κυριεύει την Αντιόχεια
540
Ο Βελισάριος κατακτά και τη Ραβένα· ανακαλείται από τον αυτοκράτορα Ιουστινιανό στην Κωνσταντινούπολη· οι Βούλγαροι στον ελληνικό χώρο φτάνουν ανενόχλητοι μέχρι την Κόρινθο· ξεκινά ο β΄ περσικός πόλεμος
541
Ο Βελισάριος εκστρατεύει κατά των Περσών και στη συνέχεια επιστρέφει στην Ιταλία· καταργείται ο θεσμός της υπατίας
542
Επιδημία πανούκλας στο Βυζάντιο·. ο Ιουστινιανός διατάσσει τον υποχρεωτικό εκχριστιανισμό όλων των *εθνικών* (ειδωλολατρών) της Αυτοκρατορίας
544
Ο Βελισάριος εκστρατεύει για τρίτη φορά εναντίον της Ιταλίας, αλλά ηττάται στη Φαγεντία και στη Φλωρεντία· ο Χοσρόης καταστρέφει τη Μεσοποταμία
545
Ανακωχή ανάμεσα στους Βυζαντινούς και τους Πέρσες, νέοι φόροι σε βάρος των Βυζαντινών
546
Ο Ιουστινιανός καταδικάζει με διάταγμα τις νεστοριανίζουσες απόψεις
547
Πεθαίνει η αυτοκράτειρα Θεοδώρα· οι Σλάβοι φτάνουν μέχρι την Αδριατική
549
Ο Ναρσής παίρνει τη θέση του Βελισάριου· ξεσπάει ο γ΄ περσικός πόλεμος
550
Ο Προκόπιος συγγράφει την *Απόκρυφη Ιστορία*
554
Εισάγεται η καλλιέργεια του μεταξοσκώληκα από την Ανατολή
556
Ο Ιουστινιανός ιδρύει τη μονή της Θεοτόκου (μετέπειτα Αικατερίνης) του Σινά
557
Υπογράφεται ανακωχή με τον Χοσρόη
559
Ο Βελισάριος κατορθώνει να αποκρούσει του Ούνους στα τείχη του Βυζαντίου
562
Ειρήνη με τους Πέρσες του Χοσρόη, αλλά το Βυζάντιο υποχρεώνεται στην πληρωμή υψηλών φόρων· ταυτόχρονα αναγνωρίζεται η ελευθερία του θρησκεύματος στους χριστιανούς της Περσίας· καταδικάζεται ο Βελισάριος σε φυλάκιση και δημεύεται η περιουσία του· εκδηλώνεται συνωμοσία εναντίον του Ιουστινιανού
563
Αποκαθίσταται ο Βελισάριος
565
Πεθαίνει ο Ιουστινιανός, νέος αυτοκράτορας ο Ιουστίνος Β΄· πεθαίνουν ο Βελισάριος και ο Προκόπιος

DE CONCEPTIONE DIGESTORVM

ΤΟ ΔΙΚΑΙΟ ΕΠΙ ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΥ Α΄

Του ΣΠΥΡΟΥ Ν. ΤΡΩΙΑΝΟΥ
καθηγητή του Βυζαντινού Δικαίου
στο Τμήμα Νομικής του Πανεπιστημίου Αθηνών

Στα χρόνια του **Ιουστινιανού** παρατηρήθηκε εξαιρετική άνθηση της νομικής φιλολογίας. Αυτό οφείλεται στη σύνδεσή της με την κωδικοποίηση και τη διδασκαλία του Δικαίου. Την εποχή αυτού του αυτοκράτορα συντελέσθηκε η δεύτερη επίσημη κωδικοποίηση (μετά εκείνη του **Θεοδοσίου Β΄** το 438/439), αλλά αυτή τη φορά σε πολύ ευρύτερη βάση.

Προηγήθηκε ο *Ιουστινιάνειος Κώδικας* (Codex Iustinianus) με περιεχόμενο τους αυτοκρατορικούς νόμους. Το Φεβρουάριο 528 συστήθηκε μια δεκαμελής επιτροπή για να καταρτίσει τον Κώδικα, στηριζόμενη σε προηγούμενα αντίστοιχα έργα, δηλαδή το Γρηγοριανό, τον Ερμογενειανό και το Θεοδοσιανό Κώδικα. Η επιτροπή ολοκλήρωσε την εντολή σε περίπου ένα χρόνο και τον Απρίλιο 529 κυρώθηκε ο Κώδικας, ενώ συγχρόνως ορίστηκε ότι όλες οι περιεχόμενες σε αυτόν διατάξεις ισχύουν υπό τη νέα διατύπωσή τους και όχι υπό την ενδεχομένως διαφορετική στα προγενέστερα νομοθετικά κείμενα.

Ο Κώδικας υποβλήθηκε ύστερα από πέντε χρόνια (534) σε νέα επεξεργασία με την προσθήκη των νόμων που στο μεταξύ είχαν εκδοθεί. Η δεύτερη έκδοση που έχει περισωθεί σε ένα μόνο χειρόγραφο του 8ου/9ου αιώνα διέφερε σημαντικά σε δομή και διατύπωση από την πρώτη, της οποίας μόνο ίχνη σώζονται. Η ύλη της δεύτερης έκδοσης του Κώδικα (με νόμους των ετών 195-534) είναι διαρθρωμένη συστηματικά σε 12 βιβλία και καθένα από αυτά σε τίτλους. Μέσα στους τίτλους η κατάταξη των νόμων είναι χρονολογική. Παρά τις αντίθετες οδηγίες προς τη συντακτική επιτροπή, συναντάμε συχνά επαναλήψεις των ίδιων διατάξεων σε διαφορετικούς τίτλους, προφανώς για να δοθεί μεγαλύτερη αυτοτέλεια στην αντιμετώπιση ορισμένων θεμάτων, όταν το αντικείμενο της ρύθμισης μπορούσε να ενταχθεί σε περισσότερες θεματικές ενότητες.

Ακολούθησε (530-533) η κωδικοποίηση των έργων των κλασικών Ρωμαίων νομικών με τη συγκέντρωση αποσπασμάτων από αυτά στον Πανδέκτη (Digesta) από ομάδα νομικών. Για τη σύνθεση της επιτροπής αυτής και τις ▶

Δεξιά, ο Ιουστινιανός υπαγορεύει τους νόμους του. Μεταγενέστερη μικρογραφία από κώδικα του 10ου αιώνα. Αριστερά, χειρόγραφο του 6ου αιώνα με τον «Πανδέκτη» τού Ιουστινιανού. Η σελίδα δείχνει την αρχή του συντάγματος Deo auctore της 15ης Δεκεμβρίου του 530. Από κάτω, δίπτυχο του Ιουστινιανού του 521. «Αυτά τα δώρα, μικρά σε αξία, αλλά ευγενικά σε εκτίμηση, εγώ ως ύπατος προσφέρω στους αγαπητούς συγκλητικούς μου».

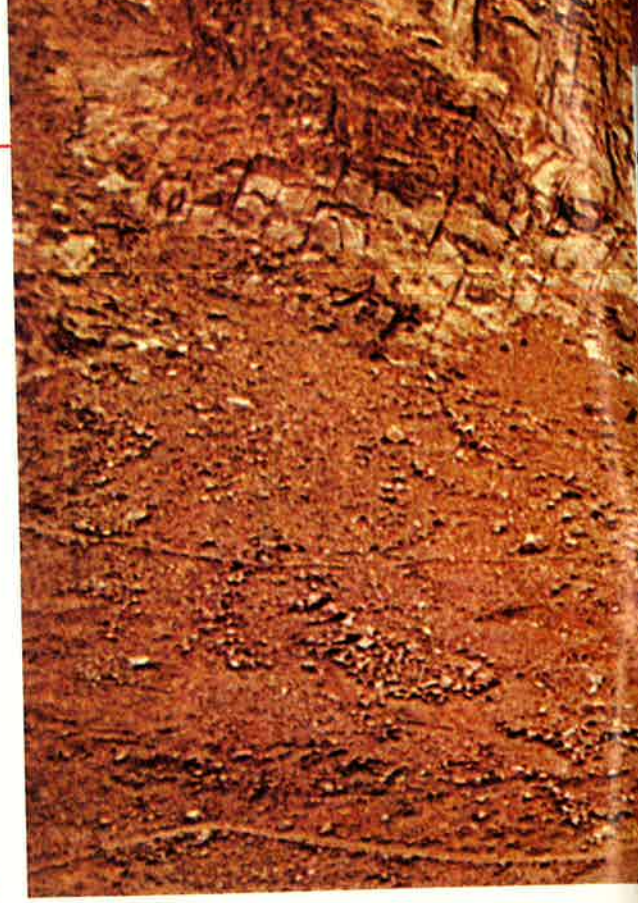

Η μονή της Αγίας Αικατερίνης του Σινά που χτίστηκε το 556 από τον Ιουστινιανό μετά το θάνατο της Θεοδώρας. Στη μνήμη της είναι αφιερωμένη η επιγραφή από την οροφή του μοναστηριού

αρμοδιότητές της παρέχουν πολλές πληροφορίες οι σχετικοί νόμοι. Δεν είναι όμως γνωστή η διαδικασία που αυτή ακολούθησε και οι αρχές που επικράτησαν κατά τη σύνταξη του έργου, έτσι ώστε μόνον υποθέσεις μπορεί να διατυπωθούν.

Κατά ρητή επιταγή του αυτοκράτορα, κάθε απόσπασμα περιέχει το όνομα του συγγραφέα και παραπομπή στο έργο, από το οποίο το απόσπασμα προέρχεται. Από τις οικείες επιγραφές προκύπτει ότι η συντακτική επιτροπή ανέτρεξε σε τεράστιο αριθμό έργων της κλασικής περιόδου. Ειδικότερα υποβλήθηκαν σε επεξεργασία τα έργα συνολικά 39 συγγραφέων, κυρίως όσων είχαν το δικαίωμα να παρέχουν επίσημες γνωμοδοτήσεις (ius publice respondendi). Στον κυρωτικό νόμο του Πανδέκτη αναφέρεται ότι οι συντάκτες του διεξήλθαν 2.000 βιβλία με τρία εκατομμύρια στίχους. Αυτό είναι ασφαλώς υπερβολή, γιατί από τις επιγραφές πάλι προκύπτει ότι ο αριθμός των έργων που αποδελτιώθηκαν ήταν αρκετά χαμηλότερος (περίπου 1.625). Πάντως, παρά την ποικιλία ως προς την προέλευση του υλικού, το μεγαλύτερο μέρος των 50 βιβλίων, στα οποία τελικώς υποδιαιρέθηκε η ύλη του Πανδέκτη, καλύπτεται από τα έργα δύο νομικών, του **Παύλου** και του **Ουλπιανού**.

Στα χρόνια του Ιουστινιανού κωδικοποιήθηκαν οι αυτοκρατορικοί νόμοι και τα έργα των κλασικών Ρωμαίων νομικών

Σκηνή καθημερινού βίου στο δάπεδο του Ιερού Παλατίου Κωνσταντινούπολης. (5ος-6ος αι.)

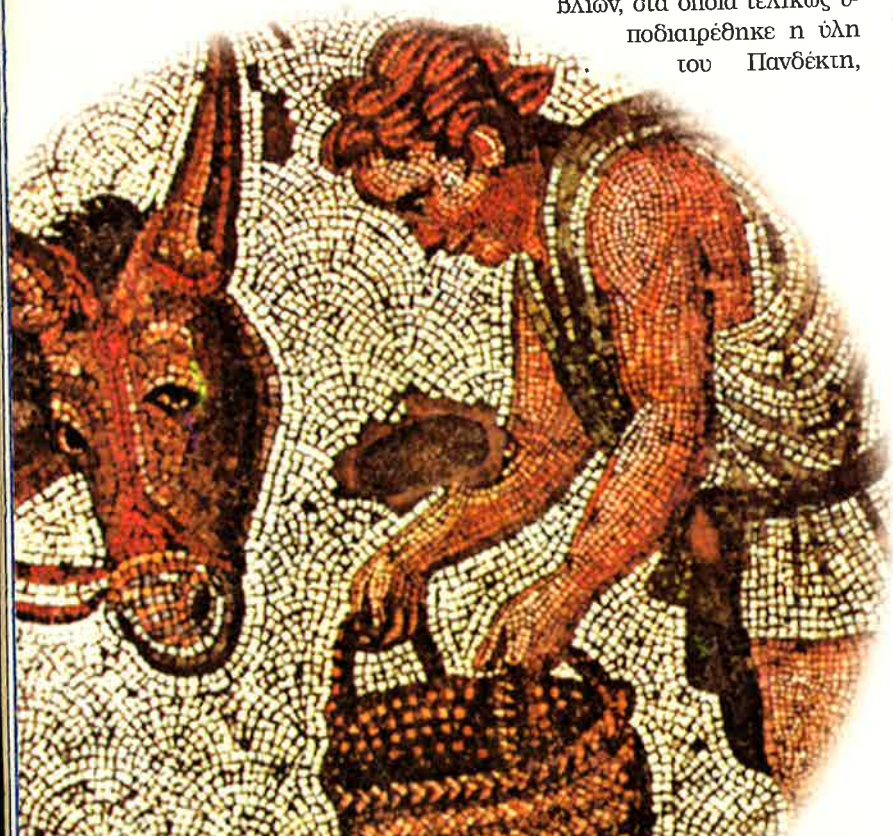

Το αυθεντικό κείμενο του Πανδέκτη παραδίδεται σε ένα περίφημο χειρόγραφο που αντιγράφτηκε στην Κωνσταντινούπολη λίγο μετά τη σύνταξη του έργου (ίσως πρόκειται για το αντίγραφο που προοριζόταν για τη Νομική Σχολή της πρωτεύουσας), το οποίο σήμερα φυλάσσεται στη Λαυρεντιανή Βιβλιοθήκη της Φλωρεντίας (Littera Florentina).

Παράλληλα, εκπονήθηκε (533) ένα διδακτικό εγχειρίδιο για τους αρχάριους σπουδαστές της νομικής επιστήμης, οι *Εισηγήσεις* (Institutiones) με τις γενικές έννοιες και τις βασικές διατάξεις όλων των κλάδων του Δικαίου. Ως πρότυπο χρησιμοποιήθηκαν ανάλογα παλαιότερα έργα (κυρίως του Γαΐου). Στις Εισηγήσεις φαίνεται να διδάσκει τους φοιτητές ο ίδιος ο αυτοκράτορας, γι' αυτό έχει το κείμενό τους την ισχύ νόμου. Η ύλη διαιρέθηκε σε τέσσερα βιβλία. Το πρώτο περιέχει γενικές έννοιες, δίκαιο της προσωπικής κατάστασης και οικογενειακό δίκαιο, το δεύτερο εμπράγματο δίκαιο και τη διαδοχή εκ διαθήκης, το τρίτο την εξ αδιαθέτου διαδοχή και τις δικαιοπραξίες, το τέταρτο, τέλος, τις αδικοπραξίες, τη δικονομία και το ποινικό δίκαιο.

Οι επιτροπές, από τις οποίες συντάχθηκαν τα τρία μέρη της κωδικοποίησης, λειτούργησαν υπό την προεδρία του Quaestor sacri palatti (αντίστοιχου ως προς τις αρμοδιότητες με σημερινό υπουργό Δικαιοσύνης) **Τριβωνιανού**, μιας μεγάλης νομικής μορφής του 6ου αιώνα, που υπήρξε η ψυχή του καθόλου νομοθετικού έργου.

Με την κωδικοποίηση δεν έπαψαν βεβαίως να

εκδίδονται νέοι νόμοι υπό διάφορες τυπικές μορφές. Οι νόμοι με γενικό περιεχόμενο φέρουν συνήθως την ονομασία *«Νεαρά (διάταξη)»*. Υπήρξε και αυτών των νομοθετικών κειμένων σχέδιο κωδικοποίησης (σε τρίτη ίσως έκδοση του Κώδικα) που –πιθανόν εξαιτίας του αιφνίδιου θανάτου του Τριβωνιανού το 542– δεν πραγματοποιήθηκε. Σώζονται όμως ακέραια σχεδόν στο σύνολό τους χάρη σε ανεπίσημες συλλογές. Πιο γνωστή από αυτές είναι η *«Συλλογή των 168 Νεαρών»*, που ανάγεται στους πρώτους μεταϊουστινιάνειους χρόνους.

Με τις Νεαρές δεν συμπλήρωσε ο Ιουστινιανός απλώς την κωδικοποίηση, το Corpus iuris civilis (όπως αυτό ονομάστηκε κατά το 12ο/13ο αιώνα στη Δύση), σε ορισμένους τομείς (π.χ. το διοικητικό, το δικονομικό, το ποινικό και το εκκλησιαστικό δίκαιο), αλλά επέφερε σημαντικές μεταβολές και με την εισαγωγή νέων θεσμών. Στο χώρο του ιδιωτικού δικαίου η προσοχή του νομοθέτη στράφηκε, υπό την επίδραση και της Εκκλησίας, στο δίκαιο του γάμου, προσωπικό και περιουσιακό, καθώς και στην κληρονομική διαδοχή.

Η κωδικοποιητική δραστηριότητα της εποχής εκείνης δεν ταυτίζεται εννοιολογικώς με τη σημερινή. Οπως στην παλαιότερη (θεοδοσιανή) κωδικοποίηση, σημειώθηκαν και στην ιουστινιάνεια επεμβάσεις στα κείμενα, με αντικειμενικό σκοπό την προσαρμογή τους στις νέες συνθήκες. Οι επεμβάσεις αυτές συντελέστηκαν υπό τη μορφή των *«παρεμβλημάτων»* (interpolationes), είτε δηλαδή με προσθήκες ή αλλαγές στο αυθεντικό κείμενο είτε με παραλείψεις λέξεων ή φράσεων από την αρχική διατύπωση. Σε ορισμένες περιπτώσεις διαπιστώνεται η νομοθετική κάλυψη των παρεμβάσεων της συντακτικής επιτροπής του Πανδέκτη, ήδη πριν από την ολοκλήρωσή του.

Οι επιτροπές που συνέταξαν τις κωδικοποιήσεις λειτούργησαν υπό την προεδρία του Τριβωνιανού, μιας μεγάλης νομικής μορφής

Η παρουσίαση ωστόσο του νομοθετικού έργου του Ιουστινιανού, τόσο του κωδικοποιητικού όσο και του μεταγενέστερου, από τον ίδιο το νομοθέτη γίνεται με έναν τρόπο που, εκ πρώτης τουλάχιστον όψεως, φαίνεται αντιφατικός. Δηλαδή αφ' ενός μεν τονίζεται σε κάθε ευκαιρία, με τη βοήθεια διαφόρων ρητορικών σχημάτων, ότι θεσπίζονται ρυθμίσεις επιβαλλόμενες από το συμφέρον των υπηκόων, που αποτελεί τη μοναδική μέριμνα του ηγεμόνα –ένα από τα βασικά συνθήματα της αυτοκρατορικής ιδεολογίας–, αφ' ετέρου δε υπογραμμίζεται παράλληλα η προσήλωση στο «πατρώο δίκαιο».

Αντίφαση ωστόσο δεν υπάρχει. Είναι η προσπάθεια να ικανοποιηθούν ταυτοχρόνως περισσότερες διασταυρούμενες τάσεις που συγκροτούν ένα αδιάσπαστο πλέγμα ιδεών, αρχών και αντιλήψεων, ακρογωνιαίο λίθο της ακολουθούμενης από τον Ιου-

Ο Θεοδόσιος Β' μεταξύ 438 και 439 είχε πραγματοποιήσει την πρώτη κωδικοποίηση της νομοθεσίας (χρυσό νόμισμα από το Νομισματικό Μουσείο Αθήνας)

στινιανό εσωτερικής και εξωτερικής πολιτικής. Είναι η υλοποίηση της πεποίθησης ότι για την ανασύσταση του imperium romanum στην παλαιά του (αδιαίρετη) μορφή δεν αρκούσε η ισχύς των όπλων, για την ανάκτηση εδαφών που είχαν απολεσθεί, αλλά απαιτούνταν επιπλέον και το «πατρώο δίκαιο», μία από τις ιδεολογικές βάσεις του ρωμαϊκού imperium που, επομένως, ήταν εννοιολογικώς αναπόσπαστα συνδεδεμένο μαζί του.

Το κωδικοποιητικό έργο του Ιουστινιανού δεν βρήκε μεγάλη απήχηση στους συγχρόνους του. Στο Μεσαίωνα, αντιθέτως, θεωρήθηκε ως μία ενέργεια σωστική για το ρωμαϊκό δίκαιο. Στους νεότερους χρόνους τού προσάφθηκε η μομφή ότι με τα «παρεμβλήματα» παραποίησε τα κλασικά έργα των Ρωμαίων νομικών στον Πανδέκτη. Η αλήθεια όμως είναι ότι με τις παρεμβάσεις στα κείμενα σκοπήθηκε κυρίως η άρση αντιφάσεων για χάρη της χρηστικότητάς τους και, με τη σαφήνεια των ρυθμίσεων, η εξασφάλιση σταθερότητας στις έννομες σχέσεις. Γι' αυτό με τον κυρωτικό νόμο του Πανδέκτη ορίστηκε ότι όποιος τολμήσει να εμφανίσει σε δικαστήριο ως διάδικος ή να χρησιμοποιήσει ως δικαστής τις παλαιές διατάξεις θα διώκεται με βάση τους νόμους περί πλαστογραφίας.

Στο ιδιωτικό δίκαιο η προσοχή στράφηκε στο δίκαιο του γάμου (προσωπικό-περιουσιακό) και στην κληρονομική διαδοχή

Ήδη από τα πρώτα χρόνια της βασιλείας του δεν δίστασε ο Ιουστινιανός να εκδώσει σποραδικά νόμους σε ελληνική γλώσσα. Η χρησιμοποίηση της ελληνικής κατά τη σύνταξη των νόμων εμφανίζεται περίπου στα μέσα του 5ου αιώνα. Η τακτική αυτή γενικεύθηκε μετά τη δεύτερη έκδοση του Κώδικα (534). Ετσι, όλες οι Νεαρές, με εξαίρεση των λίγων που προορίζονταν για το (λατινόφωνο) δυτικό τμήμα της Αυτοκρατορίας, γράφτηκαν στα ελληνικά. Κατά την κωδικοποίηση όμως αφέθηκαν τα κείμενα του Κώδικα και του Πανδέκτη στην αυθεντική τους γλώσσα, δηλαδή τη λατινική. Ούτε κατά την εκπόνηση των Εισηγήσεων έγινε σκέψη αλλαγής του καθιερωμένου γλωσσικού ιδιώματος.

Αυτό είχε συνέπεια ότι τα κείμενα της κωδικοποίησης, δηλαδή ο κύριος όγκος του ισχύοντος δικαίου, παρέμεναν απρόσιτα στους κατοίκους του Ανατολικού Κράτους, οι περισσότεροι από τους οποίους ήταν ελληνόφωνοι. Το πρόβλημα αντιμετωπίστηκε μέσα από τη διαδικασία της κατάρτισης των νέων νομικών. Οι λεπτομέρειες της διδασκαλίας του Δικαίου, που περιορίστηκε στις Νομικές Σχολές Κωνσταντινούπολης και Βηρυτού, καθορίστηκαν με νόμο του 533, την const. Omnem. Σύμφωνα με το νόμο αυτό, οι παραδόσεις έπρεπε να στηρίζονται αποκλειστικά στα τρία μέρη της κωδικοποίησης, δηλαδή στις Εισηγήσεις, στον Πανδέκτη και στον Κώδικα. Οι νομικές σπουδές κάλυπταν πέντε διδακτικά έτη. Το πρώτο έτος ήταν αφιερωμένο στη διδασκαλία των Εισηγήσεων, τα τρία επόμενα στον Πανδέκτη και το τελευταίο, το πέμπτο, στον Κώδικα.

Η διδασκαλία της επιστήμης του Δικαίου ανατέθηκε στους *«αντικήνσορες»* (antecessores). Με την ονομασία αυτή, που προέρχεται από τη στρατιωτική ορολογία, χαρακτηρίστηκαν οι καθηγητές των παραπάνω Νομικών Σχολών. Αυτοί μεταγλώττιζαν το λατινικό κείμενο της κωδικοποίησης, ακολουθώντας ορισμένη τεχνική, στην οποία διακρίνονταν οι εξής φάσεις: α) η *«προθεωρία»*, που περιλάμβανε *«ίνδηκα»* (index) και *«θεματισμό»*, με την παροχή προκαταρκτικών διευκρινίσεων για την κατανόηση του κειμένου, β) η *«κατά πόδα»* ερμηνεία του κειμένου (του *«ρητού»*) και γ) οι *«παραγραφές»*, δηλαδή ο σχολιασμός των ερμηνευόμενων χωρίων με τη μορφή *«υπομνημάτων»* ή *«σημειώσεων»*. Οι «παραγραφές» περιείχαν κάποιες και *«παραπομπές»*, δηλαδή συναφείς κανόνες δικαίου. Παράλληλες διατάξεις περιείχαν και τα *«παράτιτλα»*. Από τα ευρήματα των πηγών προκύπτει ωστόσο ότι γίνονταν -ευ-

Μωσαϊκό με παράσταση καθημερινής ζωής στην Αντιόχεια του 6ου αιώνα
Στο κέντρο, αρματοδρομίες σε ιππόδρομο από μωσαϊκό του 4ου αιώνα στην Καρχηδόνα

καιριακά ίσως- ανάλογες παραδόσεις με αντικείμενο την ερμηνεία του ελληνικού κειμένου των Νεαρών και για τους λίγους λατινόφωνους φοιτητές.

Τα ερμηνευτικά αυτά κείμενα (επεξηγήσεις, σχόλια κ.λπ.) έχουν περισωθεί σε αποσπασματική κυρίως μορφή από την προφορική μόνο διδασκαλία των αντικηνσόρων, οι οποίοι δεν άφησαν γραπτό έργο. Ο,τι έφτασε σε μας προέρχεται από τις σημειώσεις που κρατούσαν οι φοιτητές στο περιθώριο του «ρητού» ή σε ιδιαίτερα τετράδια.

Για τη σχέση του Ιουστινιανού προς τη νομική φιλολογία πολλές συζητήσεις έχει προκαλέσει στη θεωρία μία διάταξή του (κεφ. 21 της const. Tanta/Δέδωκεν), που δίνει την εντύπωση ότι απαγορεύει κάθε γραπτή ερμηνευτική επεξεργασία των κειμένων. Νεότεροι όμως ερευνητές δέχονται ότι με τη διάταξη αυτή θέλησε ο αυτοκράτορας να αποκλείσει απλώς την προσθήκη ερμηνευτικών παρατηρήσεων μέσα στο αυτούσιο κείμενο της κωδικοποίησης, ώστε να μην προκύψουν μελλοντικά αμφισβητήσεις ως προς την αυθεντική μορφή του.

Την ορθότητα της τελευταίας αυτής άποψης αποδεικνύει ο όγκος της νομικής ερμηνευτικής φιλολογίας της ιουστινιάνειας εποχής, όπως αυτός μαρτυρείται στις άμεσες και έμμεσες πηγές. Με την ερμηνευτική αυτή φιλολογία είναι συνδεδεμένα τα ονόματα του Θεοφίλου, από τη διδασκαλία του επί των Εισηγήσεων, του **Στεφάνου**, του **Δωροθέου** και του **Ισιδώρου**, από τις παραδόσεις τους για την ανάλυση του Πανδέκτη, του Θαλελαίου και του Ανατολίου, από την ερμηνεία τους στον Κώδικα και, τέλος, του Ιουλιανού, από τη λατινική διδασκαλία των ελληνικών Νεαρών. Η περίοδος της διδακτικής δραστηριότητας των αντικηνσόρων συμπίπτει με τη βασιλεία του Ιουστινιανού. Μετά το θάνατό του εξαφανίζονται και τη θέση τους παίρνουν οι *σχολαστικοί*, των οποίων η διδασκαλία με βάση το ιουστινιάνειο δίκαιο είχε λιγότερο θεωρητικό χαρακτήρα και ήταν περισσότερο προσανατολισμένη στην πρακτική.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Το νομοθετικό έργο του Ιουστινιανού έχει εκδοθεί, μετά την ανακάλυψη της τυπογραφίας, πολλές φορές. Τελευταία κριτική έκδοση είναι η των Th. Mommsen-P. Krüger, *Corpus Iuris Civilis*, τ. Α΄-Γ΄, Βερολίνο 1954 (ο τ. Γ΄ που περιέχει το κείμενο των Νεαρών οφείλεται στους R. Schoell-G. Kroll), η οποία συνεχώς ανατυπώνεται (τελευταία το 1997). Ελληνική μετάφραση των λατινικών μερών έχει γίνει του μεν Κώδικα από τον Π. Τσιτσεκλή, τ. Α΄-Β΄, Αθήνα 1911-12, του δε Πανδέκτη από τον Ηλ. Λιακόπουλο, τ. Α΄-Ε΄, Αθήνα 1887-1891.

Η βιβλιογραφία για το Δίκαιο της ιουστινιάνειας εποχής είναι τεράστια, ώστε και των βασικών ακόμη τίτλων είναι αδύνατη εδώ η επιλεκτική παράθεση. Μπορεί όμως ο αναγνώστης να επιτύχει μία πρώτη βιβλιογραφική ενημέρωση με τη βοήθεια των παρακάτω έργων που γράφτηκαν τα τελευταία χρόνια και πραγματεύονται γενικώς την ιστορία των πηγών του βυζαντινού δικαίου: N. van der Wal - J.H.A. Lokin, *«Historiae iuris graeco-romani delineatio. Les sources du droit byzantin de 300 à 1453»* (Groningen 1985)· «Νομική Φιλολογία», μετάφρ. Ελ. Παπαγιάννη-Σπ. Τρωιάνου, στον τ. Γ΄ του έργου του H. Hunger, *«Βυζαντινή Λογοτεχνία: Η λόγια κοσμική γραμματεία των Βυζαντινών»* (Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1994) και Σπ. Τρωιάνου, *«Οι πηγές του βυζαντινού δικαίου»*, β΄ έκδοση (Αθήνα-Κομοτηνή 1999). ■

Ο ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΣ ΟΡΙΖΟΝΤΑΣ

Του ΣΤΕΛΙΟΥ ΛΑΜΠΑΚΗ
εντεταλμένου ερευνητή ΙΒΕ/ΕΙΕ

Η εποχή του **Ιουστινιανού** δεν είναι μόνο εποχή στρατιωτικής, οικονομικής και πολιτικής ακμής. Εχει να παρουσιάσει και αξιόλογη πνευματική παραγωγή, από πλειάδα λογίων, σε όλους τους τομείς του επιστητού. Και αρχικά η ιστοριογραφία.

Η ιστοριογραφία

Οι ιστοριογράφοι της εποχής έχουν ορισμένα κοινά σημεία: στην αρχή της σταδιοδρομίας τους πραγματοποιούν σπουδές ρητορικής και νομικής, ενώ αργότερα καταλαμβάνουν διάφορες θέσεις στην κρατική ιεραρχία. Οσον αφορά το έργο τους, διακρίνεται σημαντική επίδραση των αρχαίων ιστοριογράφων, ιδίως του **Ηροδότου** και του **Θουκυδίδη**, όχι μόνο στη γλώσσα και το ύφος, αλλά και στην παρουσίαση του υλικού. Αναπόφευκτα βέβαια παρατηρούνται και αρκετές διαφορές στην αφήγησή τους και στον τρόπο προσέγγισης των γεγονότων που παρουσιάζουν.

Κεντητή προσωπογραφία του Αποστόλου Μάρκου του 6ου αιώνα (Μουσείο Μπενάκη)

Ο **Προκόπιος**, γεννημένος στην Καισάρεια της Παλαιστίνης γύρω στο 500, ως γραμματέας του **Βελισαρίου** (ήδη από το 527 - όταν ο περίφημος στρατηγός κατείχε τη θέση του διοικητή της Μεσοποταμίας), τον ακολούθησε σε πολλές από τις εκστρατείες του, έχοντας την ευκαιρία να συλλέξει ως αυτόπτης πολλά στοιχεία και προσωπικές μαρτυρίες, που αξιοποιήθηκαν στο μείζον ιστοριογραφικό του κείμενο, το *Υπέρ των Πολέμων*, στο οποίο σε 8 βιβλία εξιστορούνται οι εκστρατείες εναντίον των Περσών, των Βανδάλων και των Γότθων, με χρονολογική κατάληξη το 553 περίπου. Η αφήγηση είναι εγκωμιαστική για τον Βελισάριο - εξάλλου ο Προκόπιος ήταν ομοϊδεάτης του στρατηγού. Διακρίνεται και κάποια συγκαλυμμένη κριτική της επεκτατικής πολιτικής του Ιουστινιανού, που πολύ απέχει πάντως από την οξύτητα του άλλου -αναμφίβολα του Προκοπίου- έργου, των *Ανεκδότων*, ενός λιβέλου κατά του Ιουστινιανού και της Θεοδώρας, στο οποίο η κριτική είναι τόσο καυστική και καταλυτική, ώστε δικαίως πιστεύεται ότι δεν πρέπει να είχε δοθεί στη δημοσιότητα όσο ζούσε ο αυτοκράτορας. Σημειωτέον ότι τελείως αντίθετη εικόνα των αυτοκρατορικών ενεργειών, πλήρως εγκωμιαστική, υπάρχει στην πραγματεία του Προκοπίου *Περί Κτισμάτων*, που γράφτηκε κατά παραγγελίαν (πιθανώς μεταξύ 553 και 555, ακριβώς για να εξυμνήσει την πλευρά αυτή της αυτοκρατορικής δραστηριότητας.

Το έργο του Προκοπίου το συνέχισε ο περίπου 30 χρόνια νεότερός του **Αγαθίας**, από τη Μύρινα της Μικράς Ασίας. Σε πέντε βιβλία αφηγείται τα γεγο-

νότα των πολέμων εναντίον των Γότθων, των Βανδάλων, των Φράγκων και των Περσών κατά τα έτη 552 ώς 558. Δεν είχε όμως προσωπική συμμετοχή στα γεγονότα που περιγράφει και το υλικό του βασίζεται σε πληροφορίες άλλων. Η ιστορία του είναι γραμμένη με περισσότερη προσοχή στη διατύπωση και στο ύφος. Εχει τονιστεί πολλές φορές ότι ο ποιητής υπερτερεί του ιστορικού, ότι η ποιητική φαντασία αποβαίνει σε βάρος της ιστορικής ακρίβειας και άλλα παρόμοια. Εξ άλλου και ο ίδιος δηλώνει ότι η ποίηση και η λογοτεχνία τον ενδιέφεραν περισσότερο από την Ιστορία και μας πληροφορεί ότι έγραψε και ποιήματα, για τα οποία θα γίνει λόγος παρακάτω.

Ο **Πέτρος Πατρίκιος**, περίπου συνομήλικος του Προκοπίου, είναι ένας άλλος ιστοριογράφος της εποχής, περισσότερο γνωστός για τη διπλωματική του δραστηριότητα σε αποστολές που του ανέθετε ο Ιουστινιανός. Το έργο του δυστυχώς έχει διασωθεί αποσπασματικά, μέσω των εκλογών που έγιναν σε μεταγενέστερη εποχή, στα χρόνια του **Κωνσταντίνου Ζ' του Πορφυρογέννητου**. Ο Πέτρος, αντίθετα από τους άλλους συγχρόνους του ιστοριογράφους, επιχείρησε να καλύψει γεγονότα της ρωμαϊκής ιστορίας, των οποίων δεν υπήρχε εξιστόρηση στα ελληνικά. Είχε αρχίσει την αφήγησή του από την εποχή του **Ιουλίου Καίσαρος**, και, όπως φαίνεται, η εξιστόρησή του κατέληγε στα γεγονότα των χρόνων της βασιλείας του **Κωνσταντίου Β'** (361). Του αποδίδεται και έργο με τίτλο *περί πολιτικής καταστάσεως*.

Στην ίδια ομάδα, αν και πιθανώς λίγο μεγαλύτερος από τον Προκόπιο, εντάσσεται και ο **Ιωάννης Λυδός**, από τη Φιλαδέλφεια της Λυδίας, ο οποίος σταδιοδρόμησε στην υπηρεσία των ταχυγράφων, προβιβαζόμενος τελικά σε προϊστάμενό της. Το έργο του δεν είναι ακριβώς ιστοριογραφικό, αλλά έχει περισσότερο εγκυκλοπαιδικό χαρακτήρα. Περιλαμβάνει τρεις πραγματείες: η εκτενέστερη έχει τίτλο *Περί εξουσιών* ή *περί αρχών της ρωμαίων πολιτείας*.

Θέμα της είναι η παρακολούθηση της εξέλιξης των ρωμαϊκών αξιωμάτων από τις απαρχές της ρωμαϊκής πολιτείας ώς τα χρόνια του Ιουστινιανού. Οι δύο άλλες πιο σύντομες πραγματείες τιτλοφορούνται αντίστοιχα *περί μηνών* και *περί διοσημειών* και αποτελούν μετάφραση ή αναπροσαρμογή από τα λατινικά. Η πρώτη περιγράφει το ρωμαϊκό ημερολόγιο και τις εορταστικές εκδηλώσεις που πραγματοποιούνταν κατά τη διάρκεια του έτους και η δεύτερη έχει θέμα διάφορες μεθόδους πρόβλεψης με βάση τα αστρολογικά και τα καιρικά φαινόμενα.

Ο **Ιωάννης Μαλάλας**, από την Αντιόχεια της Συρίας, τοποθετείται επίσης στον έκτο αιώνα, αλλά τα βιογραφικά του είναι ασαφή σε μεγάλο βαθμό. Ενδεχομένως ταυτίζεται με τον πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως **Ιωάννη Γ' τον Σχολαστικό**. Η *Χρονογραφία* του έχει επίκεντρο κυρίως την Αντιόχεια και η εξιστόρησή του φθάνει ώς το 563. Χαρακτηριστικό του κειμένου είναι η δημωδέστερη γλώσσα, κάτι που οφείλεται όμως ίσως και στην ανομοιογένεια των πηγών.

Σύνθεση εκκλησιαστικής και πολιτικής ιστορίας επιχείρησε ο **Ευάγριος**, από την Επιφάνεια της Συρίας, αναφερόμενος στα γεγονότα από το 428 ώς το 594. Αποτελεί την κυριότερη πηγή περί των δογματικών ερίδων των 5ου και 6ου αιώνων.

Η ποίηση

Οπως προαναφέρθηκε, ο ίδιος ο Αγαθίας στο προοίμιο του ιστοριογραφικού του έργου αναφέρεται στις ποιητικές του ενασχολήσεις. Μας πληροφορεί ότι έγραψε τα *Δαφνιακά*, τα οποία, σύμφωνα με τη *Σούδα*, καταλάμβαναν 9 βιβλία. Δυστυχώς τίποτε άλλο δεν είναι γνωστό για την ποιητική αυτή σύνθεση. Ο λόγιος έγραψε και επιγράμματα, από τα οποία έχουν ▶

Θρόνος από ελεφαντόδοντο, δώρο του Ιουστινιανού προς τον αρχιεπίσκοπο Μαξιμιανό της Ραβένας

διασωθεί ελάχιστα και ανθολόγησε σειρά επιγραμμάτων και άλλων ποιητών της εποχής, με κατάταξη θεματολογική και όχι αλφαβητική όπως στις αντίστοιχες ανθολογίες των ελληνιστικών χρόνων: η ανθολογία αυτή είναι γνωστή ως *Κύκλος* και αργότερα ενσωματώθηκε στην *Παλατινή Ανθολογία*. Μέσα από την ποικιλία των θεμάτων που θίγονται μερικές φορές διακρίνονται και κάποιοι έμμεσοι υπαινιγμοί σε καταστάσεις και γεγονότα της εποχής.

Άλλος πολυγραφότατος ποιητής της εποχής ήταν ο **Παύλος ο Σιλεντιάριος**, ο οποίος πέραν των συντομοτέρων του επιγραμμάτων έγραψε, κατόπιν εντολής του Ιουστινιανού, και *έκφραση του ναού της Αγίας Σοφίας*, με αφορμή την ανοικοδόμησή της, σύνθεση προορισμένη για δημόσια απαγγελία, καθώς και *έκφραση του άμβωνα της Αγίας Σοφίας*. Είναι ευνόητο ότι και τα δυο αυτά κείμενα στόχο έχουν κυρίως να εγκωμιάσουν τη δραστηριότητα του αυτοκράτορα στον τομέα αυτό. Τα ποιήματα του Αγαθία και του Παύλου Σιλεντιαρίου εντάσσονται στην αποκαλούμενη συνήθως *θύραθεν*, ή *κοσμική ποίηση*, η οποία χρησιμοποιεί μέτρα προσωδιακά και γλώσσα αρχαΐζουσα.

Ο Προκόπιος ήταν ο σημαντικότερος ιστοριογράφος. Ακολούθησε τον Βελισάριο στις εκστρατείες του σε Ανατολή και Δύση

Αξιολογότατη υπήρξε κατά την εποχή αυτή και η καλλιέργεια της *λειτουργικής ποίησης*, της ποίησης της ομάδας, του εκκλησιάσματος, που, όπως δηλώνει και το επίθετο, προορίζεται για τις ανάγκες της λειτουργίας, άσχετο αν δεν χρησιμοποιήθηκε πάντα στη λειτουργική πρακτική. Η γλώσσα της είναι πιο απλή, για να γίνεται κατανοητή στο ευρύ κοινό και βασίζεται σε τελείως διαφορετικό μετρικό σύστημα από τη θύραθεν, στο *ρυθμοτονικό*, το οποίο συνίσταται στην εναλλαγή τονισμένων και άτονων συλλαβών.

Την εποχή του Ιουστινιανού έχει ήδη μορφοποιηθεί το καλούμενο *κοντάκιο*. Είναι μια ποιητική σύνθεση που αποτελείται από 18 ώς 24 (μερικές φορές και περισσότερες) πανομοιότυπες στροφές, τους *Οίκους*: όλες έχουν όχι μόνο τον ίδιο αριθμό στίχων με την πρώτη στροφή (τον *ειρμό*), αλλά και τον ίδιο αριθμό συλλαβών κατά στίχο, και οι κύριοι τόνοι είναι πάντα στις ίδιες συλλαβές (ο κανόνας της ισοσυλλαβίας και της ομοτονίας). Οι στροφές συνδέονται μεταξύ τους με ακροστιχίδα, που σχηματίζεται από το πρώτο γράμμα του πρώτου στίχου κάθε οίκου. Προτάσσεται και επιτάσσεται αντίστοιχα το καλούμενο *προοίμιο* και *εφύμνιο*. Η δημιουργία του κοντακίου στα συναξάρια αποδίδεται στον **Ρωμανό τον Μελωδό**, το πιθανότερο όμως είναι ότι ο Ρωμανός βρήκε ήδη διαμορφωμένο το κοντάκιο, στο οποίο έδωσε νέα πνοή και το τελειοποίησε.

Μεταλλικός βυζαντινός αμφορέας του 6ου αιώνα (Μουσείο Ερμιτάζ, Αγία Πετρούπολη)

Ο Ρωμανός ο Μελωδός θεωρείται ο τελειότερος των υμνογράφων: veterum melodo-rum princeps είχε χαρακτηριστεί παλαιότερα. Τα βιογραφικά του στοιχεία καλύπτονται στις γενικές τους γραμμές από τα συναξάρια, που συμφωνούν στα βασικά τους σημεία, ότι γεννήθηκε στην Εμεσα της Συρίας, υπηρέτησε ως διάκονος της εκκλησίας της Αναστάσεως στη Βηρυτό και έφθασε στην Κωνσταντινούπολη στα χρόνια του **Αναστασίου του Α΄**. Στο ναό της Παναγίας «εν τοις Κύρου», όπου κατοικούσε, του εμφανίστηκε σε όνειρο η Θεοτόκος, η οποία του έδωσε να καταπιεί «τεμάχιον χάρτου», κάτι που συμβολίζει φυσικά το ποιητικό χάρισμα. Είναι ευνόητο ότι πρόκειται για σύνθεση πραγματικών στοιχείων και κοινών τόπων. Οπως φαίνεται, ο Ρωμανός δεν χειροτονήθηκε πρεσβύτερος και δεν έλαβε τιμές και αξιώματα. Ασχολήθηκε με τη σύνθεση των κοντακίων του, των οποίων «μελοποιούσε» και τη μουσική: για το λόγο αυτό καλείται και *μελωδός*, σε αντιδιαστολή προς τον απλό υμνογράφο (ο οποίος συνθέτει τους ύμνους του με βάση το μέλος άλλων προγενέστερων ύμνων).

Ο αριθμός των χιλίων κοντακίων που αποδίδονται στον Ρωμανό είναι υπερβολικός και αβάσιμος. Οπωσδήποτε πάντως έγραψε πολύ περισσότερα από τα περίπου 87 που διασώζονται με το όνομά του. Από

Μεταγενέστερη μικρογραφία της «Χριστιανικής Τοπογραφίας» του Κοσμά του Ινδικοπλεύστη

αυτά πάλι ένα μέρος δεν είναι γνήσια, αλλά τα κριτήρια για τον εντοπισμό τους δεν είναι πάντα σαφή. Η θεματολογία προέρχεται από την Παλαιά και την Καινή Διαθήκη, ενώ ορισμένα κοντάκια είναι αγιολογικά. Λεν λείπουν και ορισμένα περιστασιακά, με υπαινιγμούς σε συγκεκριμένα περιστατικά, όπως το κοντάκιο *εις έκαστον σεισμόν και εμπρησμόν*, με σαφείς αναφορές στη Στάση του Νίκα. Ο λόγος του Ρωμανού είναι αφηγηματικός, με ευρεία χρήση του διαλόγου, τεχνική που ανάγεται στη χριστιανική, αλλά και την κλασική ρητορική, και δίνει ιδιαίτερη ζωηρότητα στο κείμενο. Εκτός από τις λογοτεχνικές και τις αισθητικές τους αρετές, τα κοντάκια του Ρωμανού αποτελούν και ένα είδος έμμετρου κηρύγματος, απηχώντας την επίσημη εκκλησιαστική πολιτική του Ιουστινιανού. Ιδιαίτερη προσοχή δίνεται σε θέματα χριστολογικά, ώστε να προβληθεί η ορθόδοξη άποψη έναντι των ποικίλων αιρετικών διδασκαλιών, που ευδοκιμούσαν τα χρόνια εκείνα.

Ορισμένες άλλες πλευρές της πνευματικής παραγωγής

Η *Εκθεσις κεφαλαίων παραινετικών* του **Αγαπητού του Διακόνου** είναι το πιο παλιό από τη σειρά των έργων που είναι γνωστά ως *Κάτοπτρον ηγεμόνος*, ένα είδος πρακτικού οδηγού για τα καθήκοντα και τη συμπεριφορά του ιδανικού αυτοκράτορα.

Τουλάχιστον ονομαστικά είναι γνωστοί στους περισσότερους οι αρχιτέκτονες που ανοικοδόμησαν την Αγία Σοφία, μετά την καταστροφή της το 532 στη Στάση του Νίκα. Ο **Ανθέμιος** και ο **Ισίδωρος** δεν έμειναν μόνο στην πρακτική εφαρμογή των γνώσεων που είχαν αποκτήσει στις σπουδές τους, αλλά ασχολήθηκαν συστηματικότερα με τα μαθηματικά. Ο πρώτος μεταξύ άλλων υπομνημάτισε την *Αριθμητική εισαγωγή* του **Νικομάχου του Γερασηνού** (εγχειρίδιο του 2ου αι. μ.Χ.), ενώ ο δεύτερος ασχολήθηκε με τον **Αρχιμήδη** και τον **Ευκλείδη** και υπομνημάτισε και τα χαμένα σήμερα Καμαρικά (δηλ. εγχειρίδιο για την κατασκευή αψίδων) του γνωστού μηχανικού (2ος - 1ος αι. π.Χ.) **Ηρώνα του Αλεξανδρέα**.

Οσον αφορά τον τομέα της ιατρικής, διακεκριμένος ήταν ένας αδελφός του Ανθεμίου, ο **Αλέξανδρος**, με το έργο του *Θεραπευτικά*. Επίσης συνήθως στα χρόνια του Ιουστινιανού τοποθετείται η ακμή του **Αετίου του Αμιδηνού**, ο οποίος συνέταξε *Βιβλία ιατρικά εκκαίδεκα*, ένα εγχειρίδιο εποπτικό και ευσύνοπτο, όπως το χαρακτήρισε αργότερα ο **πατριάρχης Φώτιος**.

Στην αρχή της βασιλείας του Ιουστινιανού φαίνεται ότι έγινε η σύνταξη ενός καταλόγου επαρχιών και πόλεων του ανατολικού τμήματος της Αυτοκρατορίας, το οποίο είναι γνωστό ως *Συνέκδημος* του Ιεροκλέους, ενώ περίπου την ίδια εποχή αφιερώθηκε στον Ιουστινιανό μια επιτομή του έργου *Εθνικά* του **Στεφάνου Βυζαντίου**, ενός είδους γεωγραφικού λεξικού. Σύγχρονος του Ιουστινιανού ήταν και ο **Κοσμάς ο Ινδικοπλεύστης**, συντάκτης του έργου *Χριστιανική Τοπογραφία*, μιας ιδιόμορφης προσπάθειας συγκερασμού της διδασκαλίας της Βίβλου με τις γεωγραφικές αντιλήψεις των αρχαίων. Μεταξύ άλλων, το έργο περιέχει και ορισμένες ενδιαφέρουσες πληροφορίες για το εμπόριο της εποχής με τις χώρες της Απω Ανατολής.

Ο Ρωμανός ο Μελωδός θεωρείται ο τελειότερος των υμνογράφων. Εδωσε νέα πνοή και τελειοποίησε το κοντάκιο

Χάλκινο ψαλίδι του 7ου αιώνα (Μουσείο Μπενάκη)

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Η. Hunger, *Βυζαντινή Λογοτεχνία. Η λόγια κοσμική γραμματεία των Βυζαντινών*, τόμ. Ι-ΙΙΙ, Αθήνα 1987-1994.

Α. Καρπόζηλος, Βυζαντινοί Ιστορικοί και Χρονογράφοι, τόμ. Α΄, 4ος-7ος αι., Αθήνα 1997.

K. Krumbacher, *Ιστορία της Βυζαντινής Λογοτεχνίας*, Αθήνα 1897-1900.

K. Mitsakis, *Βυζαντινή Υμνογραφία*, Θεσσαλονίκη 1971.

Ν.Β. Τωμαδάκης, *Ρωμανού του Μελωδού Υμνοι*, τ. Ι-IV, Αθήνα 1952-9 - *Η βυζαντινή υμνογραφία και ποίησις*, Αθήνα 1965.

N.G. Wilson, *Οι Λόγιοι στο Βυζάντιο*, Αθήνα 1996. ■

Ιουστινιανός Α΄
(482-565)

Αυτοκράτορας του Βυζαντίου (527-565). Ηταν ανιψιός του αυτοκράτορα Ιουστίνου Α΄ και καταγόταν από την Ταυρίσια της Δαρδανίας (Θράκη). Σπούδασε τη λατινική και την ελληνική γλώσσα, καθώς και την αρχαία και ρωμαϊκή γραμματεία. Στην περίοδο της βασιλείας του Ιουστίνου κατέλαβε ανώτατα αξιώματα. Υπήρξε σύμβουλος και διοικητής των στρατευμάτων της πρωτεύουσας και μετά το θάνατο του θείου του το 527 ανήλθε στο θρόνο. Προ της ανόδου του είχε παντρευτεί τη Θεοδώρα, γυναίκα με περιπετειώδη ερωτική ζωή, εντυπωσιακή στην εμφάνιση, ευφυή και φιλόδοξη, με την οποία έζησε πιστά μέχρι το θάνατό της. Σημαντικότερα γεγονότα της βασιλείας του ήταν η «Στάση του Νίκα» (532), η νίκη επί των Βανδάλων στην Αφρική (533), η κατάληψη της Ιταλίας και η κατάλυση του κράτους των Οστρογότθων (554), η επέκταση της Αυτοκρατορίας μέχρι την Ισπανία και οι νίκες του εναντίον των Περσών, των Βουλγάρων και των Σλάβων. Ο Ιουστινιανός συνέδεσε το όνομά του με την οριστική κατίσχυση της Ορθοδοξίας και το τέλος του αρχαίου κόσμου, με την εδραίωση της μοναστικής ζωής, της κρατικής ισχύος και της νομοθεσίας. Κορυφαία ασφαλώς στιγμή υπήρξε η ανέγερση του ναού της Αγίας Σοφίας, καθώς και η παράδοση πλήθος κτισμάτων, ναών, μοναστηριών, οδών, υδραγωγείων, λουτρών, φιλανθρωπικών ιδρυμάτων κ.λπ., τα οποία διαμόρφωσαν την εντυπωσιακή εικόνα της Βασιλεύουσας. Η βασιλεία του υπήρξε από τις λαμπρότερες της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας και αναμφισβήτητα μία από τις σημαντικότερες στην ιστορία του πολιτισμού. Πέθανε στις 14 Νοεμβρίου του 565, σε ηλικία 83 ετών.

Θεοδώρα
(503-548)

Αυτοκράτειρα του Βυζαντίου (527-548), σύζυγος του Ιουστινιανού. Δευτερότοκη κόρη του επιμελητού του Ιπποδρόμου Ακακίου της μερίδας των Πρασίνων, ο οποίος πέθανε όταν η Θεοδώρα ήταν ακόμη σε νηπιακή ηλικία. Οι 3 αδελφές, Θεοδώρα, Κομητώ και Αναστασία, ασχολήθηκαν με το θέατρο ως μίμοι και ορχηστρίδες. Η Θεοδώρα, η πιο εντυπωσιακή και πιο ικανή από τις 3, έγινε γρήγορα η διασημότερη εταίρα της Κωνσταντινούπολης, ευνοούμενη των νεαρών ευγενών και των συμποσίων. Κατά τον Προκόπιο ήταν «ευπρόσωπη και εύχαρις άλλως, κολοβή (μικρού αναστήματος) και ωρακιώσα (ωχρή)». Συνδέθηκε ερωτικά με το διοικητή της Πενταπόλεως Εκηβόλο, αλλά μετά το χωρισμό τους επέστρεψε στην πρωτεύουσα, ζώντας μόνη της σε ένα μικρό σπίτι κοντά στο Παλάτιο. Εκεί τη γνώρισε και ο Ιουστινιανός. Η αμοιβαία έλξη υπήρξε έντονη και κατέληξε σε γάμο το 523, παρά τις έντονες αντιδράσεις της αυλής και κυρίως της αυτοκράτειρας Ευφημίας. Ως σύζυγος του αυτοκράτορα υπήρξε πιστή, θαρραλέα, αυταρχική κάποτε αλλά και ιδιαίτερα δημοφιλής. Με δική της επέμβαση αποφεύχθηκε η φυγή του Ιουστινιανού κατά τη Στάση του Νίκα και έχει συγχρόνως να επιδείξει σημαντικό φιλανθρωπικό έργο με εξαγορές της ελευθερίας νεαρών κοριτσιών, την κατάργηση του φόνου των ζώων στον Ιππόδρομο και την ανέγερση μεγαλοπρεπών οικοδομών. Ηταν ασφαλώς μία από τις πλέον επιφανείς γυναικείες μορφές του Βυζαντίου.

Βελισάριος
(505-565)

Στρατηγός του Βυζαντίου, καταγόμενος από τη Θράκη, ένας από τους σημαντικότερους της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Τα κατορθώματά του και η λαμπρή του προσωπικότητα άφησαν εποχή κατά την ιουστινιάνεια περίοδο. Η ίδια η ζωή του πέρασε στη λόγια και τη λαϊκή γραμματεία, έγινε σχεδόν θρύλος. Είχε ευγενή μάλλον καταγωγή, ήταν εντυπωσιακός στην εμφάνιση και ξεκίνησε τη σταδιοδρομία του ως αξιωματικός της ανακτορικής φρουράς. Κατά τα τελευταία έτη του Ιουστίνου διορίστηκε από τον Ιουστινιανό, ο οποίος είχε εντυπωσιαστεί από τα προσόντα του, ως μέλος της προσωπικής του φρουράς. Παντρεύτηκε τη φίλη της Θεοδώρας Αντωνίνα και συνδέθηκε με φιλικούς δεσμούς με τον αυτοκράτορα. Σε ηλικία περίπου 21 ετών έγινε αρχηγός των ρωμαϊκών δυνάμεων στη Μεσοποταμία, ενώ το 529 έγινε στρατηλάτης της Ανατολής. Από τη θέση αυτή ο Βελισάριος ανέλαβε τη διοίκηση του πολέμου εναντίον των Περσών, ο οποίος διήρκεσε περίπου 30 χρόνια. Μεγάλες στιγμές του Βελισάριου ήταν επίσης η ανάκτηση της Αφρικής (532-534), η κατανίκησις των Βανδάλων, η κατάκτηση της Καρχηδόνας και η θριαμβευτική του επιστροφή στην πρωτεύουσα το καλοκαίρι του 534. Τέλος, ο μεγάλος στρατηγός γνώρισε και τον ιταλικό θρίαμβο, καταλύοντας το κράτος των Οστρογότθων σε όλη την Ιταλία το 540. Κοντά στη μεγάλη αυτή μορφή έζησε ως γραμματέας του και ο ιστορικός Προκόπιος, το έργο του οποίου είναι η βασικότερη ιστορική πηγή για την περίοδο αυτή.

Προκόπιος
(500-565)

Ο πλέον διάσημος και ίσως ο σημαντικότερος ιστορικός του Βυζαντίου. Γεννήθηκε στην Καισάρεια της Παλαιστίνης και γρήγορα έγινε σύμβουλος και γραμματέας του στρατηγού Βελισάριου. Από τη θέση αυτή κάλυψε τα μεγάλα γεγονότα της πιο λαμπρής περιόδου του Βυζαντίου, τους πολέμους του Ιουστινιανού εναντίον των Περσών, των Βανδάλων και των Γότθων (527 - 553), γράφοντας το έργο «Υπέρ των πολέμων λόγοι οκτώ». Ταυτόχρονα ασχολήθηκε και με τα εσωτερικά πολιτικά γεγονότα της Αυτοκρατορίας. Συνέγραψε το έργο «Περί Κτισμάτων» το οποίο αναφέρεται στον απολογισμό του τεράστιου έργου του Ιουστινιανού στον τομέα των δημόσιων έργων και της ανέγερσης των περίφημων οικοδομημάτων της πρωτεύουσας. Το τελευταίο έργο του Προκοπίου, τα «Ανέκδοτα», αναφέρεται στη ζωή του αυτοκράτορα και της Θεοδώρας, έργο γεμάτο λιβέλους και για τους δύο - κυρίως εναντίον της Θεοδώρας. Το έργο του Προκοπίου τον κατατάσσει στην κορυφή των μεγαλύτερων ιστορικών του πρώιμου μεσαίωνα και ασφαλώς στις μεγάλες στιγμές της παγκόσμιας ιστοριογραφίας.

Θευδέριχος ο Μέγας
(454-526)

Βασιλιάς των Οστρογότθων και μετέπειτα βασιλιάς της Ιταλίας, υπό την επικυριαρχία του Βυζαντίου. Το 473 εισέβαλε με τα στρατεύματα του πατέρα του Θευδεμίρου στη Θράκη και ανάγκασε τον αυτοκράτορα Λέοντα να υπογράψει συνθήκη, με την οποία επετρεπόταν στους Οστρογότθους να εγκατασταθούν στην Άνω Μοισία (Βουλγαρία) και την Κεντρική Μακεδονία. Το 474 έγινε βασιλιάς των Γότθων και έπειτα από ένα διάστημα συμμαχίας με το Βυζάντιο κατάφερε το 488 να εισβάλει στην Ιταλία, εκδιώκοντας τον Οδόακρο, τον οποίο και κατέσφαξε μαζί με την οικογένειά του. Το 493 είχε υπό την εξουσία του την Ιταλία, ιδρύοντας το Οστρογοτθικό κράτος. Η προσπάθειά του ήταν να συνενώσει πολιτικά και πολιτισμικά τους Ιταλούς και τους Γότθους, εγκατέστησε την πρωτεύουσα στη Ραβένα και η βασιλεία του χαρακτηρίστηκε από την ανάπτυξη του εμπορίου, των γραμμάτων και της αρχιτεκτονικής. Οι αντιθέσεις Γότθων και Ιταλών οδήγησαν στην επέμβαση του Ιουστινιανού, ο οποίος στην αρχή της βασιλείας του αποφάσισε να αποκαταστήσει τη ρωμαϊκή εξουσία στην Ιταλία, βοηθώντας την ανώτερη κοινωνική τάξη, σκοπός που πραγματοποιήθηκε κατά την περίοδο 535 - 540.

Χοσρόης Α΄
(531-578)

Βασιλιάς των Περσών, ένας από τους σημαντικότερους της περσικής ιστορίας. Ήταν ίσως ο πλέον άξιος αντίπαλος του Ιουστινιανού, με τον οποίο αποτέλεσαν ιστορικό δίδυμο για περισσότερο από 25 χρόνια. Ο Χοσρόης διεξήγαγε επιθετικούς πολέμους ενάντια στα ανατολικά σύνορα της Αυτοκρατορίας, επιδιώκοντας κυρίως την ανόρθωση του κύρους της Περσίας και την απόσπαση εδαφών. Το 540 φτάνει μέχρι τη Βέροια και καταλαμβάνει την Αντιόχεια και εδάφη της Συρίας. Τελικώς, μετά την ανακωχή του 541 ο Χοσρόης συμφώνησε να αποσυρθεί από τα ρωμαϊκά εδάφη, με αντάλλαγμα την καταβολή λύτρων 5.000 λίτρων χρυσού. Το 540 επιτέθηκε στη Λαζική, αλλά ύστερα από πολεμικές επιχειρήσεις εφτά ετών συμφώνησε με τους Βυζαντινούς στη διατήρησή των σφαιρών επιρροής στη Λαζική. Κύριο μέλημα του Χοσρόη ήταν η επίτευξη κατάλληλων συνοριακών προσαρμογών για την έξοδο προς τον Ευξείνο Πόντο, πράγμα όμως που δεν επέτρεπε η συνθήκη του 557. Τέλος υπογράφτηκε η συνθήκη ειρήνης του 561 με την οποία τελείωνε οριστικά η εποχή των βυζαντινοπερσικών πολέμων.

ΤΟ ΑΝΑΤΟΛΙΚΟ ΜΕΤΩΠΟ

Πάνω, η αρχαιοελληνική παράδοση επιβιώνει στη βυζαντινή γραμματεία. Χειρόγραφο της Ιλιάδας του 6ου αιώνα με μάχη Αχαιών και Τρώων (Αμβροσιανή Βιβλιοθήκη, Μιλάνο) Αριστερά, παράσταση από μικρογραφία χειρόγραφου του 6ου αιώνα (Εθνική Βιβλιοθήκη Βιέννης)

Του ΑΛΕΞΗ ΣΑΒΒΙΔΗ
εντεταλμένου ερευνητή στο ΙΒΕ/ΕΠΕ

Ο **Ιουστινιανός Α΄** άφησε το πρωτοβυζαντινό κράτος με τη μεγαλύτερη έκταση, που έμελλε ποτέ να γνωρίσει στους ενιεκάμισι αιώνες του βίου της η μεσαιωνική ελληνική αυτοκρατορία. Ανάμεσα στις κτήσεις της αυτοκρατορίας συμπεριλαμβάνονταν η Μικρά Ασία και τμήμα του Καυκάσου, η Κύπρος και σημαντικό τμήμα της Μέσης Ανατολής, που απλώνονταν σε σημαντικές εκτάσεις των δύο τεράστιων ηπείρων της ασιατικής και της αφρικανικής (Συρία, Παλαιστίνη, Αίγυπτος, Κυρηναϊκή/Λιβύη). Η έμμονη, πάντως, προσήλωση του Ιουστινιανού στο πρόγραμμα ανακατάληψης (reconquista) της δυτικής ρωμαϊκής οικουμένης (που ομολογουμένως άφησε το κράτος του σε δεινή οικονομική κατάσταση μετά το 565), είχε αποτέλεσμα την τρόπον τινά «χαλαρή» στάση του στο ανατολικό (Ευφράτης), αλλά και στο βόρειο μέτωπο (Δούναβης), απέναντι αφ' ενός στους Σασσανίδες Πέρσες και αφ' ετέρου στους Αβαροσλάβους και άλλους τουρκόφωνους επιδρομείς.

Για να πραγματοποιήσει το τολμηρό του όραμα για ανασύσταση του ρωμαϊκού imperium, ο Ιουστινιανός έπρεπε να περιοριστεί σε αμυντικού κατά βάση χαρακτήρα επιχειρήσεις στα ανατολικά και στα βόρεια σύνορά του. Ο κύριος, βέβαια, αντίπαλος της αυτοκρατορίας στην Ανατολή ήταν οι Σασανίδες Πέρσες. Η παλαιά βυζαντινο-περσική συνθήκη, που είχαν υπογράψει το 506 μ.Χ. ο αυτοκράτορας **Αναστάσιος Α΄** (491-518) και ο Σασσανίδης βασιλιάς **Καβάδης Α΄** (488-531), παραβιάστηκε από τον τελευταίο την ίδια χρονιά που ο Ιουστινιανός ανήλθε στο βυζαντινό θρόνο (527), με περσικές επιθέσεις στις μεθοριακές περιοχές της Λαζικής (αρχαίας Κολχίδας) και της Περσαρμενίας. Την έκρηξη του νέου αυτού βυζαντινο-περσικού πολέμου προκάλε-

σε ένα σοβαρό σφάλμα της βυζαντινής διπλωματίας: ο Καβάδης Α΄, ανήσυχος για την τύχη του διαδόχου του, πρίγκιπα **Χοσρόη**, λόγω των εσωτερικών ανωμαλιών στο κράτος του, είχε στείλει επιστολή στον αυτοκράτορα **Ιουστίνο Α΄** (518-527), προτείνοντάς του να υιοθετήσει το νεαρό Χοσρόη και να γίνει επίτροπός του. Τελικά, όμως, Ιουστίνος και Ιουστινιανός πείστηκαν από τη βυζαντινή σύγκλητο ότι ο Καβάδης είχε πραγματικό του στόχο να διεκδικήσει το βυζαντινό θρόνο μετά το θάνατο του Ιουστίνου, που βρισκόταν τότε σε προχωρημένη ηλικία. Ετσι ματαιώθηκε το σχέδιο για μια πιθανή διαρκή ειρήνη ανάμεσα στο Βυζάντιο και την Περσία, όπως εξάλλου είχε ματαιωθεί περίπου εκατόν είκοσι χρόνια πριν, στις αρχές του 5ου αιώνα, όταν τότε ο αυτοκράτορας **Αρκάδιος** (395-408) είχε προτείνει κάτι παρόμοιο στο Σασσανίδη ηγεμόνα **Ισδιγέρδη Α΄** (399-421), για το Βυζαντινό διάδοχο **Θεοδόσιο Β΄** (408-450) (Συνέλλη, σσ. 45-46, 163-164).

Ετσι, ξέσπασε ο μακροχρόνιος βυζαντινοπερσικός πόλεμος των ετών 527-561/562, που διεξήχθη σε τρεις κύριες φάσεις, αν και αρχικά θέατρο των συγκρούσεων υπήρξαν η Λαζική και η Περσαρμενία, για μια εξαετία περίπου. Κατά την α΄ φάση βασικός στόχος των Περσών ήταν η κυριαρχία στη Μεσόγειο και στο Αιγαίο, αν και ποτέ δεν φημίζονταν για τους ισχυρούς τους στόλους. Μετά το θάνατο του Καβάδη Α΄, ο νέος τους βασιλιάς Χοσρόης Α΄, γνωστός στην ιστορία με το τιμητικό προσωνύμιο

Η Βυζαντινή Αυτοκρατορία, στους εντεκάμισι αιώνες του βίου της, είχε τη μεγαλύτερη έκταση στα χρόνια του Ιουστινιανού

Ο Πέρσης βασιλιάς Χοσρόης Α΄ (κάτω δεξιά), μεγάλος αντίπαλος του Ιουστινιανού (Εθνική Βιβλιοθήκη Παρισιού). Κάτω, ο στρατηγός Βελισάριος σε λεπτομέρεια του ψηφιδωτού της Ραβένας

«Ανουσιρβάν» (δηλαδή ο έχων αθάνατη ψυχή), έμελλε να κατευθύνει τις τύχες του σασσανιδικού βασιλείου για μισό αιώνα περίπου, από το 531 ώς το 579 μ.Χ., και πρόβαλε στο προσκήνιο ως πραγματικά ισάξιος αντίπαλος του Ιουστινιανού και του μεγάλου στρατηγού του στο ανατολικό μέτωπο, του **Βελισάριου**. Ο συνεχιστής του **Προκόπιου** Καισάρειας, ο **Αγαθίας ο Σχολαστικός**, στο έργο του (Δ΄ 29,6), που αποτελεί πηγή σπουδαιότατη για την ιστορία, το βίο, τη θρησκεία, τα ήθη και τα έθιμα των Περσών, γράφει ότι ο Χοσρόης Α΄ υπήρξε ηγεμόνας ανώτερος του αρχαίου **Κύρου**, του **Δαρείου Α΄ του Υστάσπη** και του **Ξέρξη**. Γνωρίζουμε, επίσης, ότι ο Χοσρόης Α΄ υιοθέτησε τις φορολογικές μεταρρυθμίσεις του Διοκλητιανού, ότι υποστήριξε με θέρμη την καλλιέργεια και ανάπτυξη των γραμμάτων και των επιστημών, ενώ, ακόμη, ότι πιθανότατα επί της βασιλείας του συντάχθηκε το ιερό βιβλίο της ζωροαστρικής (πυρολατρικής) θρησκείας, η «Αβέστα». Η φήμη της σασσανιδικής Περσίας στα χρόνια του Χοσρόη, μάλιστα, έκανε έναν άλλο ιστορικό, τον **Θεοφύλακτο Σιμοκάττη**, να πει χαρακτηριστικά: *«...η θεία Πρόνοια έχει φωτίσει τον κόσμο με δύο επουράνιους οφθαλμούς, την πανίσχυρη ρωμαϊκή (=βυζαντινή) αυτοκρατορία και την πάνσοφη περσική πολιτεία, με τον έξοχο πολιτισμό της».*

Αναλυτικά περιγράφει την α' φάση των περσικών πολέμων του Ιουστινιανού ο Προκόπιος ο Καισαρεύς στα δύο πρώτα βιβλία του έργου του «Υπέρ των πολέμων». Η μαρτυρία του, μάλιστα, είναι πολλαπλά σημαντική, αφού την περίοδο αυτή (527-532) ο Προκόπιος υπήρξε αυτόπτης μάρτυρας των επιχειρήσεων ως γραμματέας στο επιτελείο του Βελισάριου. Επειτα από μια εξαετία συγκρούσεων, στο τέλος

Ο Ιουστινιανός σε ελεφάντινο ανάγλυφο ανατολικής παλαιοχριστιανικής τέχνης του 6ου αιώνα (Συλλογή Μπαρμπερίνι, Ρώμη)

του α΄ περσικού πολέμου οι Ιουστινιανός και Χοσρόης υπέγραψαν, το Σεπτέμβριο του 532, τη λεγόμενη «απέραντη ειρήνη», με την οποία τα σύνορα της Αρμενίας επανέρχονταν στο status στο οποίο βρίσκονταν πριν από την έναρξη των εχθροπραξιών (το 527). Ο Ιουστινιανός συμφώνησε στην ετήσια καταβολή φόρου έντεκα χιλιάδων χρυσών νομισμάτων στους Πέρσες για την υπεράσπιση των στενών του Καυκάσου. Ετσι, το Βυζάντιο, που είχε κατορθώσει να συγκρατήσει το σύνορο στον Ευφράτη με δύο αμυντικές νίκες, κράτησε τον έλεγχο της Τζαννικής, της Λαζικής και του Πόντου, όπου τότε χτίστηκαν νέα τείχη και εκκλησίες στην εκεί πρωτεύουσα, την Τραπεζούντα, αν και αναγκάστηκε να παραιτηθεί από την κυριαρχία του στην Ιβηρία (Γεωργία). Επίσης, η Αρμενία αποτέλεσε από τότε χωριστή στρατιωτική διοίκηση υπό στρατηγό (magister militum per Armenian). Οπως, πάντως, παρατηρήθηκε πρόσφατα, η «αιώνια ειρήνη», που μπήκε σε ισχύ το καλοκαίρι του 533, «υποτίθεται πως... έπρεπε να διαρκέσει παντοτινά και ο Ιουστινιανός είχε πληρώσει γενναιόδωρα την προοπτική αυτή» (Evans, σ. 216).

Τη β΄ φάση προκάλεσε η απόφαση του Χοσρόη να ακυρώσει τη συνθήκη του 532 περί το 539-540, ενώ ακόμη ήταν σε εξέλιξη οι βυζαντινές επιχειρήσεις στην Ιταλία και αφού είχε καταπνιγεί το κίνημα των Μαυρουσίων το 548 στη βόρεια Αφρική. Οι σασσανιδικές δυνάμεις εισέβαλαν στη Συρία, λεηλατώντας την Αντιόχεια (540), ενώ ο Βελισάριος, που είχε εσπευσμένα ανακληθεί από το ιταλικό μέτωπο, δεν κατόρθωσε να αποκρούσει τους εισβολείς. Το 544, μια μεγάλη περσική στρατιά πολιόρκησε τη σημαντική πόλη Εδεσσα (σημερινή Ούρφα). Ο Προκόπιος (Πολ. Β΄, 27, 33-36) περιγράφει γλαφυρά την ηρωική άμυνα των κατοίκων:

«Ολοι οι κάτοικοι της πόλης –άντρες, γυναίκες και παιδιά– ανέβηκαν πάνω στις πολεμίστρες των τειχών και πήραν θέση, ανάλογα με την ηλικία τους, κοντά στους στρατιώτες. Από εκεί αγωνίζονταν ηρωικά εναντίον των βαρβάρων... Τα μικρά παιδιά, οι γυναίκες και οι ηλικιωμένοι υπερασπιστές πρόσφεραν τη βοήθειά τους όπου μπορούσαν, μεταφέροντας πέτρες για τους πολεμιστές, ενώ άλλοι ανάμεσά τους γέμιζαν μεγάλα καζάνια με λάδι και τα ζέσταιναν πάνω στη φωτιά σε αρκετά σημεία των τειχών. Οταν το λάδι γινόταν καυτό, περίμεναν να πλησιάσουν οι εχθροί κοντά στα τείχη και τότε τους περιέλουζαν με το ζεματιστό λάδι, προξενώντας τους μεγάλες απώλειες...».

Στο μακροχρόνιο πόλεμο με τους Πέρσες δεν χάθηκαν εδάφη. Το αντίτιμο, όμως, ήταν οικονομικά δυσβάσταχτο

Ολες οι προσπάθειες των Περσών να καταλάβουν την πόλη απέτυχαν οικτρά και ο Χοσρόης υποχρεώθηκε σε υποχώρηση κάτω από τις κοροϊδευτικές ιαχές των πολιορκουμένων. Ετσι, μετά την αποτυχία αυτή, ο Σασσανίδης βασιλιάς αναγκάστηκε να συμφωνήσει σε πενταετή εκεχειρία, παίρνοντας σε αντάλλαγμα ακόμη μεγαλύτερες παροχές σε χρυσάφι από την Αυτοκρατορία.

Στο συριακό ιδιαίτερα μέτωπο των συγκρούσεων, κατά την εκατονταετία από την άνοδο στο θρόνο του Ιουστινιανού Α΄ ώς την εμφάνιση του Ισλάμ, η Αυτοκρατορία και το νεοπερσικό κράτος είχαν εγκαταστημένες ανάμεσά τους τις εκχριστιανισμένες ερα-

βικές φυλές των Γασσανιδών και των Λαχμιδών, οι οποίοι έμελλε να προσφέρουν για πολλές δεκαετίες τις στρατιωτικές τους υπηρεσίες αντίστοιχα στο Βυζάντιο και στην Περσία ως «πελατικοί» μισθοφόροι τους.

Οι Γασσανίδες, σημαντική αραβική δυναστεία της προϊσλαμικής εποχής, επεκτάθηκαν, ιδιαίτερα κατά τον 6ο μ.Χ. αιώνα, σε περιοχές της Μέσης Ανατολής (Συρία - Παλαιστίνη). Οι ηγεμόνες τους διακρίθηκαν ως μισθοφόροι (φοιδεράτοι) του Βυζαντίου στους αγώνες του κατά των Σασσανιδών Περσών, αφού το κράτος τους βρισκόταν σε επίκαιρο σημείο ανάμεσα στις κτήσεις των Βυζαντινών, των Σασσανιδών, καθώς και των πελατικών τους συμμάχων Λαχμιδών, με τους οποίους οι Γασσανίδες συγκρούστηκαν κατ' επανάληψη. Σημαντικότερος ηγεμόνας τους ήταν ο **αλ-Χαρίθ**, ο «Αρέθας» του Προκόπιου, που βασίλευσε στα χρόνια 529-569 και είχε ασπαστεί το μονοφυσιτισμό, σε αντίθεση

Αντίπαλος του Ιουστινιανού ήταν ο Χοσρόης Α΄, ο οποίος ήταν «ανώτερος ηγεμόνας του Κύρου, του Δαρείου Α΄ και του Ξέρξη»

με τους Λαχμίδες, που αργότερα έγιναν νεστοριανοί και τους οποίους πολέμησε για πολλά χρόνια. Το Βυζάντιο αναγκάστηκε να ανεχθεί το μονοφυσιτισμό του Αρέθα για πολιτική σκοπιμότητα, ο ίδιος ο Ιουστινιανός Α΄ μάλιστα τον ονόμασε παιρίκιο και του επιφύλαξε πολύ καλή υποδοχή στην Κωνσταντινούπολη το 563. Οι διάδοχοι του Ιουστινιανού, πάντως, σταδιακά εξουδετέρωσαν την απειλή του μονοφυσιτισμού υποτάσσοντας τους Γασσανίδες (τέλη 6ου αι.), που εξακολούθησαν να παρέχουν τις στρατιωτικές τους υπηρεσίες, όπως για παράδειγμα στην τελευταία σχετική γνωστή αναφορά συμμετοχής τους στη νίκη του **Ηράκλειου Α΄** κατά των Περσών (628). Οι Γασσανίδες ενσωματώθηκαν στις ισλαμικές κτήσεις μετά το 630. Στο κράτος τους, όπως και σ' εκείνο των Λαχμιδών, παρατηρήθηκε ακμή της προϊσλαμικής αραβικής ποίησης και της μνημειακής αρχιτεκτονικής.

Οι Λαχμίδες, πάλι, επεξέτειναν τη δική τους επικράτεια στη ΒΑ Αραβική Χερσόνησο, με κέντρο τη Χίρα της Ν. Μεσοποταμίας (Ιράκ), στη δυτική όχθη του Κάτω Ευφράτη. Το κράτος τους γνώρισε ακμή από τα τέλη του 3ου ώς τις αρχές του 7ου αι. μ.Χ., όταν υποτάχθηκε στους Αραβες του «Πατριαρχικού Χαλιφάτου» (περ. 633). Διακρίθηκαν ως σύμμαχοι μισθοφόροι των Περσών στο μεσανατολικό μέτωπο κατά των Βυζαντινών, πραγματοποιώντας πολλές εισβολές κατά των αυτοκρατορικών κτήσεων στη Συρία κατά τον 5ο και, ιδιαίτερα, το α΄ μισό του 6ου αι., όταν ηγεμόνας τους έγινε ο δυναμικός **αλ-Μουντίρ**, ο «Αλαμούνδαρος» των Βυζαντινών (503-554). Οι επιχειρήσεις του ανάγκασαν τον Ιουστινιανό Α΄ να προσλάβει ως μισθοφόρους τούς επίσης Αραβες Γασσανίδες μονοφυσίτες, ενώ οι Λαχμίδες από τα τέλη του 6ου αι. εγκατέλειψαν την ειδωλολατρία και ασπάστηκαν το νεστοριανισμό. Οπως και στο κράτος των Γασσανιδών, έτσι και ανάμεσα στους Λαχμίδες γνώρισε ακμή η προϊσλαμική αραβική στιχουργία.

Την τελευταία μακρόχρονη φάση του βυζαντινοπερσικού πολέμου, από το έτος 549, οι Σασσανίδες πλέον εποφθαλμιούν τον Εύξεινο Πόντο και η σύρραξη θα πάρει μεγάλες διαστάσεις σε όλο το ανατολικό μέτωπο, από τη Λαζική ώς τη Μεσοποταμία. Ο **Γουβάζης**, βασιλιάς των Λαζών (που μαζί με άλλους καυκασιανούς λαούς, τους Τζάννους, τους Αβασγούς και τους Ζίχους, είχαν πρόσφατα εκχριστιανιστεί), ζήτησε απεγνωσμένα βοήθεια από τον Ιουστινιανό για να αποκρούσει τους εισβολείς. Υστερα από νέα προσωρινή ανακωχή, το 557, οι δύο εξαντλημένες αυτοκρατορίες θα συμφωνήσουν τελικά στην υπογραφή ειρήνης για πενήντα χρόνια, το 561-562 μ.Χ.

Σλαβονικό χειρόγραφο της χρονογραφίας του Κωνσταντίνου Μανασή που απεικονίζει επίθεση Περσών στα τείχη της Κωνσταντινούπολης (Αποστολική Βιβλιοθήκη Βατικανού)

Παρά τη βαριά ετήσια χρηματική αποζημίωση των τριάντα χιλιάδων χρυσών νομισμάτων στον Χοσρόη, η ειρήνη αυτή υπήρξε σε γενικές γραμμές ωφέλιμη για το Βυζάντιο. Τα βυζαντινοπερσικά σύνορα επανήλθαν στο status quo των χρόνων του **Θεοδοσίου Α΄**, με τη συνθήκη του 387 μ.Χ. (Συνέλλη. σ. 45), ενώ οι Πέρσες δεσμεύτηκαν ότι δεν θα καταδιώκουν στο εξής τους χριστιανούς στην επικράτειά τους. Από την άλλη πλευρά, όμως, ρητά απαγόρευσαν στο Βυζάντιο να διενεργεί χριστιανική προπαγάνδα σε εδάφη που ανήκαν στην κυριότητα του «βασιλιά των βασιλέων» (περσ. «σαχ-αν-σάχ»).

Και η πενηντάχρονη συνθήκη του 561/562, πάντως, παραβιάστηκε έπειτα από μια δεκαετία από τον Χοσρόη, αφού ο αυτοκράτορας Ιουστίνος Β΄ (565-578) αρνήθηκε να ανανεώσει την επαχθή ετήσια χορηγία. Ο νέος αυτός βυζαντινοπερσικός πόλεμος, που κράτησε μια εικοσαετία περίπου (572-591), μπορεί να θεωρηθεί ως συνέχεια της μακράς σύγκρουσης Ιουστινιανού Α΄ - Χοσρόη Α΄, και έληξε με την ειρήνη ανάμεσα στον αυτοκράτορα **Μαυρίκιο** (582-602) και τον Πέρση βασιλιά **Χοσρόη Β΄** (590-628). Ο τελευταίος δεν ήταν άλλος από το μεγάλο αντίπαλο του Ηράκλειου Α΄ στις πρώτες δεκαετίες του 7ου αιώνα, στη διάρκεια της τελευταίας μεγάλης αντιπαράθεσης του ελληνορωμαϊκού με τον ιρανικό κόσμο, ενώ η καυτή ανάσα του νεοϊδρυμένου Ισλάμ γινόταν σταδιακά αισθητή στη νοτιοανατολική λεκάνη της Μεσογείου.

ΕΠΙΛΟΓΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑΣ

N. Adonz, *Armenia in the period of Justinian*, Λισαβόνα 1970.
R. Browning, «Ο αιώνας του Ιουστινιανού», *Ιστορία Ελληνικού Εθνους* (εκδοτική Αθηνών), τόμ. Ζ', Αθήνα 1978.
J. Bury, *History of the Later Roman Empire... 395-565*, τόμ. Β΄, Λονδίνο 1923 (ανατύπ. Νέα Υόρκη 1958).
R. Devreese, *Arabes perses et Arabes romains. Lakhmides et Ghassanides*, Παρίσι 1942.
J. Evans, *Η εποχή του Ιουστινιανού*, Αθήνα 1999.
G. Greatrex, *Rome and Persia at war 502-532*, Μπέλφαστ 1998.
K. Guterbock, *Byzanz und Persien in ihren diplomatisch – volkerrechtlichen Beziehungen in Zeitalter Justinians*, Βερολίνο 1906.
E. Honigmann, *Die Ostgrenze des byzantinischen Reiches von 363 bis 1071*, Βρυξέλλες 1935 (ανατύπ. 1961).
J. Martindale, *The prosopography of the Later Roman Empire*, τόμοι III A/B, Κέιμπριτζ 1992.
J. Moorhead, *Justinian*, Λονδίνο 1994.
B. Rubin, *Das Zeitalter Justinians*, τόμ. Α', Βερολίνο 1960; τόμ. Β' (επιμ. C. Capizzi), Βερολίνο - Νέα Υόρκη 1995.
Α. Σαββίδης, *Το βυζαντινό οικουμενικό κράτος και η εμφάνιση του Ισλάμ, 518 - 717 μ.Χ.*, 8η έκδοση, Αθήνα 1990.
I. Shahid, *Byzantium and the Arabs in the 6th century*, 2 τόμοι (σε συνεχή σελιδαρίθμηση), Ουάσιγκτον 1995.
E. Stein, *Histoire du Bas - Empire*, τόμ. Β΄: 476-565, Παρίσι - Βρυξέλλες 1959.
Κατερίνα Συνέλλη, *Οι διπλωματικές σχέσεις Βυζαντίου και Περσίας έως τον 6ο αιώνα*, Αθήνα 1986.

■

Της Βασιλικης Βλυσιδου
εντεταλμένης ερευνήτριας στο ΙΒΕ/ΕΙΕ

Για τον πολιτισμένο ελληνορωμαϊκό κόσμο, η έννοια του εξωτερικού ήταν συνυφασμένη με τα βαρβαρικά έθνη που περιβάλλουν απειλητικά τον orbis romanus. Ο ελληνορωμαϊκός κόσμος δηλαδή ήταν οικουμενικός ως προς τον πολιτισμό.

Το καίριο πλήγμα, που δέχθηκε η οικουμενική αυτή ιδέα, ήρθε το 476, όταν η Ιταλία και ολόκληρη η ρωμαϊκή Δύση πέφτουν στα χέρια των Βαρβάρων και οι άνθρωποι αρχίζουν σιγά σιγά να συνειδητοποιούν ότι έχουν αποκοπεί οι ρίζες από την κοιτίδα της αυτοκρατορίας, τη Ρώμη. Στα βυζαντινά κείμενα της εποχής (στην *Ιστορία* του ρήτορα **Μάχλου**, στις *Νεαρές* του **Ιουστινιανού**, στο σύγγραμμα *Υπέρ πολέμων* του **Προκοπίου**, στην *Ιστορία* του **Αγαθία** και στο αντίστοιχο τμήμα της *Χρονογραφίας* του **Θεοφάνη**) είναι διάχυτη η αντίληψη ότι μία αυτοκρατορία κομμένη περίπου στη μέση, χωρίς τη Ρώμη και τη Δύση στους κόλπους της, δεν είναι ρωμαϊκή.

Ο πρώτος αυτοκράτορας, ο οποίος επιχείρησε την ανάκτηση της Δύσης, ήταν ο Ιουστινιανός Α΄ και για το λόγο αυτό υπήρξε ο μόνος από τους αυτοκράτορες που βασίλευσαν στην Κωνσταντινούπολη, από τον **Αρκάδιο** δηλαδή και εξής, ο οποίος μπορούσε να

Πάνω, η είσοδος του λιμανιού της Ραβένας και οι οχυρώσεις (ψηφιδωτό από τον Αγιο Απολλινάριο της Κλάσσης, Ραβένα)

Ο ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΣ ΚΑΙ Η

ΑΝΑΚΤΗΣΗ ΤΗΣ ΔΥΣΗΣ

Κεφαλή της Αμαλασούνθας. Η θανάτωσή της, παρά την προστασία που της παρείχε ο Ιουστινιανός, έδωσε στον αυτοκράτορα την ευκαιρία να επέμβει στην Ιταλία. Στο κέντρο, η επανεγκατάσταση της βυζαντινής εξούσιας στην Ιταλία. Ο Ιουστινιανός έχοντας ακριβώς δεξιά του το στρατηγό Βελισάριο και αμέσως μετά τον αρχιεπίσκοπο Ραβένας Μαξιμιανό (Βασιλική Αγίου Βιταλίου Ραβένας)

θεωρηθεί *αυτοκράτωρ Ρωμαίων ονόματι και πράγματι* (Αγαθίας, Ε', 14, 1). Τις φιλόδοξες πολιτικές προθέσεις του ο Ιουστινιανός αποκάλυψε ήδη από το 535, όταν μεταξύ άλλων άρχισε να αυτοτιτλοφορείται *Αλαμανικός, Γοτθικός, Φραγγικός, Γερμανικός, Αντικός, Αλανικός, Βανδαλικός* και *Αφρικανός*. Ενα χρόνο αργότερα, στην περίφημη *Νεαρά* του έτους 536, ο αυτοκράτορας διαιύπωνε το κατακτητικό πρόγραμμά του με τρόπο σαφή και κατηγορηματικό: *Ευελπιστούμε ότι ο Θεός θα μας αποδώσει και το υπόλοιπο τμήμα της αυτοκρατορίας, που οι Ρωμαίοι είχαν εκτείνει παλαιότερα από τον έναν Ωκεανό μέχρι τον άλλο και το οποίο έχασαν εξαιτίας της ραθυμίας τους* (CJC, III, Novellae, XXX, 11, 2, σ. 234).

Με την αποκατάσταση της ρωμαϊκής κυριαρχίας η αυτοκρατορία θα εξάπλωνε και την Ορθοδοξία στους αιρετικούς βαρβάρους που κατείχαν τη Δύση. Για το λόγο αυτό η επικουρία του Ιουστινιανού στο εγχείρημά του αυτό δεν μπορούσε παρά να προέλθει από τους Φράγκους, αυτούς τους δοκιμασμένους μόνους ορθόδοξους συμμάχους της Αυτοκρατορίας, που το 507, με επικεφαλής το βασιλέα τους **Χλωδοβίκο** (481-511), είχαν απωθήσει από ολόκληρη σχεδόν τη Γαλατία τους αρειανούς Βησιγόιθους. Τεράστια ποσά εξασφάλισαν στον Ιουστινιανό την υπόσχεση των Φράγκων για από κοινού αγώνα ανακατάληψης της Ιταλίας. Παράλληλα, με την «απέραντον» ειρήνη μεταξύ Αυτοκρατορίας και του βασιλέα των βασιλέων **Χοσρόη Α'** το 532 και την αιματηρή καταστολή της Στάσης του Νίκα ο Ιουστινιανός έμενε απερίσπαστος από ενδεχόμενους εξωτερικούς και εσωτερικούς κινδύνους και μπορούσε να αφοσιωθεί στην υλοποίηση του κατακτητικού του έργου.

Ο στρατηγός Βελισάριος κατανίκησε τους Γότθους και τους Οστρογότθους και μπήκε δύο φορές (536, 547) στη Ρώμη

Η εκθρόνιση το 530 του βασιλέα των Βανδάλων **Γιζέριχου** από την ευγενή **Γελίμερο** ήταν το πρόσχημα για μία δυναμική απόβαση του **Βελισάριου** το 533 στη βόρεια Αφρική. Το 534 το παρακμασμένο βανδαλικό βασίλειο αποτελούσε κιόλας παρελθόν και μέχρι το 535 είχε ενσωματωθεί στην αυτοκρατορία ως *επαρχότητα πραιτωρίων Αφρικής*. Το 534 επίσης καταλυόταν και το κράτος των Βουργουνδίων από τους Φράγκους, που το προσαρτούν στην επικράτειά τους. Δύο βαρβαρικά βασίλεια, που είχαν ιδρυθεί από τις εισβολές του πέμπτου αιώνα, είχαν σβήσει οριστικά και αυτό δεν ήταν παρά η αρχή του κατακτητικού έργου του Ιουστινιανού στη Δύση.

Την ευκαιρία για στρατιωτική επέμβαση στην Ιταλία έδωσε ένα δυναστικό πρόσχημα, ανάλογο με εκείνο της βανδαλικής εκστρατείας: ο θάνατος του ανήλικου βασιλέα **Αθαλάριχου** ωθεί τη μητέρα του **Αμαλασούνθα** να πανιρευτεί τον ευγενή Γότθο **Θευδάτο**, ο οποίος όμως τη φυλακίζει. Η αυστηρή δήλωση του αυτοκρατορικού πρεσβευτή **Πέτρου πατρικίου** ότι η Αμαλασούνθα τελεί υπό την προστασία του Ιουστινιανού απέβη μάταια, καθώς η βασίλισσα βρέθηκε στραγγαλισμένη τον Απρίλιο του 535. Αμέσως βυζαντινά στρατεύματα εμφανίζονται

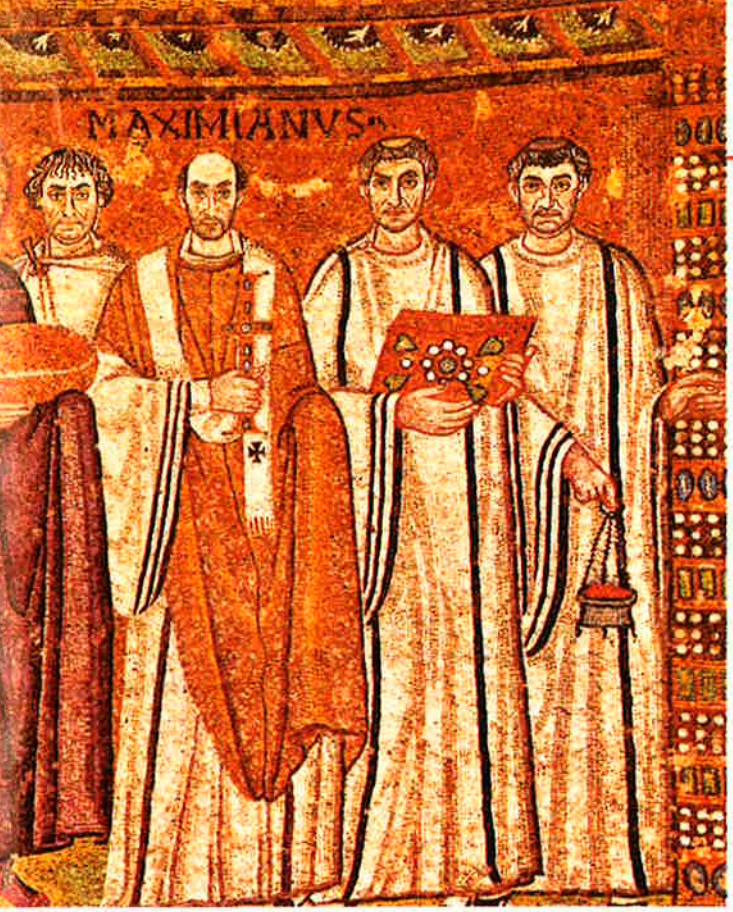

Νόμισμα που απεικονίζει την επικράτηση του Ιουστινιανού επί των Βανδάλων. Ο αυτοκράτορας έφιππος και η Νίκη με κλαδί φοίνικα και τρόπαιο (Νομισματικό Μουσείο, Αθήνα)

σε δύο περιοχές: στην οστρογοτθική Δαλματία με επικεφαλής το στρατηγό του Ιλλυρικού **Μούνδο** και στη Σικελία, όπου καταπλέει ο Βελισάριος με ελάχιστες δυνάμεις. Μέχρι το τέλος του 535 Δαλματία και Σικελία έχουν κυριευθεί. Ο νικητής των Βανδάλων και κατακτητής της Σικελίας Βελισάριος γιόρτασε την τελευταία μέρα της υπατίας του με μία θριαμβική είσοδο στις Συρακούσες και τότε για πρώτη φορά δημιουργήθηκαν υποψίες ή επίμονες φήμες όσον αφορά τις φιλοδοξίες του. Ήταν όμως πολύ νωρίς για να ανακοπεί μία λαμπρή σταδιοδρομία. Το καλοκαίρι του 536 ο Βελισάριος πέρασε το στενό της Μεσσήνης, οι Ιταλοί τον υποδέχθηκαν ως απελευθερωτή και, χωρίς να συναντήσει ιδιαίτερη αντίσταση, κατέλαβε τη Νεάπολη. Οι έριδες που ξέσπασαν μεταξύ των Οστρογότθων -εκθρόνιση του Θευδάτου και ανακήρυξη σε βασιλέα του γενναίου **Ουίτιγι**- διευκόλυναν την προέλαση του Βελισάριου, ο οποίος εισήλθε στη Ρώμη το Δεκέμβριο του 536.

Όλα έδειχναν ότι η κατάκτηση της Ιταλίας θα ήταν μία εύκολη και σύντομη υπόθεση. Η εντύπωση αυτή αποδείχθηκε απατηλή, όταν το Ιούνιο του 537 ο Βελισάριος από προελαύνων βρέθηκε πολιορκούμενος μέσα στην Αιώνια Πόλη από τα στρατεύματα του Ουίτιγι για έναν ολόκληρο χρόνο. Μόλις τον Ιούνιο του 538 μπόρεσε ο Βελισάριος να αφήσει τη Ρώμη για να συνεχίσει την κατάκτηση της Ιταλίας και τότε ήταν που έφτασαν από την Κωνσταντινούπολη ισχυρές ενισχύσεις με αρχηγό έναν ευνούχο, έναν άνθρωπο χωρίς στρατιωτική πείρα, τον έμπιστο του Ιουστινιανού αλλά αντίζηλο του Βελισάριου, τον περίφημο **Ναρσή**. Η αναπόφευκτη διαφωνία τους ξέσπασε από την πρώτη κιόλας συνάντησή τους στο Firmum: ο Βελισάριος ήθελε να καταλάβει τη Β. Ιταλία, ενώ ο Ναρσής επέμενε να απελευθερώσει μόνο την κεντρική Ιταλία, αρχίζοντας από την Αιμιλία (Emilia). Το 539 το Μεδιόλανο έπεσε στα χέρια των Οστρογότθων και η αποτυχία αυτή υπαγόρευσε στον Ιουστινιανό την ανάκληση του Ναρσή στην Κωνσταντινούπολη.

Ανενόχλητος επιτέλους από ανταγωνισμούς, ο Βελισάριος μπορούσε να εφαρμόσει τη δική του στρατηγική και, ταυτόχρονα, να αντιμετωπίσει το Φράγκο βασιλέα της Αυστρασίας **Θευδίβερτο Α΄** (534-548), ο οποίος κατήλθε στη Β. Ιταλία το 539 με διαθέσεις εχθρικές τόσο εναντίον των Γότθων όσο και εναντίον των Βυζαντινών. Η κατηγορία για παραβίαση όρκων και οι συγκαλυμμένες απειλές που εκτοξεύθηκαν από τον Βελισάριο, μαζί με απρόβλεπτες κακουχίες, υποχρέωσαν το Θευδίβερτο να εγκαταλείψει την Ιταλία το φθινόπωρο του 539. Απερίσπαστος και από το Φράγκο βασιλέα, ο Βελισάριος κατέλυσε το γοτθικό βασίλειο της Ιταλίας το 540, καταλαμβάνοντας τη Ραβένα και αιχμαλωτίζοντας τον Ουίτιγι, που οδηγήθηκε δοριάλωτος στην Κωνσταντινούπολη.

Η κατάκτηση της Δύσης έμοιαζε να έχει ολοκλη-

Ο Ιουστινιανός στέλνει τον έμπιστό του Ναρσή στην Ιταλία, ανησυχώντας από τη θριαμβευτική πορεία του Βελισάριου

ρωθεί και ο Ιουστινιανός είχε το δικαίωμα να αποκαλεί την Ιταλία δική του. Αυτή, όμως, η πεποίθηση του Ιουστινιανού διαψεύσθηκε σύντομα, καθώς τον εξαντλημένο από τον εξαετή πόλεμο ιταλικό πληθυσμό ήρθε να γονατίσει η ανάλγητη φορολογία. Η υποστήριξη του πάπα Βιγίλιου (537-555) προς την αυτοκρατορική διοίκηση δεν ήταν ικανή να κρύψει την απάνθρωπη μορφή της ρωμαϊκής κυριαρχίας και οι κάτοικοι της Ιταλίας αντιμετώπισαν με συμπάθεια την επανάσταση του βασιλιά των Γότθων **Βάδβιλα**, γνωστού με το υποκοριστικό **Τωτίλας**, που κατάσχεσε τα κτήματα των μεγάλων γαιοκτημόνων και των συγκλητικών για να τα μοιράσει στους ακτήμονες. Αν και μόλις 30 χρόνων, ο Τωτίλας φαίνεται ότι είχε μεγάλες ικανότητες: με μικρές στρατιωτικές δυνάμεις έτρεψε σε φυγή τις αυτοκρατορικές δυνάμεις και απέκλεισε μέσα στις πόλεις τους Βυζαντινούς διοικητές. Στη Ν. Ιταλία στην κατοχή της Αυτοκρατορίας έμενε μόνο η Υδρεντός (Otranto), ενώ την άνοιξη του 543

Το 554, τα σύνορα της Βυζαντινής αυτοκρατορίας εκτείνονταν στην Αφρική, την Ιταλία, και το νότιο τμήμα της Ισπανίας

συνθηκολογούσε και η Νεάπολη. Είχε έρθει η σειρά της Ρώμης, που ο Τωτίλας της ζητεί να προσχωρήσει. Ο Βελισάριος, το έργο του οποίου έδειχνε να έχει καταρρεύσει μέσα σε ελάχιστο χρονικό διάστημα, έπαιρνε και πάλι το δρόμο για την Ιταλία (καλοκαίρι του 544). Αυτή τη φορά, όμως, ο έμπειρος Βελισάριος, που όταν αποφάσιζε να δώσει μάχη την κέρδιζε σχεδόν πάντα, το μόνο που κατόρθωσε ήταν να γίνει μισητός στους τοπικούς πληθυσμούς, σε αντίθεση με τον Τωτίλα που ερχόταν ως απελευθερωτής. Στο μακρόσυρτο πόλεμο που ακολουθεί, οι Βυζαντινοί γίνονται μεν κύριοι της Ν. Ιταλίας, η Ρώμη όμως συνθηκολογεί το Δεκέμβριο του 546 και ο Τωτίλας προβαίνει σε λεηλασίες και σφαγές. Η είσοδος του Βελισσάριου στη Ρώμη τον Απρίλιο του 547 και η απόκρουση του Τωτίλα, που ζητεί την επικουρία των Φράγκων, δεν ικανοποιούν τον οικουμενικό αυτοκράτορα, ο οποίος ανακαλεί τον ένδοξο στρατηγό το 548. Ο πόλεμος στην Ιταλία δεν έχει τελειώσει, αλλά ο Βελισάριος, ο *πρώτος Ρωμαίων απάντων*, όπως τον χαρακτήρισε ο θαυμαστής του Προκόπιος, θα είναι περίπου υποχρεωμένος να μένει στην Κωνσταντινούπολη.

Ενθαρρημένοι από την απουσία του Βελισάριου οι Γότθοι λεηλαιούν με το στόλο τους το 549 τη Δαλματία, ενώ το 550 η Ρώμη ανοίγει τις πύλες της στον Τωτίλα, γεγονός που αναζωπυρώνει την ανάγκη για βυζαντινή επέμβαση στην Ιταλία. Πολυάριθμες στρατιωτικές δυνάμεις, που ο Ιουστινιανός δεν έδωσε ποτέ στον εμπειροπόλεμο Βελισάριο, τέθηκαν υπό την ηγεσία του ευνούχου και πραιπόσιτου Ναρσή, που κατέπλευσε στη Δαλματία γύρω στα μέσα του 551. Ο αυτοκρατορικός στόλος κατέστρεψε το γοτθικό, ο Ναρσής επικεφαλής 18.000 ανδρών έφυγε από τη Σάλωνα (Split) και τον Ιούνιο του 552 η στρατιά εισερχόταν στη Ραβένα για να αρχίσει μία νικηφόρα προέλαση προς τα νότια. Η αποφασιστική μάχη δόθηκε στα Busta Gallorum (προτομές στους τάφους των Γαλατών που είχαν πιτηθεί από τους Ρωμαίους το 295 μ.Χ.), όπου οι Γότθοι νικήθηκαν κατά κράτος και ο ίδιος ο Τωτίλας υπέκυψε στα τραύματά του. Ο νέος Οστρογότθος βασιλέας **Τεΐας** υπέστη ήττα κοντά στη Νεάπολη, στο Mons Lactarius το 553. Αυτό ήταν και το τέλος της οστρογοτθικής κυριαρχίας στην Ιταλία, όχι όμως και του πολέμου. Οι ιταλικές πόλεις μπορεί να άνοιγαν τις πύλες τους στον Ναρσή, αλλά οι Φράγκοι εμφανίστηκαν απειλητικοί στην ερειπωμένη Ιταλία. Τον πόλεμο εναντίον της Αυτοκρατορίας που ετοιμαζόταν να κηρύξει οι Θευδίβερτος Α΄ σταμάτησε προσωρινά ο θάνατός του το 548. Τον Ιούνιο, όμως, του 553 μία νέα φραγκική στρατιά εμφανίζεται στην κοιλάδα του Πάδου, καταλαμβάνει την Πάρμα, περνά τα Απένινα και φτάνει στην

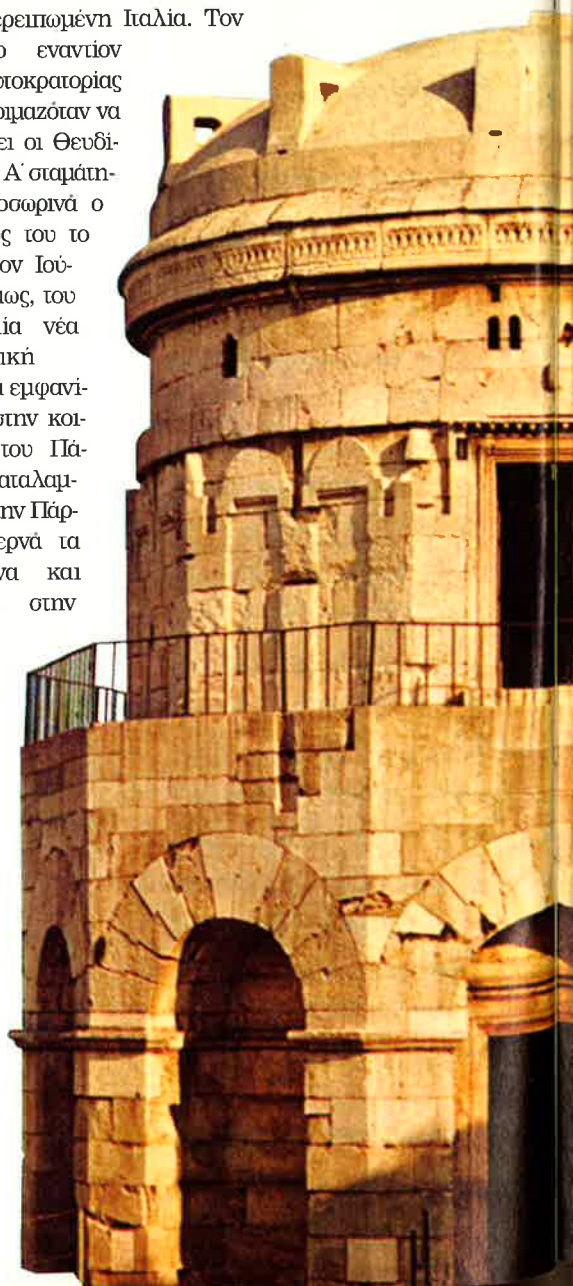

Το μαυσωλείο του βασιλιά Θευδέριχου που πέθανε το 526. Διώροφο κτίσμα ρωμαϊκού ρυθμού που βρίσκεται στη Ραβένα

Καλαβρία. Το καλοκαίρι του 554 ο Ναρσής συναντά Φράγκους και Αλαμανούς στις όχθες του ποταμού Κασουλίνου (Volturno) και εκεί ήρθε η καταστροφή για τους τελευταίους και η οριστική νίκη για τον πρώτο.

Το 554 ο Ιουστινιανός είχε ολοκληρώσει το κατακτητικό του έργο: τα σύνορα της Αυτοκρατορίας του εκτείνονταν στην Αφρική, την Ιταλία και το νότιο τμήμα της Ισπανίας, που ένα εκστρατευτικό σώμα με επικεφαλής τον πατρίκιο **Λιβέριο** κατέκτησε το 550. Με εξαίρεση τη Βρετανία και ένα κομμάτι της Ισπανίας, η παλαιά Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία ήταν ορθόδοξη σε Ανατολή και Δύση. Την κατάκτηση ακολούθησε η διοίκηση και στις 13 Αυγούστου του 554 ο Ιουστινιανός απηύθυνε στην Ιταλία τη γνωστή *Pragmatica Sanctio*, με την οποία επανέφερε την παλαιά τάξη πραγμάτων. Ακύρωνε όλες τις μεταρρυθμίσεις, δημεύσεις και διανομές γαιών, που είχαν γίνει από τον Τωτίλα, και επανέφερε την οικονομική και δικαστική κυριαρχία των Ρωμαίων συγκλητικών.

Ο στόχος είχε επιτευχθεί, η ρωμαϊκή ειρήνη και η Ορθοδοξία είχαν επανέλθει στο σύνολο σχεδόν της παλαιάς Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, αλλά το μεγαλεπήβολο έργο του Ιουστινιανού προσέκρουε σε ένα ανυπέρβλητο εμπόδιο: τις μεσαιωνικές συνθήκες. Ο Ναρσής και τα στρατεύματά του μεταιράπηκαν σε στυγνούς επιτηρητές της επαναφοράς της παλαιάς τάξης πραγμάτων πάνω στα ερείπια της Ιταλίας. Ήταν μια περίπου ανώφελο που η *Pragmatica Sanctio* απέδιδε τη γη στους πρώην ιδιοκτήτες της, όταν ο φτωχός πληθυσμός που θα τα καλλιεργούσε είχε εξολοθρευθεί από ένα μακροχρόνιο και ανελέητο πόλεμο, όταν η ανυπαρξία δρόμων καθιστούσε αδύνατη την παραμικρή συναλλαγή. Είχε αρχίσει να φαίνεται ότι η κατάκτηση της Δύσης δεν είχε τις προϋποθέσεις που θα της επέτρεπαν να είναι μόνιμη. Όταν το 565 πέθανε ο γηραιός Ιουστινιανός, ο *αυτοκράτωρ Ρωμαίων ονόματι και πράγματι*, η Ιταλία από κέντρο του κόσμου είχε υποβιβαστεί σε απλή επαρχία ενός οικουμενικού κράτους. Η κατάρρευση της απέραντης ορθόδοξης αυτοκρατορίας του Ιουστινιανού άρχισε τρία μόλις χρόνια μετά το θάνατό του, το 568, με την εισβολή στην Ιταλία των Λογγοβάρδων, φανατικών οπαδών του Αρειανισμού.

Χρυσό νόμισμα του βασιλιά των Οστρογότθων Θευδέριχου του Μεγάλου (Μουσείο των Θερμών, Ρώμη)

Ματαιόδοξος οραματιστής, έργο μάταιο και ανεδαφικό είναι μερικές από τις δυσμενείς κρίσεις που απέδωσαν οι περισσότεροι σύγχρονοι ιστορικοί στον Ιουστινιανό και στην απόπειρά του για ανάκτηση της Δύσης. Κι όμως πρόκειται για χαρακτηρισμούς, βασισμένους στα εφήμερα αποτελέσματα των κατακτήσεων αυτού του αυτοκράτορα και όχι στην εποχή και τις προσταγές της.

Τρία μόλις χρόνια μετά το θάνατο του Ιουστινιανού άρχισε η κατάρρευση της απέραντης ορθόδοξης αυτοκρατορίας του

Η οικουμενική ρωμαϊκή ιδέα και οι σχέσεις με τη Δύση είναι οι κύριοι άξονες της πολιτικής ιδεολογίας του Βυζαντίου κατά τη διάρκεια των έντεκα αιώνων της ζωής του. Άλλοτε επικρατούσε ο ρεαλισμός, όπως τον 9ο αιώνα επί Βασιλείου Α΄ που επιχειρήθηκε η αποκατάσταση της βυζαντινής κυριαρχίας μόνο στη Ν. Ιταλία, άλλοτε η ουτοπία, όπως το 12ο αιώνα επί **Μανουήλ Α΄ Κομνηνού** που αποφάσισε να πάει αντίθετα προς το πνεύμα της εποχής: ενώ οι Σταυροφορίες έσπρωχναν τη Δύση προς την Ανατολή, εκείνος δοκίμασε να κατακτήσει τη Δύση. Πρότυπό του ήταν ο *οικουμενικώς προσκυνηθείς* Ιουστινιανός.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

E. Stein, *Histoire du Bas-Empire*, τόμ. Β΄: De la disparition de l' Empire d' Occident à la mort de Justinien (476-565), Παρίσι-Βρυξέλλες-Αμστερνταμ 1949.

B. Rubin, *Das Zeitalter Iustinians*, τόμ. Α΄, Βερολίνο 1960, τόμ. Β' Βερολίνο-Ν. Υόρκη 1995.

A. Carile, Il «Bellum Gothicum» dall' Isonzo a Ravenna, *Estratto da Antichità Altoadriatiche 13*, 1978, 147-193.

Η ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΥ

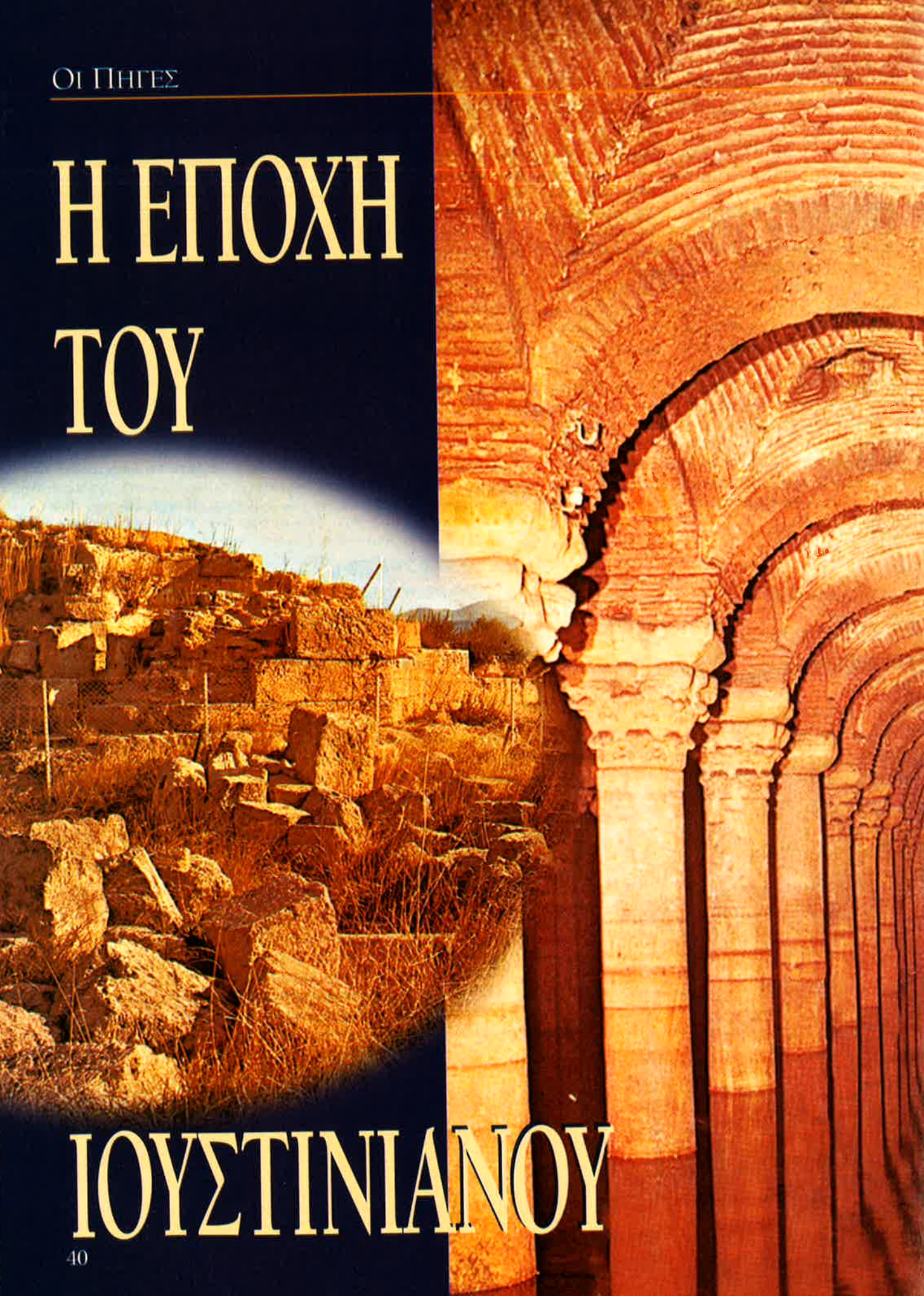

Ενα από τα μεγαλοπρεπή έργα του Ιουστινιανού στην Κωνσταντινούπολη είναι και το «υπόγειο Παλάτι». Αριστερά, οι βαρβαρικές επιδρομές υποχρεώνουν τον Ιουστινιανό σε κατασκευή οχυρών, οπως αυτό του Ισμού που διακρίνονται τα ερείπια του

Του Τηλεμαχου Λουγγη
διευθυντη ερευνων στο Εθνικο Ιδρυμα Ερευνων

Σε μίμηση του **Ομηρου** (Κ, 173) και του **Ηρόδοτου** (Ζ, 11), ο κλασικιστής ιστορικός του εκτου αιωνα **Προκόπιος ο Καισαρεύς** χρησιμοποιεί στο μνημειώδες εργο του *Υπέρ Πολεμων* τουλαχιστον δυο φορές την αρχαία εκφραση *επι ξυρου ακμης*, για να αποδώσει σύγχρονές του καταστασεις (Α', 24, 28 και ΣΤ, 12, 22). Η εποχη ειναι σκληρή, και ετσι ενας ανθρωπος με κλασική παιδεία ειναι φυσικό να αναιρέχει στην ένδοξη αρχαιότητα. Εξαιτίας των συνεχών πολέμων, η Ιταλία εχει καταντήσει *χώρα ερημος* (ΣΤ, 25, 23 και ΣΤ, 26, 16) και η Αφρική *ερημος ανθρωπων* (Η, 17, 21). Στην ιδια τη Θρακη ως την πρωτευουσα Κωνσταντινούπολη επικρατει *Σκυθών ερημια* (Ανέκδοτα 18, 21). Απο την Αιγυπτο ως τα περσικά συνορα τα χωρά εχουν γίνει *ολιγανθρωπότατα* (Ανέκδοτα 18, 22). Η Παλαιστίνη ειναι *ερημος γεωργων χωρα* (Ανέκδοτα 11, 29). Η υπολοιπη αυτοκρατορία *(η αλλη Ρωμαιων αρχή)* εχει καταντήσει ερημη γη (Ανέκδοτα, 18, 23). Δεν αποκλείεται καθολου να προκειται για υπερβολές, αλλά οπωσδήποτε εχουμε να κανουμε με μια γενικη μειωση του πληθυσμού.

Η πραγματικοτητα της παρακμής της αρχαιοτητας ήταν τόσο οφθαλμοφανής, ωστε να επηρεάζει ακόμη και ευσεβεστατους χριστιανους επισκόπους, οπως **τον πολυγραφοτατο Θεοδώρητο Κύρου** που ειχε ζησει τον πεμπτο μ.Χ. αιωνα: *Την εποχη της ειδωλολατρειας*, λεει σε μια απο τις επιστολες του, *ολες οι πόλεις ανθουσαν ενώ τωρα που θριαμβευει ο Χριστιανισμός, οι πιο πολλές απο αυτές βρισκονται σε πτωση και ερήμωση*. Μεσα λοιπόν στα κίνητρα του **Ιουστινιανού** που ανοικοδομησε τόσες πόλεις, οπως μας λεει το σύγγραμα *Περι Κτισματων* του Προκοπιου, ήταν ασφαλώς και η επιθυμία να αποδείξει ότι τωρα που θριαμβευει ο χριστιανισμος, η Αυτοκρατορία κάθε αλλο παρά καταδικασμένη σε πτωση και ερήμωση ήταν, οπως φοβόταν ο Θεοδώρητος Κύρου. Η πτωση και ερήμωση των αρχαιων *πόλεων-δήμων* ομως ήταν, οπως φαινεται, αμειλικτη για οποιον επιθυμουσε προσαρμογή της επικρατησης του χριστιανισμού σε αρχαίου τύπου κοινωνικές σχέσεις, ετσι ωστε οι μόνες πραγματικά αξιόλογες πόλεις που διαθετει η Αυτοκρατορία τον εκτο αιωνα να ειναι, φυσικα, η πρωτευουσα Κωνσταντινούπολη, η Αλεξανδρεια, η Αντιόχεια και η Θεσσαλονίκη. Το σύγγραμμα *Περι Κτισματων* αναφέρει περισσότερες απο εκατο πόλεις της αυτοκρατορίας που αναστηλωσε ή αναζωογονησε ο Ιουστινια-

Η ερήμωση της υπαίθρου σήμαινε συρροή φτωχού πληθυσμού στις πόλεις. Ψηφιδωτό του 4ου αιώνα με παράσταση τρύγου (Αγία Κωνσταντία Ρώμης)

νός. Εκτός από την αυτονόητη σκληρή αλήθεια, ότι οι πόλεις αυτές είχαν ανάγκη αναστήλωσης, άρα βρίσκονταν σε παρακμή, οι αρχαιολογικές ανασκαφές έδειξαν ότι η έκταση της ανοικοδόμησης του Ιουστινιανού κάλυπτε κατά μέσον όρο το ένα τρίτο από την έκταση που είχε η κάθε πόλη παλιότερα. Ο ίδιος ο Προκόπιος ομολογεί ότι τα έργα του Ιουστινιανού σε κάθε πόλη ήταν σχεδόν παντού οχυρώσεις, τείχη, εκκλησίες, υδραγωγεία και αποθήκες, δηλαδή έργα στρατιωτικού και εκκλησιαστικού χαρακτήρα και καθόλου παραγωγικού. Οι μικρές και μεσαίες πόλεις τον έκτο αιώνα έχουν πάψει να αποτελούν κέντρα παραγωγικής διαδικασίας ή κέντρα ανταλλαγής εμπορευμάτων, δηλαδή αγορές.

Στο υμνητικό για τον Ιουστινιανό πόνημα *Περί Κτισμάτων* (Δ΄, 1, 35), ο Προκόπιος αναφέρει ότι τότε όλοι ή σχεδόν όλοι οι αγροτικοί οικισμοί και τα κτήματα (αγροί) ή ήταν οχυρωμένα ή βρίσκονταν κοντά σε μια οχυρωμένη τοποθεσία. Αυτό, φυσικά, αποδίδει μια γενική ανασφάλεια στην ύπαιθρο, που οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στις εισβολές, επιδρομές και λεηλασίες. Από την άλλη πλευρά όμως δείχνει μια ιδιαίτερη φροντίδα για τον αγροτικό πληθυσμό της Αυτοκρατορίας, κάτι που δεν συνέβαινε κατά την αρχαιότητα, όταν το καύχημα της κοινωνίας

Οι περισσότερες πόλεις ερημώνουν και στις ελάχιστες που ακμάζουν το βιοτικό επίπεδο των κατοίκων τους είναι χαμηλό

ήταν οι πόλεις, ενώ ολόκληρη η μεγάλη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία δεν ήταν παρά ένα σύνολο από πόλεις. Τώρα, φαίνεται ότι υπάρχει επιτακτική ανάγκη να οχυρωθεί και η ύπαιθρος, κάτι που μπορεί να φαίνεται ανέφικτο, δείχνει όμως εύγλωττα τις προτεραιότητες της εποχής. Στη Νεαρά αρ. 128 του έτους 545, ο Ιουστινιανός είναι εντελώς αποκαλυπτικός και λιτός: *εν ταις πόλεσιν ήτοι κάστροις*.

Οι συνθήκες του έκτου αιώνα, συνεπώς, απαιτούν κάστρα και φρούρια στην ύπαιθρο και όχι πόλεις που επιθυμούν να βλέπουν οι επηρεασμένοι από τη μακρόχρονη αρχαία παράδοση ιστορικοί. Οι πηγές και οι ανασκαφές κατατάσσουν στην κατηγορία των παρακμασμένων πόλεων άπειρα πρώην ένδοξα ονόματα, όπως την Εφεσο, τη Μίλητο, τη Λαοδίκεια, την Ιεράπολη, την Αγκυρα, το Πέργαμον, την Κύζικο, τη Βηρυτό, την Τύρο, την Αθήνα, τη Σπάρτη και πάρα πολλές άλλες. Από τον Προκόπιο (Ανέκδοτα 30, 10-11) μαθαίνουμε ότι η απόσταση ανάμεσα στην πρωτεύουσα και στην Αίγυπτο έχει μεγαλώσει πολύ, ενδιάμεσοι σταθμοί σχεδόν δεν υπάρχουν και τα αγροτικά προϊόντα σαπίζουν με το χρόνο στις αποθήκες, μένουν απούλητα και όλοι πρέπει να πληρώνουν φόρους σε νόμισμα, χωρίς να έχουν πόρους. Το εμπόριο ανάμεσα στις λίγες μεγάλες πόλεις διεκπεραιώνεται από τη θάλασσα, ενώ οι αγροτικές περιοχές της ενδοχώρας απομονώνονται όλο και περισσότερο.

Συρροή πληθυσμού στις λίγες μεγάλες πόλεις και στην ύπαιθρο σημαίνει συρροή φτωχού πληθυσμού. Σύμφωνα με τον Προκόπιο (Ανέκδοτα 26, 35) η Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου έχει πολλούς φτωχούς, σύμφωνα με τον ιστορικό **Αγαθία** που συνέχισε το έργο του Προκοπίου, τα σπίτια των κατοίκων της Αλεξάνδρειας είναι φτιαγμένα από πολύ ευτελή υλικά (Β΄, 15, 7). Ακόμα και στην Κωνσταντινούπολη τον έκτο αιώνα πληθαίνουν απότομα τα ταπεινά και ευτελή σπιτάκια. Ο κόσμος που έρχεται για ποικίλους λόγους στην Κωνσταντινούπολη δεν έχει συνήθως χρήματα για να στεγαστεί, λέει ο πανηγυριστής των κτισμάτων του Ιουστινιανού Προκόπιος (Κτισμ. Α΄, 11, 25-26), ενώ οι πλούσιοι χτίζουν αληθινά ανάκτορα, όχι από ανάγκη, αλλά από υπερβο-

Εκτέλεση οικοδομικών εργασιών στο Βυζάντιο, σύμφωνα με μικρογραφία από το Ψαλτήρι του Χλουντόφ (Ιστορικό Μουσείο Μόσχας)

λική *ύβριν και τρυφήν*. Η αυτοκρατορική Νεαρά αρ. 8 του 535 (κεφ. 11) θα αναγνωρίσει ότι η πολλή αδικία που έχουν υποστεί όλοι οι υπήκοοι τους οδηγεί όχι μόνο σε πενία, αλλά και *εις τελειωτάτην απορίαν*, ενώ η Νεαρά αρ. 80 του 539 θα αναγνωρίσει ότι οι επαρχίες απογυμνώνονται από τους κατοίκους τους και η μεγάλη μας πρωτεύουσα ενοχλείται από πλήθη ανθρώπων. Σύμφωνα με ένα νόμο του 471 (Codex Justinianus I, 3, 29), ο απλός λαός μπορεί να φτάσει σε ταραχές, ακόμη και σε εξέγερση, εξαιτίας δογματικών ζητημάτων.

Σε ένα τόσο έντονα θρησκευόμενο εδώ και περίπου διακόσια χρόνια χριστιανικό κράτος, όπως είναι αυτή η αυτοκρατορία των *εώιων Ρωμαίων* που κυβερνάει ο Ιουστινιανός, είναι έντονη επίσης η παρουσία των δούλων. Τα νομοθετικά κείμενα αναγνωρίζουν ότι το καθεστώς της δουλείας δεν συμβιβάζεται με την ισοτιμία και φιλανθρωπία και ότι γενικά είναι καλύτερο να απελευθερώνονται οι δούλοι (Digesta XL, 5, 37), υπάρχουν όμως και σχετικές απαγορεύσεις (Digesta XXVIII, 5, 84), έτσι ώστε η ρωμαϊκή νομοθεσία τον έκτο αιώνα να αναγνωρίζει τη δουλοκτησία σαν ένα αναπόφευκτο ίσως κακό που, όμως, ανταποκρίνεται στις ανάγκες της σύγχρονης κοινωνίας. Στον Ιουστινιάνειο Κώδικα (VII, 25, 1) ο ελεύθερος είναι, όπως παλιά, *plenissimus dominus sive servi, sive aliarum rerum ad se pertinentium*. Έτσι όπως εκφράζονται οι αυτοκρατορικοί νόμοι, φαίνεται καθαρά ότι οι δούλοι, μολονότι αισθητά λιγότεροι και με καλύτερη διαβίωση από ό,τι στο παρελθόν, είναι ακόμη πολυάριθμοι και αποτελούν το τελευταίο σκαλοπάτι της κοινωνικής ιεραρχίας.

Σε έναν άλλο νόμο όμως του 530 (CJ XI, 48, 21) διαπιστώνεται η περίπου ταυτόσημη θέση στην κοινωνία των δούλων και των εγγεγραμμένων κολόνων *(coloni adscripticii)*, εφόσον δούλοι και κολόνοι υπάγονται στην εξουσία του κυρίου τους και αυτός μπορεί και να απελευθερώσει το δούλο του και να διώξει από την επικράτειά του τον κολόνο. Από τη νομική πλευρά, η έννοια *colonatus* σημαίνει την ▶

Χάλκινο ειδώλιο της Ευρώπης και του Ταύρου. Εργο κοπτικής μικρογλυπτικής του 5ου-6ου αιώνα από την Αίγυπτο (Μουσείο Μπενάκη, Αθήνα). Στο κέντρο, επί Ιουστινιανού εισήχθη η καλλιέργεια μεταξιού στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία. Το μεταξωτό ύφασμα του κωνσταντινουπολίτικου εργαστηρίου με παράσταση τεθρίππου είναι του 8ου αιώνα (Μουσείο Cluny, Παρίσι)

υπαγωγή σε ένα καθεστώς με κληρονομική πρόσδεση στη γη για τους μικρούς καλλιεργητές και ένα αντίστοιχο προσωπικό καθεστώς. Από την κοινωνική και την οικονομική πλευρά, εκφράζει μια σχέση εξάρτησης και εκμετάλλευσης από το μεγάλο γαιοκτήμονα, σύμφωνα με την οποία ο κολόνος προσδένεται στη γη με εξωοικονομικό καταναγκασμό. Παρ' όλο που ο θεσμός του *colonatus* έχει από καιρό υιοθετηθεί από την Αυτοκρατορία και θεωρείται αποδοτικότερος για την εργασία στην ύπαιθρο απ'ό,τι η δουλοκτησία, ο νόμος του 530 δείχνει ότι το καθεστώς των προσδεδεμένων στη γη κολόνων πρέπει να έχει χειροτερέψει πολύ με το πέρασμα του χρόνου, έτσι ώστε να συγκρίνεται πια με το καθεστώς των δούλων.

Η οικονομική δυσκολία του πληθυσμού προβάλλει έντονα στις εμπορικές δραστηριότητες. Είναι ευνόητο ότι με την παρακμή των μικρών και μεσαίων πόλεων, οι συνθήκες ευνοούν τη συγκέντρωση του εμπορίου στις λίγες πολύ μεγάλες πόλεις που δείχνουν να ακμάζουν. Παράλληλα, η συγκέντρωση και το σάπισμα των προϊόντων στις αποθήκες σημαίνει αδυναμία ή ακόμη και πτώχευση των εμπόρων. Με την κατάργηση του περιβόητου φόρου *χρυσάργυρον* που είχε εξοντώσει οικονομικά τους εμπόρους από τον αυτοκράτορα **Αναστάσιο** (491-518) και με μια προσπάθεια διείσδυσης Βυζαντινών εμπόρων στην Αραβία και στην Αφρική (Μαλάλας, 433. Θεοφάνης, 229) το κράτος εμφανίζεται να προσπαθεί να επιβραδύνει μια διαφαινόμενη παρακμή των εμπόρων, που συμβαδίζει με την παρακμή των πόλεων. Μαζί με διάφορους περιορισμούς στον άμετρο πλουτισμό λίγων επιήδειων εμπόρων (CJ XII, 33, 1) και με την εγκατάλειψη ορισμένων εμπορικών αγορών όπως η Ραιδεστός της Θράκης που αναφέρει ο Προκόπιος (Κτισμ. Δ', 9, 18), γίνεται εμφανής αυτή η περίφημη *αδικία εις πενίαν ελαύνουσα τους υπηκόους* που αναφέρει η Νεαρά 8.

Στα *Ανέκδοτα* (26, 19), ο Προκόπιος ισχυρίζεται ότι ένα μέρος των βιοτεχνών αναγκάστηκε να ξενιτευθεί από την Αυτοκρατορία και αυτό σημαίνει ότι τον έκτο αιώνα μειώνεται και η βιοτεχνική δραστηριότητα. Επειτα από δύο αιώνες χριστιανισμού, η Αυτοκρατορία είναι γεμάτη από εκκλησίες και μοναστήρια και στις πόλεις και στην ύπαιθρο. Οι επίσκοποι κάθε πόλης έχουν αληθινά δεσπόζουσα παρουσία (CJ I, 4, 17) και η περιουσία της Εκκλησίας είναι ήδη τεράστια: διαθέτει πάμπολλα *ακίνητα, αγρούς, γεωργούς και ανδράποδα αγροικικά* (Νεαρά 7, έτους 535, προοίμιον) και τα εργαστήρια της βιοτεχνίας στην πρωτεύουσα θα περνούν όλο και περισσότερο στην ιδιοκτησία της Εκκλησίας (Νεαρά 17 του 535 και Νεαρά 43 του 537), ενώ η περιουσία της Εκκλησίας που ήταν ήδη αναπαλλοτρίωτη, σύμφωνα με ένα νόμο του 470 (CJ I, 2, 14), θωρακίζεται ακόμη περισσότερο από τον Ιουστινιανό με ένα νόμο του 530 (CJ I, 2, 24), όπου διαβάζουμε: *μηδεμίαν του λοιπού γίνεσθαι εκκλησιαστικών πραγμάτων έκδοσιν*. Παρατηρείται μεγάλη συγκέντρωση βιοτεχνικών δραστηριοτήτων στα χέρια πλούσιων ιδιωτών

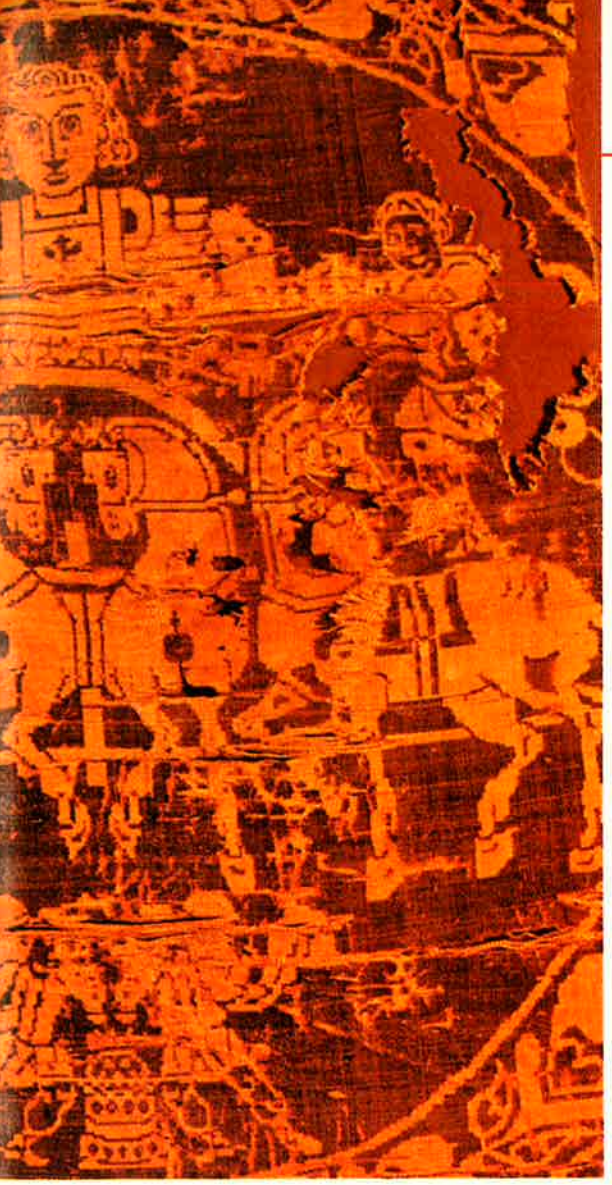

Περίτεχνα χρυσά σκουλαρίκια της εποχής του Ιουστινιανού (Μουσείο Μπενάκη, Αθήνα)

και της Εκκλησίας και το 544 η Νεαρά 122 διαπιστώνει πλεονεξία στον καθορισμό των τιμών των προϊόντων που παράγουν τα εργαστήρια βιοτεχνίας, τιμές που έχουν διπλασιαστεί ή τριπλασιαστεί.

Η έννοια της κοινωνικής τάξης (*εν οιαδήποτε τάξει του βίου* CJ V, 4, 29) αντικαθιστά την παλαιότερη μοναδική διάκριση ανάμεσα σε ελεύθερους και δούλους που έκανε το ρωμαϊκό δίκαιο και που ανήκει οριστικά στο παρελθόν. Στην ύπαιθρο, όπως και στις πόλεις δεσπόζει *ο θεοφιλέστατος επίσκοπος* και, ύστερα από αυτόν, *οι εν τη χώραι πρωτεύοντες* (Νεαρά 8, έτους 535, κεφ. 8) ή *οι εν τοις κτήτορσι πρωτεύοντες* (CJ X, 27, 3). Τόσο ο κλήρος όσο και οι μεγάλοι λαϊκοί γαιοκτήμονες (κτήτορες) αποκαλούνται μερικές φορές με το γενικό όνομα *οι τα χωρία κεκτημένοι* (Νεαρά 17 του 535, κεφ. 14), αλλά δεν πρόκειται πια για μεγάλους δουλοκτήτες. Από την υιοθέτηση του *colonatus* ήδη τον τέταρτο αιώνα, οι δούλοι έχουν χάσει την αρχαία οικονομική, κοινωνική και πολιτική τους σημασία και έχουν μπει σε μια διαδικασία που οδηγεί μακροπρόθεσμα στη διάλυσή τους ως κοινωνικής ομάδας. Η δραματική διαφορά στις οικονομικές δυνατότητες ανάμεσα στις επαρχιακές πόλεις που παρακμάζουν και στον επισκοπικό κλήρο που όλο και ισχυροποιείται αναγκάζει την κεντρική διοίκηση να θεραπεύει ανάγκες άμεσες που νομοτελειακά μετατρέπουν τις πόλεις σε κάστρα. Οπως φαίνεται από τη Νεαρά 128, αυτή που ταυτίζει τις πόλεις με τα κάστρα, σε κάθε πόλη την πρωτοκαθεδρία έχουν πια ο επίσκοπος και οι πλούσιοι γαιοκτήμονες, που δεν είναι δουλοκτήτες, όπως παλιά οι επαρχιακοί βουλευτές *(curiales)*, ενώ στη μεγάλη μάζα του πληθυσμού κλείνονται προοδευτικά οι δυνατότητες επιβίωσής τους από την εργασία μέσα στις πόλεις. Αυτή η ενοποίηση της τεράστιας πλειοψηφίας του ελεύθερου πληθυσμού της Αυτοκρατορίας σε ένα πολύ χαμηλό βιοτικό επίπεδο, παραπλήσιο προς εκείνο των δούλων, με αντίστοιχη οικονομική ενοποίηση στην κορυφή της κοινωνίας λαϊκών γαιοκτημόνων και επισκοπικού κλήρου, δημιουργεί ένα χάσμα όπου είναι πολύ φυσικό το εμπόριο και η βιοτεχνία να περιορίζονται σε έκταση και να εξυπηρετούν σχεδόν αποκλειστικά τις ανάγκες της εύπορης κοινωνικής κορυφής. Από την πλευρά της κορυφής, λοιπόν, η εποχή του Ιουστινιανού θα μπορούσε πραγματικά να θεωρηθεί λαμπρή.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

M.V. Levcenko, Cerkovnye imuscestva V-VII vv. v *Vostocnorimskoï imperii, Vizantiiskii Vremennik 2*, 1949, 11-59.

D. Claude, *Die byzantinische Stadt im 6. Jahrhundert*, München 1969.

G.L. Kurbatov, *Osnovnye problemy vnutpennego razvitija vizantiiskogo goroda IV-VIIvv*, Leningrad 1971.

F. Tinnefeld, *Die frühbyzantinische Gesellschaft*, Bonn 1977.

W. Müller - Wiener, Von der Polis zum Kastron, *Gymnasium 93*, 1986, 435-475.

■

Η ΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΝΙΚΑ

Του ΤΗΛΕΜΑΧΟΥ ΛΟΥΓΓΗ
διευθυντή ερευνών στο Εθνικό Ιδρυμα Ερευνών

Ο πληθυσμός της Κωνσταντινούπολης ήταν τότε αρκετά μεγάλος, ίσως περισσότερος από 300.000, αλλά οι αντινομίες στη ζωή ολόκληρης της Αυτοκρατορίας αντανακλούσαν την αγωνιώδη προσπάθεια που έκανε μια κοινωνία να φαίνεται τρομερή και επιβλητική λίγο πριν πεθάνει. «Μια εξουσία που την εγκαταλείπουν όλοι συνήθως καταρρέει, καθώς η δύναμή της λιγοστεύει μέρα με τη μέρα», ομολογεί ο συγκλητικός **Ωριγένης** που πήρε μέρος, όπως φαίνεται, στην εξέγερση, χωρίς να είναι γνωστή και η τελική του τύχη. Ο Ωριγένης εξέφραζε παραστατικά την αγωνία της τάξης του, της αρχαίας προέλευσης συγκλητικής αριστοκρατίας που, τότε, αγωνιζόταν να κρατήσει στη ζωή και στο αρχαίο μεγαλείο ο Ιουστινιανός.

Η σύγκλητος της Κωνσταντινούπολης τον έκτο αιώνα είχε δύο όψεις: ως πολιτικό όργανο, η δύναμή της μειωνόταν συνεχώς. Ως σώμα αντιπροσωπευτικό της άρχουσας τάξης, όμως, η σύγκλητος έβλεπε το γόητρο και την επιρροή της να μεγαλώνουν κάθε μέρα. Η συγκλητική αριστοκρατία της Κωνσταντινούπολης αφομοίωνε στους κόλπους της όσα υπολείμματα από την επαρχιακή αριστοκρατία των ερειπωμένων πόλεων της Αυτοκρατορίας είχαν επιζήσει. Πραγματικά, μαζί με την κατάρρευση της δουλοκτησίας ως κοινωνικού συστήματος, μία από τις οφθαλμοφανέστερες αποδείξεις για την κατάρρευση του αρχαίου κόσμου ήταν η ερήμωση, ερείπωση και εγκατάλειψη των επαρχιακών πόλεων, που ο πληθυσμός τους ή έφευγε στην ύπαιθρο ή κατέφευγε στην πρωτεύουσα. Η δουλοκτησία που τροφοδοτούσε τις αρχαίες πόλεις και τις αγορές τους είχε παρακμάσει και, χωρίς αυτή, οι πόλεις δεν μπορούσαν πια να ζήσουν. Ολόκληρη η κοινωνία βρισκόταν στην αρχή της πορείας προς το Μεσαίωνα.

Οι λαϊκές εξεγέρσεις πάλι είχαν επίκεντρο την πρωτεύουσα, επειδή στις συνθήκες της αποσυντιθέμενης αρχαιότητας ούτε οι επαρχιακές πόλεις παρουσίαζαν πλούσια κοινωνική ζωή με τη βαθιά παρακμή τους ούτε στην ύπαιθρο οι αγρότες είχαν αποκτήσει ακόμη συνείδηση της νέας, μεσαιωνικής τους τύχης. Με την άνοδο του **Ιουστινιανού** στο θρόνο το 527, εκδίδεται ένα αυστηρότατο διάταγμα για όλη την Αυτοκρατορία που απαγορεύει την «αταξίαν» και τις λαϊκές ταραχές, από οποιοδήποτε χρώμα του Ιπποδρόμου και αν προέρχονται. Ως τότε, ίσχυε η αρχή ότι κάθε φορά υπαίτιοι για τις εξεγέρσεις ήταν οι οπαδοί κάποιου από τα *μέρη* του Ιπποδρόμου, γνωστά από τα χρώματά τους στις αρματοδρομίες. Είναι βέβαιο όμως ότι η ονομασία *δήμος Πρασίνων, δήμος Βενέτων* έχει σημασία ευρύτερη της ονομασίας *μέρος* και συνδέεται με ορισμένες κοινωνικές και πολιτικές λειτουργίες που επιτελούσαν οι *δήμοι* σε όσες πόλεις επιζούσαν ακόμα. Τα μέλη της συγκλητικής αριστοκρατίας μπορούσαν θαυμάσια να είναι οπαδοί ενός από τους δήμους που ανταγωνίζονταν μεταξύ τους και μερικοί αυτοκράτορες είναι γνωστοί για τις προτιμήσεις τους. Ο Ιουστινιανός, πασίγνωστος για την υποστήριξή του προς το δήμο των Βενέτων που ήταν υπερορθόδοξος, σε αντίθεση με τους Πράσινους που έρρεπαν προς μονοφυσιτικές αποκλίσεις, απέφευγε σε διάταγμα του 527 να δηλώσει τις προτιμήσεις του, τοποθετώντας τους δήμους σε ίση μοίρα. Αυτό ήταν που συνέβη, τελικά.

Οι ταξικές αντιθέσεις ήταν εξόφθαλμες στην πρωτεύουσα. «Ο κόσμος που έρχεται για ποικίλους λόγους στην Κωνσταντινούπολη δεν έχει συνήθως χρήματα για να στεγαστεί», λέει ο πανηγυριστής των κτισμάτων του Ιουστινιανού **Προκόπιος** ενώ, αντίθετα, οι πλούσιοι χτίζουν αληθινά ανάκτορα, όχι από ανάγκη, *αλλ' ες ύβριν και τρυφήν όρον ουκ έχουσαν* (Κτισμ. Δ΄, 9, 4-5). Οι σημερινοί φιλόλογοι και ιστορικοί μένουν έκπληκτοι από την άνεση, με την οποία Προκόπιος, **Μαλάλας** και **Θεοφάνης** εναλλάσσουν στη διήγησή τους τούς όρους *οι δήμοι* (δηλαδή οι Πράσινοι και οι Βένετοι) με την αρχαιοπρεπή έκφραση *ο δήμος*, δηλαδή το σύνολο των πολιτών μιας πόλης. Πραγματικά, *τα πλήθη φιλιάσαντα* (Μαλάλας 474) δείχνουν τη σύμπνοιά τους με την κραυγή, *νίκα, νίκα*, επειδή αρχικά δεν τολμά να τους επιτεθεί ούτε ο στρατός ούτε η φρουρά. Η υπεροχή αυτή ενισχύει τη σύμπνοια. Ο δήμος... ξυμφρονήσαντες, θα γράψει ο αρχαιοπρεπής Προκόπιος (Πολ. Α΄, 24, 17).

Κυριακή, 11 Ιανουαρίου, στον Ιππόδρομο, διά μέσου

των λαϊκότερων Πράσινων, ο λαός επιχειρεί να επικοινωνήσει με τον αυτοκράτορα, για να εκφράσει την αγανάκτησή του από τις αδικίες των αξιωματούχων. Ύφος παρακλητικό και ειρωνικό: Ξέρουμε ποιοι μας αδικούν αλλά αν τους κατονομάσουμε μπορεί να αντιμειφθούν περισσότερο. Ο αυτοκράτορας αρχικά προσποιείται άγνοια, στη συνέχεια αρνιέται τις αδικίες, τέλος περνάει σε απειλές: *Ει μη πσυχάζητε, αποκεφαλίζω υμάς*. Η συνοχή των Πράσινων με τους Βένετους δοκιμάζεται, καθώς οι Πράσινοι αποχωρούν.

Το πώς *εφιλίωσαν* ή *ξυνεφρόνησαν* οι μάζες την επομένη (Δευτέρα, 12 Ιαν.) παραμένει αδιευκρίνιστο. Οι πηγές δίνουν την εξήγηση ότι ο λαός απαιτούσε άμεση αντικατάσταση των έμπιστων αξιωματούχων του Ιουστινιανού με τη μεγάλη απληστία. Πράγματι, ο έπαρχος πραιτωρίων **Ιωάννης Καππαδόκης**, ο κοιαίστωρ **Τριβωνιανός** και ο έπαρχος της Πόλης **Ευδαίμων** απολύθηκαν, αλλά ο Προκόπιος είναι αναγκασμένος να παραδεχτεί ότι η κατάσταση δεν βελτιώθηκε καθόλου ούτε με την αντικατάστασή τους (Πολ. Α΄, 24, 19). Αντίθετα μάλιστα, ο λαός μόλις άρχιζε να συνειδητοποιεί τη δύναμή του.

Οι συλλήψεις «πρωταιτίων» είχαν ήδη αρχίσει στο κέντρο της Πόλης και ο Ιουστινιανός είχε ήδη δηλώσει ότι η ποινή θα ήταν θάνατος. Εξαιτίας της σύγχυσης, την ώρα της εκτέλεσης, δύο από τους δυστυχισμένους έτυχε να πέσουν δύο φορές από την κρεμάλα χωρίς η *φούρκα* (το παλούκι) να τους αγγίξει, έτσι το πλήθος απήγαγε με τη βία τούς δύο μελλοθάνατους στο Πέραν, μακριά από το κέντρο, όπου η εξουσία ήταν ισχυρή.

Η επιτυχία αυτή δίνει θάρρος στα πλήθη που συγκλίνουν προς το κέντρο καίγοντας και λεηλατώντας, όχι μόνο δημόσια κτίρια και εκκλησίες, όπως η παλιά Αγία Σοφία και το μέγαρο της συγκλήτου, αλλά και πολυτελή μέγαρα πλουσίων (Θεοφάνης, 184). Μια εμφάνιση της φρουράς έχει αποτέλεσμα να εξοργίσει περισσότερο τον κόσμο που, πυρπολώντας τους στρατώνες της (Πασχάλιο Χρονικό, 621), εμφανίζει να ζητάει όπλα από ορισμένους αριστοκράτες. Από την πλευρά του, ο Ιουστινιανός διατάζει την επιτήρηση ορισμένων συγκλητικών που θεωρούνται ύποπτοι. Αυτοί όμως εξαφανίζονται και οι πυρκαγιές γενικεύονται στην Κωνσταντινούπολη, καθώς πέφτει η νύχτα.

Με την ανατολή του Ηλίου, την Τρίτη, γίνεται φανερό ότι η κεντρική εξουσία χάνει τον έλεγχο των γεγονότων. Οι ιστορικοί τονίζουν την απόγνωση του Ιουστινιανού που θέλει να φύγει κρυφά με πλοίο και την αυταπάρνηση της Θεοδώρας που τον αποτρέπει με ένα εμπνευσμένο λογίδριο (*καλόν εντάφιον η βασιλεία* κ.λπ.). Αλλά και η εξέγερση αρχίζει να χάνει κάτι από την αυτονομία της, καθώς στις τάξεις της εμφανίζονται ορισμένοι συγκλητικοί. Ένας από αυτούς, ο Ωριγένης, συστήνει στα πλήθη περίσκεψη και αναμονή, αντί για τελική έφοδο στο Παλάτιον, κάτι που επιδρά ανασταλτικά στις μάζες. Η φρουρά του Παλατιού αποτελείται από 3.000 άντρες και, όπως λέει το Πασχάλιο Χρονικό (σ. 622), το Σάββατο 17 Ιανουαρίου, στους δρόμους της πρωτεύουσας θα εμφανιστούν στρατεύματα από γειτονικές περιοχές της Θράκης, κάτι που θα αποφασίσει και την έκβαση του αγώνα, για την οποία συνιστούσε υπομονή και αναμονή στο λαό ο συγκλητικός Ωριγένης. Οσο λοιπόν γενναία κι αν φέρθηκε η πρώην παλλακίδα αυτοκράτειρα, δεν μπορεί κανείς να αρνηθεί ότι και η βεβαιότητα ότι σύντομα καταφθάνουν ισχυρά στρατεύματα έπαιξε επίσης κάποιο ρόλο στην τελική απόφαση του Ιουστινιανού να παραμείνει στην Κωνσταντινούπολη και να πνίξει την εξέγερση στο αίμα.

Καθώς οι μέρες περνούν με λεηλασίες και πυρκαγιές, χωρίς όμως και να αλλάζει ο συσχετισμός των δυνάμεων, καθώς το Παλάτιον μένει απρόσβλητο, διά μέσου του ευνούχου Ναρσή ο Ιουστινια-

Ο Ιππόδρομος της Κωνσταντινούπολης έγινε θέατρο αναμετρήσεων μεταξύ των «λαϊκότερων» Πράσινων και των υπερορθοδόξων και θεωρούμενων ως «συντηρητικότερων» Βένετων και αποτέλεσαν το έναυσμα για τη Στάση του Νίκα που απείλησε να ανατρέψει, το 532, τον Ιουστινιανό. Ανάγλυφη παράσταση από το ελεφάντινο υπατικό δίπτυχο του Αρεοβίδνου (Ελβετικό Μουσείο Ζυρίχης)

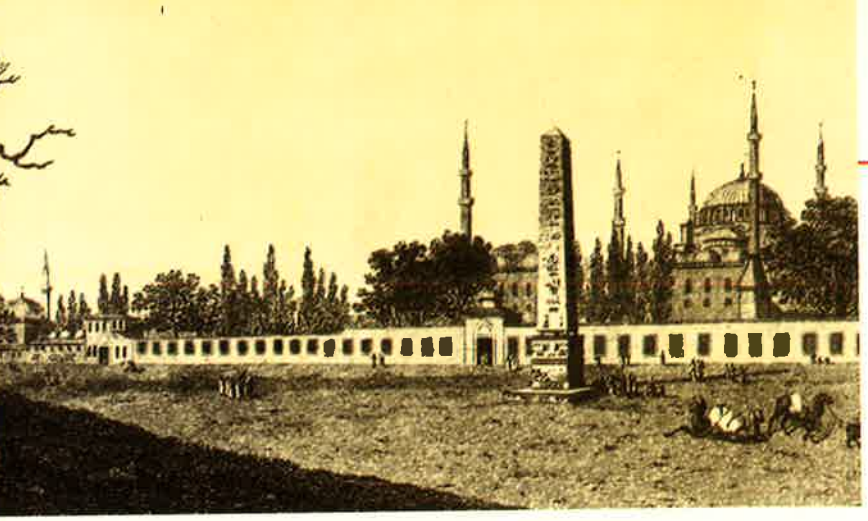

Τα απομεινάρια του ιππόδρομου της Κωνσταντινούπολης σύμφωνα με μια χαλκογραφία των Dreaux, και Byrne (Αρχείο Μ. Χαριτάτου)

νός επιχειρεί να εξαγοράσει τους συντηρητικότερους Βένετους. Τα αποτελέσματα είναι πενιχρά, αλλά η εξέγερση είναι ήδη υπονομευμένη, καθώς μάλιστα ανακηρύσσει ηγέτη της το συγκλητικό **Υπάτιο**, που, μαζί με τον αδελφό του **Πομπήιο**, πρέπει να παίζει διπλό παιχνίδι. Φαίνεται ότι ο Υπάτιος ειδοποιεί κρυφά το Παλάτιον (Παρασκευή, 16 Ιαν. βράδυ), ότι θα συγκεντρώσει τους εχθρούς του Ιουστινιανού στον Ιππόδρομο (Πασχάλιο Χρονικό, 624), όπου ήδη ο αυτοκράτορας έχει αποτύχει δύο φορές να κατευνάσει με τεχνάσματα τη λαϊκή οργή.

Ετσι, η λύση του δράματος, ακριβώς όπως και η αρχή του, θα λάβει χώρα στον Ιππόδρομο της Κωνσταντινούπολης, την Κυριακή 18 Ιανουαρίου, όπου ο στρατός και η φρουρά θα εισβάλουν από τρεις κατευθύνσεις. Το αξιοπρόσεκτο στην περίπτωση είναι η στάση του ίδιου του *δήμου*, που παρουσιάζεται, όπως στις αρχαίες τραγωδίες, έτοιμος για τη θυσία. *Αμετροι και μετά πολλής ακοσμίας υπ' αλλήλων ωθούμενοι, εν ομίλωι και ουκ εν τάξει εις φυγήν ώρμηντο* (Προκόπιος, Πολ. Α΄, 24, 51), χωρίς καν να επιχειρήσουν να αμυνθούν. Η σφαγή είναι γενική, *ώστε μηδένα των πολιτών ή Βενέτων ή Πρασίνων ευρεθέντων εν τωι Ιππικώι σωθήναι* (Θεοφάνης, 185). Χάνονται ώς 35.000 άνθρωποι σε έναν Ιππόδρομο 50.000 θέσεων περίπου, καθώς οι στρατιώτες σφάζουν αδιάκριτα (Μαλάλας, 476, Πασχάλιο Χρονικό, 627). Ως το βράδυ της Κυριακής η Κωνσταντινούπολη έμεινε ήσυχη και έρημη. Απόλυτα έρημη.

Η έλλειψη αντίστασης από τα πλήθη στους στρατιώτες που επιτίθενται από παντού δεν πρέπει να προξενεί απορία. Ούτε Πράσινοι ούτε Βένετοι ούτε κανείς άλλος μπορούσε να αντιταχθεί χωρίς όπλα και οργάνωση σε τακτικό στρατό, στριμωγμένοι όπως ήταν, ανάμεσα σε τόσο πλήθος. Γι' αυτό και *η τροπή είναι λαμπρά*, όπως λέει ο Προκόπιος, συνηθισμένος να περιγράφει μάχες. Ο λαός δεν είχε πάει στον Ιππόδρομο να πολεμήσει, κάθε άλλο μάλιστα. Καθώς η πρώτη επαναστατική ορμή είχε καταπέσει και η εξέγερση βρισκόταν πια σε άμυνα -πράγμα ολέθριο για κάθε εξέγερση- εφ' όσον η κρατική εξουσία είχε το χρόνο που χρειαζόταν για να συγκεντρώσει τις δυνάμεις που της έλειπαν ώς τότε, το μόνο όπλο που έμενε στο λαό ήταν η διατήρηση της συνοχής του ώς το τέλος, που κι αυτή όμως χρησιμοποιήθηκε αποκλειστικά για τη στέψη του Υπάτιου στον Ιππόδρομο, ίσως σαν ύστατη πράξη αντίστασης.

Οι Βένετοι και οι Πράσινοι συμμαχούν στην εξέγερση. Ο Ιουστινιανός επαναφέρει την τάξη σκοτώνοντας 35.000 ανθρώπους

Αδοξο ήταν το τέλος του Υπάτιου. Τον συνέλαβαν πάνω στη γενίκευση της σφαγής, καθισμένο στο αυτοκρατορικό θεωρείο, ντυμένο με τα αυτοκρατορικά διάσημα, μαζί με τον αδελφό του Πομπήιο, εξίσου αξιοθρήνητη φυσιογνωμία. Οι ανιψιοί του Ιουστινιανού, **Ιούστος** και **Βοραΐδης**, τους έσυραν μπροστά στον αυτοκράτορα. Χαμερπέστατα, κλαυθμηρίζοντας και ικετεύοντας, επικαλέστηκαν το ότι αυτοί επίτηδες απεργάστηκαν την εξολόθρευση του πλήθους παρασύροντάς το στον Ιππόδρομο. Σωστά ο Ιουστινιανός θεώρησε τις δικαιολογίες αυτές καιώτερου επιπέδου και τις αντιμετώπισε με αριστοκρατική αδιαφορία και ψυχρή ειρωνεία.

Το σφαγμένο πτώμα του Υπάτιου που ρίχτηκε στη θάλασσα ξεβράστηκε στην ακτή της Θράκης, όπου και τάφηκε. Το πτώμα του Πομπηίου δεν βρέθηκε ποτέ. Ο Ιουστινιανός δεν δίστασε να δημεύσει τις περιουσίες τους, μαζί με τις περιουσίες άλλων 18 αριστοκρατών που φέρονταν να έχουν αναμιχθεί, άλλος λίγο, άλλος πολύ, στην εξέγερση. *Γέγονε φόβος βασιλικός πολύς*, λέει το Πασχάλιο Χρονικό (σ. 628), προσθέτοντας ότι για πολλές μέρες η Πόλη νέκρωσε εμπορικά και δεν έγιναν αγοραπωλησίες. Αναγγέλλοντας σε όλες τις πόλεις της Αυτοκρατορίας την κατάπνιξη της εξέγερσης, ο Ιουστινανός δεν παρέλειψε ταυτόχρονα να οχυρώσει το Παλάτιον, έχτισε μάλιστα εκεί δεξαμενές νερού και σιταποθήκες ειδικά για τέτοιες περιστάσεις (Μαλάλας, 476-477). Απαγορεύθηκαν στο εξής οι αρμαιοδρομίες στον Ιππόδρομο που έδιναν την ευκαιρία στο λαό να συγκεντρωθεί και διατάχθηκαν αυστηρές ανακρίσεις για να εξακριβωθεί πώς συνέβη το καταπληκτικό οι Βένετοι να συμμαχήσουν με τους Πράσινους στην εξέγερση (Πασχάλιο Χρονικό, 629). Οσο για τον Ιωάννη Καππαδόκη και τον Τριβωνιανό που είχαν παυθεί τη δεύτερη μέρα της Στάσης του Νίκα, σε λίγο καιρό ξαναπήραν τις παλιές ανώτατες θέσεις τους.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

W.A. Schmidt, *Der Aufstant in Konstantinopel unter Kaiser Justinian*, Zürich 1854.

J.B. Bury, The Nika Riot, *Journal Of Hellenic Studies 17*, 1897, 39-48.

A.A. Cekalova, *Konstantinopol v VI. veke. Vosstanije Nika*, Moskva 1986.

Τ. Κ. Λουγγής, Σχετικά με το ταξικό περιεχόμενο της Στάσης του Νίκα, *Επιστημονική Σκέψη 22*, 1985, 17-24. ■

βιβλιογραφία

ΓΕΝΙΚΗ

ΑΝΤΩΝΙΑΔΗΣ Ε.Μ.,
Εκφρασις της Αγίας Σοφίας, Αθήνα 1907.

EVANS J.A.S.,
Η εποχή του Ιουστινιανού, Οδυσσέας, Αθήνα 1999.

ΖΑΚΥΘΗΝΟΣ Δ.,
«Το Βυζάντιον μεταξύ Ανατολής και Δύσεως», ***Επετηρίς Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών***, 28 (1958), σ. 367-400.

ΙΜΒΡΙΩΤΗ Ρ.,
Η γυναίκα στο Βυζάντιο, Αθήνα 1923.

ΚΟΛΛΙΑΣ Γ.,
Μέτρα του Ιουστινιανού εναντίον της ασυφιλίας και ο θεσμός του Κοιαίστωρος, Αθήνα 1950.

ΛΑΜΠΡΟΣ Σ.,
Λεύκωμα Βυζαντινών Αυτοκρατόρων, Αθήνα 1930.

ΜΕΝΤΖΟΥ Κ.,
Συμβολαί εις την μελέτην οικονομικού και κοινωνικού βίου της πρωίμου βυζαντινής περιόδου, Αθήνα 1975.
—***Προκοπίου Ανέκδοτα ή Απόκρυφη Ιστορία***, Αγρα, Αθήνα [1988].

ΡΟΔΟΚΑΝΑΚΗΣ Π.,
Η βασίλισσα και αι Βυζαντιναί αρχόντισσαι, Αθήνα 1920.

ΤΣΟΚΟΠΟΥΛΟΣ Γ.,
Ο ιδιωτικός βίος των γυναικών του Βυζαντίου, Τεργέστη 1911.

ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ ΑΙΚ.,
Εκλογή, αναγόρευσις και στέψις του βυζαντινού αυτοκράτορος, Αθήνα 1956.

ALLEN P.,
«The "Justinianic" Plague», ***Byzantion***, 49 (1979), σ. 5-20.

ARCHI G.G.,
Giustiniano legislatore, Μπολόνια 1970.

BARKER J.W.,
Justinian and the Later Roman Empire, Μάντισον, Βισκόνσιν 1966.

BONINI R.,
Justinian and Theodora, Λονδίνο 1971.

BROWNING R.,
Justinian and Theodora, Λονδίνο 1987.

CAMERON A.,
Procopius and the Sixth Century, Μπέρκλεϊ 1985.

CONSTANTELOS D.,
«Paganism and the State in the Age of Justinian», ***Catholic Historical Review***, 50 (1864-65), σ. 372-380.

DOWNEY G.W.,
Constantinople in the Age of Justinian, Norman, Οκλαχόμα 1960.

EVANS J.A.S.,
Procopius, Νέα Υόρκη 1972.

GRABAR A.,
The Golden Age of Justinian, from the Death of Theodosius to the Rise of Islam, Νέα Υόρκη 1967.

GRAVES R.,
Count Belissarius, Νέα Υόρκη 1938.

GRAY P.,
«Palestine and Justinian's Legislation on Non-Christian Religions», στο ***Halpern and Hobson***, (1993), σ. 241-270.

GUILLAUMONT A.,
«Justinien et l' église de Perse», ***Dumbarton Oaks Papers***, 23-24 (1969-70), σ. 39-66.

HAUPTMANN L.,
«Les Rapports des Byzantins avec les Slaves et les Avars pendant la second moitié du VIe siécle», ***Byzantion***, 4 (1927-28), σ. 137-170.

HEAD C.,
Justinian II of Byzantium, Μάντισον 1971.

HENDY M.,
Studies in the Byzantine Monetary Economy, c. 300-1450, Κέμπριτζ 1985.

HERRIN J.,
The Formation of Christendom, Οξφόρδη 1987.

HOLMES W.G.,
The Age of Justinian and Theodora. A History of the Sixth Century, Λονδίνο 1912.

HONORÉ A.M.,
«Some Constitutions composed by Justinian», ***Journal of Roman Studies***, 65 (1975), σ. 107-123.

JANTZEN H.,
Die Hagia Sophia des Kaisers Justinian in Kostantinopel, Κολονία 1967.

JONES A.H.M.,
The Greek City from Alexander to Justinian, Οξφόρδη 1940.

KRAUS R.,
Theodora. The Circus Empress, Νέα Υόρκη 1938.

MASEFIELD, J.,
Basilissa, A Tale of the Empress Theodora, Νέα Υόρκη 1940.

OSTROGORSKY G.,
«Agrarian Conditions in Byzantine Empire in the Middle Ages», ***The Cambridge Economic History***, τ. I, (1966), σ. 205-234.

PATLAGEAN E.,
Pauvreté économique et pauvreté sociale à Byzance 4éme-7éme siécles, Παρίσι 1977.

VASILIEV A.A.,
Justin the First: An Introduction to the Epoch of Justinian the Great, Κέμπριτζ, Μασαχουσέτη 1950.

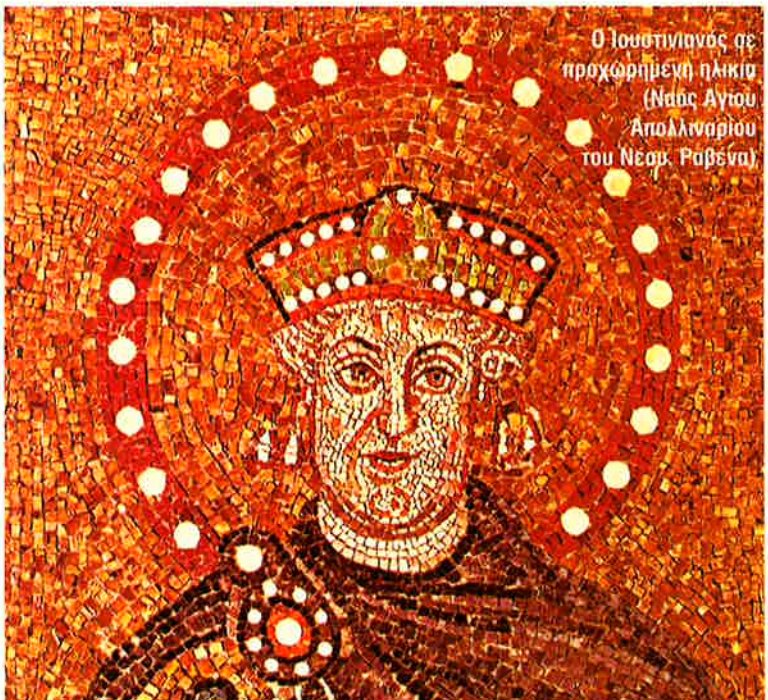

Αγαπητά «Ιστορικά»

Αναφερόμενος στο τεύχος για την ενσωμάτωση της Δυτικής Θράκης στην Ελλάδα και ειδικότερα στο άρθρο του κ. Συμεών Σολταρίδη με τίτλο "Η μειονότητα έκλινε προς Ελλάδα", επιτρέψτε μου να παραθέσω μερικά συμπληρωματικά στοιχεία:

Ως γνωστόν, με τη συνθήκη του Βουκουρεστίου (10.8.1913) το τμήμα μεταξύ των ποταμών Νέστου και Εβρου, δηλαδή η Δυτική Θράκη, περιήλθε στη Βουλγαρία και παρέμεινε υπό τη βουλγαρική κυριαρχία μέχρι την υπογραφή της συνθήκης του Νεϊγί (27.11.1919).

Κατά το διάστημα της βουλγαρικής κατοχής στη Δυτική Θράκη το μουσουλμανικό στοιχείο εκπροσωπείτο στη βουλγαρική Βουλή (Σοβράνιε) από δώδεκα βουλευτές.

Την εποχή εκείνη (αρχές του έτους 1919) μετά την υπογραφή της ανακωχής μεταξύ της Βουλγαρίας και των συμμάχων κρατών, είχε οριστεί από την ελληνική πλευρά ως αντιπρόσωπός της στη διασυμμαχική στρατιωτική αποστολή, που είχε έδρα τη Σόφια, ο τότε συνταγματάρχης Κωνσταντίνος Μαζαράκης Αινιάν, γνωστός ως καπετάν Ακρίτας του Μακεδονικού Αγώνα (1904-1908).

Τούτον προσέγγισε ο μουσουλμάνος από την Καβάλα βουλευτής στη Σοβράνιε Ισμαήλ Χακή, ο οποίος του εδήλωσε ότι οι Τούρκοι της Θράκης υποστηρίζουν την ένωσή της με την Ελλάδα, αντί της παρατάσεως της βουλγαρικής κυριαρχίας στην περιοχή αυτή, την οποία υποστήριζε η αμερικανική αντιπροσωπεία στη Συνδιάσκεψη της Ειρήνης στο Παρίσι. Ο λόγος της προτιμήσεως αυτής ήταν προφανώς η απέχθεια των πληθυσμών έναντι της σκληρής αυταρχικής βουλγαρικής διοικήσεως. Για την πρωτοβουλία αυτή των βουλευτών δεν είχε αντιρρήσεις ο Μουσταφά Κεμάλ, ο οποίος τότε υπηρετούσε ως στρατιωτικός ακόλουθος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στη Σόφια.

Τότε, ο Μαζαράκης συνέστησε στους μουσουλμάνους βουλευτές να στείλουν σχετικό τηλεγράφημα στον πρόεδρο της Διάσκεψης της Ειρήνης στο Παρίσι, το Γάλλο πρωθυπουργό Κλεμανσό, ενώ ο ίδιος ενημέρωσε τον εκεί ευρισκόμενον Ελληνα πρωθυπουργό Ελευθέριο Βενιζέλο.

Η πρωτοβουλία αυτή των Θρακών μουσουλμάνων βουλευτών συνετέλεσε θετικά στην υπερνίκηση των αντιδράσεων, τις οποίες συνήντησε ο Βενιζέλος στο τραπέζι των διαπραγματεύσεων, για να καταλήξει στην οριστική παραχώρηση της περιοχής αυτής στην Ελλάδα με την υπογραφή της συνθήκης των Σεβρών (1920).

Με εκτίμηση
Βασίλης Κ. Σταθάκης

Επισημάνσεις

Θα ήθελα να σημειώσω για το τεύχος των Βαλκανικών Πολέμων τα εξής: Στο άρθρο «Οι Βούλγαροι εναντίον όλων και η ήττα τους» του κ. Γ. Μαργαρίτη δεν επισημαίνεται ότι κατά την εξέλιξη των επιχειρήσεων και ενώ οι ελληνικές δυνάμεις έδιναν την κρίσιμη μάχη στο Σιμιτλή (12-17 Ιουλίου), οι Σέρβοι, ενεργούντες παράλληλα στο αριστερό μας πλευρό στην κοιλάδα του Μπρεγκάλνιτσα ποτ. ανέκοψαν απροειδοποίητα τις επιχειρήσεις τους από της 7ης Ιουλίου, με αποτέλεσμα αφ' ενός μεν να μείνει εκτεθειμένο το πλευρό μας, αφ' ετέρου δε σημαντικές βουλγαρικές δυνάμεις να αναδιαταχθούν και να στραφούν εναντίον μας, εξ ου και ο κίνδυνος ολοκληρωτικής καταστροφής μας.

Η υποχρέωση αυτή των Σέρβων ήταν απόρροια της ελληνοσερβικής συνθήκης ειρήνης, φιλίας και αμοιβαίας προστασίας που είχαμε συνυπογράψει στις 19 Μαΐου / 1 Ιουνίου 1913 και η οποία λίγο αργότερα αποτέλεσε μία από τις αφορμές του εθνικού διχασμού.

Ευχαριστώ
Νίκος Κολόμβας
Αθήνα

Για το Βυζάντιο

Είναι καθ' όλα αξιέπαινη η πρωτοβουλία της εφημερίδας σας να εκδίδει ένθετα τεύχη με ιστορικά θέματα. Το τεύχος της 20/1/2000 ήταν από τα αξιόλογα, αφού περιείχε αναλύσεις-αποτελέσματα της σύγχρονης έρευνας για την εξεταζόμενη περίοδο. Ομως, το τεύχος αυτό αδικείται από τον πρόλογο του κ. Βαρδιάμπαση, που, ούτε λίγο ούτε πολύ, συγκρίνει την οργάνωση της Αρχιεπισκοπής Αχρίδας μ' αυτή της Γκεστάπο, θεωρεί το Χριστιανισμό «μέσο υποταγής στην επίγεια βασιλεία με αντάλλαγμα την επουράνια. Η ειδωλολατρεία δεν προσφερόταν. Ευνοούσε την αταξική κοινωνία και την πρωτόγονη φυλετική κοινοκτημοσύνη...» Δεν παραλείπει δε να υπερτονίσει (αναπόφευκτες σε κάθε πολιτισμό και κέντρο εξουσίας) σκοτεινές πλευρές της βυζαντινής περιόδου, ώστε να φανεί ότι αυτές χαρακτήριζαν στο σύνολό του το λαμπρό βυζαντινό πολιτισμό.

Ας μας επιτραπεί να επισημάνουμε ότι οι απόψεις αυτές είναι όχι μόνο ξεπερασμένες και εμπαθείς, αλλά και αστήρικτες και παντελώς άσχετες με την πραγματικότητα, για τον απλούστατο λόγο ότι οι προϋπάρξασες ειδωλολατρικές κοινωνίες (Ελλάδα, Ρώμη, Αίγυπτος κ.λπ.) κάθε άλλο παρά «αταξικές» ήταν. Για να μη ξεχνάμε ότι για να γίνει κρατική θρησκεία ο χριστιανισμός, προηγήθηκαν δεκάδες διωγμοί και χιλιάδες μάρτυρες έχυσαν το αίμα τους.

Μετά τιμής
Γιάννης Στ. Ζερβός
δικηγόρος-Αθήνα

Για το Αγνωστο '21

«Ο Τσαγκάρης που ξεκίνησε την επανάσταση» «Ε» 3/7/93 και «Οι προδομένοι επαναστάτες» «Ε» 23/3/95 έμειναν άγνωστα στην ιστορική γοητεία της Επανάστασης του '21 (ΙΣΤΟΡΙΚΑ τεύχος 23). Το «άγνωστο» '21 χάθηκε στο αρχείο της εφημερίδας, της μνήμης ή...;

Γεώργιος Σταματάκης
Αθήνα

ΑΠΑΝΤΗΣΗ: Επειδή ακριβώς τα δημοσιεύσαμε, τα θεωρούμε γνωστά.